

Kvinner dømt til tvangsarbeid.

- *En studie av kvinner dømt etter løsgjengerloven i Norge
1907-1938.*

Masteroppgave i Historie

Universitetet i Bergen

2013

Karoline Henne Hille

Forord

Det er mange som fortjener takk for hjelp og støtte i forbindelse med arbeidet med denne oppgaven. Selv om det å skrive masteroppgave i stor grad er en ensom prosess, hadde jeg aldri kommet i havn uten all hjelpen jeg har fått fra ulikt hold.

Først vil jeg takke min veileder Frode Ulvund ved Universitetet i Bergen som har vært uunnværlig i arbeidet med denne oppgaven. Han har alltid vært tilgjengelig med gode råd. Uten hans kyndige veiledning og store kunnskap på dette fagfeltet hadde ikke denne oppgaven blitt til. Tusen takk for all hjelp med både valg av tema, kildesøk og skriveprosessen!

De ansatte ved Riksarkivet og spesielt Statsarkivet i Bergen fortjener takk for god hjelp i forbindelse med kildearbeidet på arkivene. Servicen på Statsarkivet i Bergen er forbilledlig! Takk også til Torfinn Langelid ved Utdanningsavdelinga hos Fylkesmannen i Hordaland for en hyggelig prat og for gode og nyttige innspill!

Sabrina Johannesen har gjort en kjempejobb med å lese korrektur på oppgaven og kommet med verdifulle tilbakemeldinger. Det gjelder også Malin Daviknes som har hjulpet med engelsk korrektur. Tusen takk for innsatsen begge to!

Jeg vil også takke all familie og venner som har stilt opp som barnevakt og godt selskap i periodene jeg har vært ”gressenke”. Denne hjelpen har betydd utrolig mye for meg, og jeg vet ikke hvordan jeg skulle ha kommet meg igjennom de lange ukene alene, og opprettholdt fremdriften med oppgaven uten dere.

Sist, men ikke minst, vil jeg takke min kjære mann, Lars, som har vært en utrolig støtte og en kjempeflink pappa når jeg har vært opptatt med oppgaveskriving. Og vår lille Theo som har vært min solstråle på hjemmebane det siste året. Ingen kan få tankene bort fra tvangsarbeidshus og tidsfrister som dere. Dere er fantastiske!

Karoline

Innhold

Forord	2
Innhold	3
I. Innledning	6
Problemstillinger	7
Avgrensning	8
Tvangsarbeidere, fanger eller løsgjengere?	9
Kilder	10
II. Tvangsarbeid i litteraturen	13
Litteratur	13
Kvinnene frem fra glemselen i forskningslitteraturen	14
III. Tvangsarbeid i historien	16
Historisk kontekst	16
Del 1- LOVVERKET OG ANVENDELSEN I RETTSVESENET	
1. Kvinner og løsgjengerloven	19
Loven	19
Tanken bak løsgjengerloven	19
Teori og praksis	21
De sentrale paragrafene, drukkenskap og ørkesløshet	22
Lovendringene i 1918	24
Hvem ble rammet av loven?	25
Usedelige fruentimmer og alkoholister	26
Byjenter i hovedstaden	28
Prostitusjonsdebatten	29
Protester fra politiet	30
Prostitusjonsdebatten fra politisk hold	31
Forvirring i odelstinget	31
Ny debatt i 1914	33
Konklusjon	34
2. Kvinner og løsgjengerloven i rettsvesenet	36
To tvangsarbeiderskers kriminelle løpebane	37
”Marie” og ”Josefine” fra Bergen	37
Dommer fra Bergen Byrett	42
Rettsakene	43
Aktører med dømmende makt over kvinnene utenfor rettsvesenet	43
Høyesterettsdommer	47
Uskyldig inntil det motsatte er bevist?	48

Individfokus i høyesterettsdommene	50
Konklusjon	52

Del 2- INSTITUSJONENE

3. Tvangsarbeidshuset ved Landsfengselet for kvinner	54
Tvangsarbeid var ikke fengsel. Det var verre enn som så...	54
Tukthuset	56
Fanger og tvangsarbeidere under samme tak	57
Disiplin og moralsk påvirkning	58
Arbeidet	60
Det daglige brød, og et halvt kilo potet	62
Helsetilstanden	63
Tvangsarbeiderskolen	64
Undervisning for fanger og tvangsarbeidere	64
Å drive skole for ”undermaalsindivider”	66
Til sammenligning: Undervisning ved Opstad tvangsarbeidshus	68
Behandlingstanken i arbeidet på Arbeidshuset for Kvinner	69
Konklusjon	72
4. ”En elskværdig, ordholden og hjelpsom mand”	73
Fengselsdirektørens rolle i norske fengsler	74
Direktør Axel Smedal	75
”En meget beklagelig sak” Smedal-Omsted-saken	75
For mild til å drive fengsel?	79
Fremstillingen av direktør Smedal i pressen	80
Fangenes brev	82
Konklusjon	85
5. Kvinnehjemmene	86
Kvinnehjemmene som soningsanstalt for tvangsarbeid	87
Prøveløslatelse og innsettelse på tvangsarbeidshus	88
Adskillelse for å verne de yngste	89
Mørketall for soning av tvangsarbeidsstraffer for kvinner	90
”Fra faldne kvinder, til dyktige piger” – Magdalenahjemmene	92
Vergerådsloven og internering av unge jenter	94
Solli Lærehjem for unge piker	95
Læring på lærehjemmet	97
Det vanskelige arbeidet	98
Tvangsarbeidere på Solli	99
Kvinnehjemmet på Grini	100
Kvinnene og arbeidet på Grini	101
Fanger og frie kvinner – uklare roller på kvinnehjemmet	102
Statlig kontroll med skole- og kvinnehjemmene	103

Var kvinnehjemmene like ille som skolehjemmene?	105
Konklusjon	105
Del 3- AKTØRENES OMTALE AV KVINNENE	
6. Fremstillingen av kvinnene i kildene	107
Fremstillingen av kvinnene i kildene fra Landsfengselet	108
Direktør Smedals omtale av tvangsarbeiderne	109
Fengselsprestenes omtale av tvangsarbeiderne	111
Lærerinnenes omtale av tvangsarbeiderne	114
Politiet og påtalemyndighetens omtale av den kvinnelige målgruppen for løsgjengerloven	117
Konklusjon	120
7. Konklusjon	121
Abstract	125
Litteratur	126
Litteratur	126
Trykte kilder	128
Aviser	130
Internett	131
Arkivkilder	132
Riksarkivet	132
Statsarkivet	133
Vedlegg	135
1. Løsgjengerloven (1918)	135
2. Fengselsloven (1903 med senere endringer) kp 5 om tvangsarbeid.	138

Forkortelser i referanser:

SAB= Statsarkivet i Bergen

RA= Riksarkivet

I. Innledning

13. januar 1912 var en ung pike tiltalt for *ulovlig ervervsmessig utukt* i Høyesterett. Hun hadde i meddomsretten blitt funnet skyldig etter straffelovens paragraf 378 ved å ta kontakt med menn på gaten for å innlede usedelige forbindelser mot betaling i drikkevarer. For disse forholdene hadde hun blitt dømt til 30 dagers fengsel. Ved dommen fikk påtalemyndighetene også bemyndigelse til å kunne anbringe henne i et tvangsarbeidshus i inntil 3 år fordi forholdene kom innunder løsgjengerlovens paragraf 4 som rammer dem som kan sies å ”ernære seg helt eller delvis ved straffbare forhold.” Dermed gikk dommen raskt fra 30 dager til 3 år for en og samme forbrytelse. Piken anket og ble reddet i Høyesterett av at hun hadde mottatt betaling for sine tjenester i form av drikkevarer. Dermed kunne en ikke si at hun hadde *ernært* seg ved denne virksomheten og grunnlaget for å anvende løsgjengerloven falt dermed i følge Høyesterett bort.¹ Hun slapp unna med 30 dagers fengsel.

I 1928 var en annen kvinne ikke like heldig. Hun var tiltalt fordi hun gikk gatelangs på nattetid mistenkt for å ha usedelige hensikter og tok kontakt med fremmede menn. Hun hadde blitt frifunnet for brudd på løsgjengerloven i Oslo Byrett, selv om hun hadde blitt funnet skyldig i straffbar ervervsmessig utukt etter straffelovens paragraf 378. Frifinnelsen var begrunnet med at hun hadde fast arbeid på dagtid, fast bolig og hun stelte hjemme for sin mann og en leietaker hos dem. Dermed mente Byretten at hun ikke kunne ses på som en løsgjenger og byrde for samfunnet og derfor heller ikke kunne dømmes etter løsgjengerloven. Påtalemyndigheten var ikke enig og anket dommen. Høyesterett mente også at fast arbeid og bolig ikke kunne diskvalifisere henne fra å dømmes etter løsgjengerloven, og gav derfor likevel bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeid.² Soningstiden ble dermed økt fra dager til år. Denne arbeidende fruens anbringelse var en av 878 innsettelse av kvinner på tvangsarbeidshuset etter løsgjengerloven i tiden fra 1907 til 1938.³

Løsgjengerloven ble vedtatt i Stortinget i 1900 og trådte i kraft i 1907. Loven var ment å skulle ramme friske, arbeidsføre mennesker som gjennom sitt levesett falt det offentlige og samfunnet til byrde. Denne oppgaven tar sikte på å gi et bilde av kvinnene som ble dømt etter løsgjengerloven, og soningsforholdene deres, i perioden da loven var mest brukt, fra 1907 til 1938.

For mange unge kvinner ble løsgjengerloven et brutalt møte med rettsvesenet der tilsynelatende beskjedne lovbrudd kunne få dramatiske følger. Som tilfellene over viser,

¹ Norsk Rettstidende 1911:270.

² Norsk Rettstidende 1928:652.

³ Ssb.no, tall hentet fra kriminalstatistikken fra årene 1907-1938. Lastet ned 07.02.2013.

kunne det å henvende seg for åpenlyst til potensielle kunder under ellers lovlig prostitusjon føre til åreis på Tvangsarbeidshuset i Storgata 33 i Oslo. Opp til 6 års tvangsarbeid kunne de risikere. De fleste sonet dommer på 4 år. Dette var en skjebne som kunne ramme norske kvinner helt frem til 1970 da tvangsarbeidet endelig ble avskaffet.

Tema for denne oppgaven vil altså være bruken av tvangsarbeid mot kvinner i perioden fra den nye løsgjengerloven ble tatt i bruk i 1907 og frem til Landsfengselet for kvinner og Tvangsarbeidshuset ble flyttet fra Oslo i 1938. Det er store forskjeller mellom de kvinnelige og mannlige tvangsarbeiderne, både i forhold til hvem som ble rammet av loven og måten de avsonet dommene sine på. Disse forskjellene og hva som karakteriserer bruken av tvangsarbeid ovenfor kvinner har det vært viktig for meg å få frem.

Problemstillinger

En overordnet problemstilling for denne oppgaven er hva som var formålet med tvangsarbeid overfor kvinner og hvordan dette målet ble forsøkt nådd. Jeg vil se på både lovverket, rettspraksis, soningsforhold og kvinnene som ble rammet. I forbindelse med lovverket og rettspraksis vil jeg gå inn på både den lovgivende, dømmende og utøvende maktens uttalte formål med loven i form av Storting, dommerstand og politiet. Hvem var det som definerte disse målene og hvem påvirket dem? I besvarelsen av den andre delen av problemstillingen som handler om hvordan dette målet ble forsøkt nådd, vil soningsanstaltene og aktørene som arbeidet med kvinnene der bli sentrale. Foregikk det noen løpende vurdering av om målene egentlig ble nådd og hvem stod i så fall for denne vurderingen?

Et annet viktig spørsmål er hvilke forestillinger om disse kvinnene som lå til grunn for de definerte målene for tvangsarbeidet. Hvordan fremstilles kvinnene av de ulike aktørene som kom i kontakt med kvinnene i profesjonell sammenheng på ulike måter? Kildesituasjonen er slik at beskrivelsene vi har av disse kvinnene i kildene er skapt av en velutdannet øvre middelklasse av fengselsdirektører, prester, leger, advokater lærerinner og lignende. Jeg vil foreta en analyse av disse kildene for å vise hvilket bilde av kvinnene og institusjonene de sonet på som ble skapt i samtiden. Hvilke holdninger hadde myndighetene og representanter for det lovlydige samfunnet ovenfor dem? Kan disse menneskenes holdninger til kvinnene gi en bedre forståelse av hvorfor en mente de burde sperres inne og oppdras for å bli bedre samfunnsborgere? Og hvordan så de ulike profesjonene som jobbet med kvinnene selv på arbeidet de gjorde? Hadde de tro på sitt eget behandlingsopplegg og at det faktisk hjalp?

Det første kapittelet vil omhandle selve løsgjengerloven, hvordan den så ut og hvilke deler av den som ble anvendt overfor kvinnene. Jeg vil også se på de politiske diskusjonene rundt loven og politiets meninger om den, både i forkant av at den ble innført, og i etterkant når den

hadde vært i bruk noen år. Hvordan kommer spørsmålet om kvinnene og de prostituerte frem i disse diskusjonene? Jeg vil også presentere noen kvantitative undersøkelser av hvilke kvinner som ble rammet av loven og hvilke deler av loven som ble anvendt overfor disse kvinnene. Kunnskapen om de mannlige tvangsarbeiderne på Opstad er god. Hvilke forskjeller er det mellom dem og kvinnene på Landsfengselet, og hva er karakteristisk for kvinnene som ble dømt?

Det er ikke nok å studere lovteksten alene, det er også viktig å studere rettspraksis for å finne ut om det er overensstemmelse mellom ordlyden i lovene og praktisk håndhevelse av dem.⁴ Dette gjelder i stor grad for løsgjengerloven der det ikke er lett å lese ut fra lovverket hvem som til syvende og sist ble rammet og dømt etter loven, og hvordan den ble anvendt av dommerne i rettssalen. For å se på hvordan loven ble anvendt i praksis vil jeg bruke høyesterettsdommer og dommer fra Bergen Byrett som eksempler. Hva konkret var det disse kvinnene hadde gjort som myndighetene ønsket å sanksjonere mot?

I tillegg til lovgivningen og de juridiske prinsippene rundt løsgjengerloven er selve soningen av straffen, eller behandlingen som det gjerne ble omtalt som i samtiden, en viktig del av denne oppgaven. Hvordan fortonet hverdagen seg for kvinnene på tvangsarbeidsanstaltene og på kvinnehjemmene? Hardt fysisk arbeid skulle gjøre godt for kropp og sjel og hjelpe de dømte til å starte et nytt og bedre liv etter soningen basert på ærlig arbeid. Denne tanken var fremtredende på Opstad, der arbeidet også var den eneste formen for behandling, noe som blant annet kommer fram i Ståle Olsens bok *Til Jædderen for å trille tåke. Historien om Opstad tvangsarbeidshus* fra 2010. I Olsens bok kommer det også frem at de ansatte på Opstad ikke hadde særlig håp for at oppholdet skulle ha noen stor effekt for å endre løsgjengerne som var kommet til dem. Personalet mente for det meste at de hadde kommet så langt i forfallet at det var for sent å redde dem. Jeg ønsker å finne ut i hvor stor grad behandlingstanken kommer til uttrykk på Arbeidshuset for kvinner. Kan en finne igjen de samme holdningene som på Opstad om håpløshet på de innsattes vegne her?

Avgrensning

Jeg ønsker å inkludere alle kvinnene som ble rammet av løsgjengerloven i oppgaven, og jeg vil derfor ta for meg kvinnelige tvangsarbeidere fra hele landet, på tvers av de ulike institusjonene disse ble satt til å sone på, og uavhengig av hvilke paragraf i løsgjengerloven de ble dømt etter. Hovedanstalten for soningen var Landsfengselet for kvinner i Oslo, også kalt Tukthuset. Der var det en egen tvangsarbeidsanstalt vegg i vegg med de kvinnelige straffangene kalt Arbeidshuset for kvinner, eller bare Tvangsarbeidshuset. Fra 1929 ble det

⁴ Ida Blom og Anna Tranberg, *Nordisk lovoversikt, viktige lover for kvinner 1810-1980*, Oslo, 1985: 5.

også mulig for de yngste løsgjengerne å sone dommen sin ved to kvinnehjem, Solli Lærehjem for unge piker utenfor Bergen, og Grini Kvinnehjem i Bærum.⁵ Alle disse institusjonene vil bli behandlet i oppgaven. Frem til 1911 var det også en tvangsarbeidsanstalt i Bergen der de hadde en egen avdeling for kvinner. I 1911 stengte avdelingen for kvinner og hele anstalten ble nedlagt 1912.⁶ Kvinnene som satt her vil bli tatt med i all statistikk over tvangsarbeidere i oppgaven, men selve anstalten vil ikke bli behandlet siden denne var i bruk i en så kort del av min periode.

Jeg har valgt å begrense oppgaven i tid fra 1907, da løsgjengerloven trådte i kraft, til 1938 da kvinnefengselet og tvangsarbeidshuset i Oslo ble langt ned og flyttet. I den første delen av oppgaven, som omhandler lovgivningen, vil jeg gå noe utover avgrensningen til 1907 i analysen av debatten rundt tilblivelsen av loven. 1938 er et naturlig sluttpunkt da tiden etter dette er uoversiktlig med mye flytting av de innsatte og midlertidige lokaler. Under slike forhold blir kildene mer utilgjengelige og innberetningene til fængselsvesenets årbøker tyder også på at det ble brukt mindre tid på dokumentasjon av driften i denne perioden. Etter 1938 ble loven også gradvis mindre brukt. Videre kom 2. verdenskrig som en unntakstilstand der lovverket ble praktisert annerledes, og i etterkrigstiden er det en brå nedgang av antall innsettelse frem mot 1970 da tvangsarbeidet ble avskaffet. Den valgte perioden er altså den tiden der loven ble flittigst brukt med en topp under 1. verdenskrig, og er også den perioden der behandlingstanken ved arbeid innen for straffelovgivning stod sterkest. Å gå utover denne perioden vil derfor bli veldig tidkrevende og trolig lite fruktbart.

Tvangsarbeidere, fanger eller løsgjengere?

Begrepsbruken rundt tvangsarbeid kan tidvis være vanskelig. Betegnelsen ”løsgjenger” er ofte misvisende i og med at flere som ble dømt etter løsgjengerloven hadde både fast bolig og arbeide, og dermed faller utenfor den daglige bruken av dette begrepet. Om det er riktig å kalle dem løsgjengere fordi de er dømt etter løsgjengerloven er jeg derfor litt tvilende til. I kildene fra landsfengselet brukes begrepene tvangsarbeidere og løsgjengere om hverandre. Selv om begrepene ikke er ideelle vil jeg bruke begge deler i denne oppgaven fordi det ideelle begrepet for min gruppe av kvinner ikke finnes.

Det er også lett for å ty til det som oppfattes som naturlige begreper som fange, fængsel og soningstid om tvangsarbeid og tvangsarbeiderne. Disse begrepene er imidlertid ikke riktige i forhold til hvordan tvangsarbeid ble forstått i samtiden. Tvangsarbeiderne var ikke definert som fanger, selv om Anders Brattholms analyse viser at tvangsarbeiderne på Opstad følte seg

⁵ Fængselsvesenets årbok 1925/1926-1929/1930: 2.

⁶ Fængselsstyrelsens aarbok 1911: 22, Og Fængselsstyrelsens aarbok 1912: 21.

som det.⁷ De satt ikke i fengsel, for tvangsarbeidsanstalten var etter datidens definisjoner en behandlingsanstalt og ikke et fengsel, og de sonet heller ikke, for soning var ikke hensikten med innsettelsestiden. Det var behandlingstid, ikke soningstid. Disse synspunktene er hentet fra forarbeidet og debattene rundt vedtaket av loven. I tekster fra årene som fulgte skilte ordbruken mer ut og begrepene soning og fanger blir brukt av både myndigheter og ansatte på anstaltene. Begrepet fanger blir særlig brukt på Opstad. Siden både soning, behandling, fanger, tvangsarbeidere og løsgjengere var begreper som ble benyttet om hverandre i samtiden har det vært vanskelig å være veldig konsekvent på begrepsbruken i denne oppgaven også. Jeg velger derfor å bruke begrepene som ble brukt i perioden oppgaven omhandler selv om begrepene ikke nødvendigvis sammenfaller med mine egne oppfatninger av hva tvangsarbeidet burde defineres som.

Kilder

Til den første delen av oppgaven som omhandler loven og anvendelsen av denne i rettsvesenet er det mange og gode kilder. Det er både trykte kilder og håndskrevne primærkilder. Lovarbeid og rettssaker blir som regel fyldig dokumentert. For å få frem intensjonene bak loven vil jeg bruke forarbeidet til lovene som grunnlag for å se hvordan en ønsket at loven skulle ramme, og hvilke grupper en hadde til hensikt at loven skulle sanksjonere mot. Her er det rikelig med kilder i de ulike trykksakene fra Stortingets arbeid som stortingsforhandlingene, forarbeid til lovene, og Odelstinget og Lagtingets forhandlinger. Jeg vil også bruke Kriminalistforeningens møterefater for å se hvilke diskusjoner som ble ført rundt prostitusjonsproblemet der, og hvordan Kriminalistforeningens medlemmer bestående av jurister, leger, politimestre og andre interesserte fagpersoner mente dette best kunne løses. Disse diskusjonene viser også tydelig hvilke type kvinner en ønsket å ramme og hva det var ved deres leveste som gjorde at så mange mente at det var viktig å sanksjonere mot dem. Kriminalistforeningens møterefater er interessant fordi så mange ulike yrkesgrupper møttes og debatterte der, og enigheter og uenigheter mellom de ulike aktørene kommer derfor tydelig frem.

Referatene fra behandlingen av løsgjengerloven i Odelstinget og Lagtinget gir et godt innblikk i debattene som foregikk i forkant av vedtaket om loven. I *Rettstidende* står høyesterettsdommer oppført med begrunnelser og meddommeres kommentarer, og dette er derfor også en god kilde til holdningene rundt loven i rettsapparatet og rettspraksis. Det ble i tillegg noen ganger trykket debattinnlegg fra enkeltaktører, som for eksempel foredrag holdt i

⁷ Anders Bratholm, "En sosial statistisk analyse av klientellet på Opstad Tvangsarbeidshus" bilag i: *Instillinger og betenkninger fra kongelige parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. 1964. Bind 2*" Oslo 1964:95.

ulike forum som er relevante i den aktuelle saken. I tillegg til disse trykte kildene finnes det primærkilder til de enkelte rettssakene i de håndskrevne domsprotokollene fra de ulike rettsinstansene. Siden dette er et enormt stort materiale har jeg valgt å begrense meg til arkivet etter Bergen Byrett, og ser på alle dommene som ble avsagt her. Slik kan jeg også kontrollere om høyesterettsdommene er noen lunde representative for dommene som aldri kom lengre enn til laveste rettsinstans, eller om dommene som nådde høyesterett skilte seg ut.

Når det gjelder de ulike soningsanstaltene kvinnene satt på, finnes det så godt som ingen sekundærlitteratur, så her blir arkivmateriale hovedkilder. De tre soningsinstitusjonene var Arbeidshuset ved Landsfengselet for Kvinner, Solli Lærehjem for unge piker, og Kvinnehjemmet Grini.

Landsfengselet og Arbeidshuset for kvinner har etterlatt seg et stort arkivmateriale på Riksarkivet i Oslo. Dette er en viktig kilde for meg i arbeidet med å tegne et bilde av tvangsarbeiderne og hverdagen på anstalten. Innholdet i arkivet er veldig variert. Her finnes alt fra regnskap og driftsrelaterte opplysninger til profesjonelle og private brev, karakterprotokoller, dagbøker, nattevaktsprotokoller og mye mer. Innimellom alle sjekklister og regnskapstallene kommer det frem små drypp av innblikk i livet på anstalten. Det kan for eksempel være gjennom notiser i margen eller lengre beretninger fra lærerinnen eller presten. Dette er gode kilder fra innsiden om hverdagen på Tukthuset. Disse kildene er skrevet av de ansatte på anstalten, og kvinnene selv kommer lite til ordet, men det finnes heldigvis et unntak fra denne regelen. I direktørens arkiv finnes det brev fra de innsatte som er sendt etter endt soning eller under soningen med bønn om prøveløslatelse. Disse brevene er en unik kilde da de er de eneste som stammer direkte fra kvinnene selv.

Fengselsvesenets årbøker er også en god kilde til kvinnefengselet da årsberetninger herfra ble trykket stort sett hvert år. Her er det i hovedsak direktøren som skriver om året som har gått. Nyansettelser, opprustning av lokaliteter, belegg på anstaltene, hvilket arbeid de innsatte gjør på anstalten og andre praktiske opplysninger står i fokus sammen med tabeller over de innsatte med alder, bosted, forseelser (paragraf i løsgjengerloven), sivilstand, tidligere yrke og lignende opplysninger. Innimellom har en også gjort plass til lengre beretninger fra direktøren eller presten om de innsatte. Sammen med Statistisk sentralbyrås historiske statistikker er dette også kilden til statistikk i forhold til de kvantitative undersøkelsene om tvangsarbeiderne.

Om kvinnehjemmene Solli og Grini finnes det også svært lite sekundærlitteratur. Det finnes små notiser i oppslagsverk som Bergen Byleksikon, en kort artikkel om Grini generelt på Bærum kommunes nettsider og en artikkel i Norges Barnevern utgitt i 1927 om Solli. Dermed

er arkivene den viktigste kilden. Justisdepartementet har samlet mapper på alle anstalter for straffedømte i landet der alle brev fra hjemmene til departementet er samlet. Dette er gode kilder fordi de er berettende, men samtidig må en ta hensyn til at dette er skrevet med tanke på hvordan hjemmene ønsker å presentere seg selv og sin drift overfor Justisdepartementet som skal gi dem økonomiske tilskudd. Disse mappene på Solli og Grini gir mer informasjon enn hjemmenes egne arkiver. Her ligger også noen årsberetninger skrevet av hjemmene selv. Dette arkivet blir derfor hovedkilden til disse hjemmene sammen med hjemmenes egne arkiver som er relativt begrenset i omfang og innhold.

For å få frem særegenhetene ved de kvinnelige tvangsarbeiderne og hvordan de skiller seg fra mennene vil jeg som nevnt stedvis sammenligne denne gruppen med de mannlige tvangsarbeiderne på Opstad. Siden Opstad allerede er godt behandlet i litteraturen vil jeg benytte meg av sekundærlitteratur om Opstad de stedene jeg vil sammenligne kvinnene og mennenes soningsforhold.

Et klassisk problem innenfor historieskrivingen er skjevheten mellom de sosiale lag når det gjelder hvilke kilder en etterlater seg. Min oppgave vil dreie seg om en gruppe kvinner som mange ville karakterisere som bunnen av den sosiale rangstigen. De hadde lite resurser og liten innflytelse. Dette utgjør et problem når det gjelder kildene. Fordi de befant seg på kanten av loven har de laget mange spor i rettsapparatet og fengselsvesenet skrevet av jurister, direktører, fengselsprester, politimestre, leger og lærerinner. Kvinneforeningene og Sedelighetsforeningen hadde også sitt de ville ha sagt om de unge damene som levde slike utsvevende liv. Men hovedpersonenes egne stemmer har ikke etterlatt seg mange spor. Den høyt utdannede øvre middelklassen etterlater seg større mengder skriftlig materiale. Derfor er det i stor grad disse menneskene som tegner bildet vi i dag sitter igjen med av min gruppe kvinner. I mengden av kilder skinner personlige holdninger og fordommer ovenfor løsgjengerne fra de ulike aktørene igjennom, og farger bildet som skapes. Dette vil det selvsagt bli tatt hensyn til i det kildekritiske arbeidet med denne oppgaven. Heldigvis er det flere kilder fra ulike hold som kan ses opp mot hverandre slik at en kanskje kan finne en sannhet et sted imellom dem. Men nettopp fordi disse kvinnene selv har etterlatt seg så få spor for ettertiden, blir det desto viktigere å forsøke å fortelle deres historie, selv om det kan være utfordrende hundre år etter.

Det at kildene er skrevet av det maktapparatet som stod for lovgivningen og innesperringen av disse kvinnene er ikke bare et kildekritisk problem. Det åpner også for muligheten til å undersøke hvilket syn menneskene bak dette maktapparatet hadde på de dømte kvinnene. Derfor utgjør kapittel 6 en analyse av hvordan kvinnene fremstilles av maktapparatet som dømte dem og skulle stå for ”behandlingen” på tvangsarbeidsinstitusjonene.

II. Tvangsarbeid i litteraturen

Litteratur

Tidligere litteratur om tvangsarbeidere etter 1907 i Norge, har utelukkede handlet om de innsatte på Opstad som var den desidert største anstalten for tvangsarbeid. I og med at det bare var mannlige innsatte der, finnes det ingen litteratur om kvinnene som ble dømt etter Løsgjengerloven. Det finnes imidlertid en del litteratur som omhandler tilgrensende tema som også er relevant i forbindelse med denne oppgaven.

Fra tiden før 1907 har Frode Ulvund skrevet flere tekster som omhandler tvangsarbeidere etter de gamle fattiglovene i Norge der han behandler kvinner og menn på lik linje, blant annet doktorgradsavhandlingen *Byens utskudd? Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75* (2002) og kapittelet ”Dei farlege fattige- fattigdom som avvik i Noreg ca 1840-1940.” I Yngve Nederbø (red.) *Fattigfolk i bergens stift 1755-2005* fra 2005. Erik Larsen har med sin masteroppgave *Mellom moral og medisin. Løsgjengerlovens tilblivelse og tilpasning 1900-1918*, (2010) gitt en god oversikt over hvordan løsgjengerloven ble formet som den ble og denne vil jeg derfor også bruke som litteratur om tiden før 1907 i tillegg til kildene.

På Opstad Tvangsarbeidsanstalt var det store fellestrekket blant de innsatte at de aller fleste var dømt etter drukkensparagrafene. Ståle Olsen gav i 2010 ut boken ”Til Jæderen for å trille tåke. Historien om Opstad tvangsarbeidshus” som er det eneste historiske verket om Opstad. Denne boken gir en god beskrivelse av Opstads innsatte og livet på anstalten. Noe tilsvarende finnes ikke om Tvangsarbeidshuset for kvinner. Det har også vært gjort flere undersøkelser om forholdene på Opstad mens anstalten fremdeles var i bruk: Kaare Petersens ”Tvangsarbeiderne på Opstad: En sosialstatistisk analyse” (1942) og Anders Bratholms ”En sosialstatistisk analyse av klientellet på Opstad arbeidshus” (1964) er begge undersøkelser av klientellet og forholdene på Opstad. De konkluderer med at klientellet i det store og hele var alvorlig alkoholisert og det stod svært dårlig til med både helsen og den åndelige kapasiteten til de som havnet på Opstad. Noen var gift og hadde en bolig, men fast arbeid var det få som hadde. Nils Christie har skrevet en langt mer kritisk bok om bruken av tvangsarbeid enn de to foregående i ”Tvangsarbeid og alkoholmisbruk” fra 1960. Denne teksten kan ses på som et debattinnlegg for å få avskaffet løsgjengerloven i Norge og får frem mye av urettferdigheten de innsatte opplevde på Opstad. Klientellet på Opstad slik det er beskrevet i disse tekstene faller i stor grad innunder begrepet ”uverdige fattige” som ble lansert på 1500-tallet:

arbeidsføre mennesker som ikke klarer å forsørge seg selv og dermed faller samfunnet eller sine nærmeste til byrde.

Men tvangsarbeidet rammet også andre grupper enn bare tiggere og drukkenbolter.

Tvangsarbeid ble sett på som et passende sanksjonsmiddel også mot prostituerte.

Tvangsarbeid ble benyttet mot disse gjennom hele tvangsarbeidets historie i Norge og av den kvinnelige andelen tvangsarbeidere utgjorde prostituerte et stort flertall. Bente Kopperdal har skrevet masteroppgaven *"Med utukt som leievei" Ei undersøkning av livsløpa til ei gruppe prostituerte i Bergen 1877-1894*. Denne oppgaven fokuserer mye på hvorfor enkelte kvinner begynte med prostitusjonen og hva som skjedde etter at de hadde avsluttet sin karriere som prostituert. Hennes konklusjoner har vært nyttige for å gi en forståelse av hva som kan ha vært bakgrunnen for at kvinnene på tvangsarbeidsanstalten til slutt havnet der, og har også underbygget mine egne funn om livet etter en endt prostitusjonskarriere for kvinnene i mitt utvalg.

Joachim Solum, har skrevet masteroppgaven *"Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger..." En studie av redningshjem for prostituerte kvinner i Norge i andre halvdel av det nittende århundre* i kulturhistorie ved UiO i 2011, og denne oppgaven omhandler redningshjemmene i Norge før min periode der blant annet Sollis forløper blir behandlet, men bare fra tiden før min periode, og da selvsagt uten tvangsarbeidere da disse ikke sonet på slike hjem før 1929.

Om Landsfengselet der kvinnene sonet er det skrevet to hovedoppgaver: Anne Frøberg har skrevet oppgaven *Detaljenes disiplin. Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel i perioden 1900-1927* i kulturhistorie ved UiO i 2010, og Vegard Ellingsen har skrevet *Kvinner og kriminalitet, En undersøkelse av innsatte ved landsfengselet for kvinner i perioden 1881-1902* en masteroppgave i historie fra UiO (1985). Disse oppgavene omhandler begge utelukkende fengselsavdelingen og nevner ikke tvangsarbeidshuset i tilknytning til fengslet. Ellingsens oppgave er også utenfor perioden da det var tvangsarbeidshus der. Frøbergs oppgave har vært av interesse fordi det er mange fellestrekk mellom fengselsavdelingen og Arbeidshuset ved Landsfengselet og det var de samme funksjonærene som jobbet ved de to avdelingene. Jeg har derfor brukt denne oppgaven som inspirasjon og hjelp til å finne nye interessante kilder.

Kvinnene frem fra glemselen i forskningslitteraturen

Kvinnene har blitt oversett i litteraturen og forskningen rundt løsgjengerloven. Hvorfor det er slik er det vanskelig å gi et sikkert svar på. Anders Brattholms sosialstatistiske analyse av klientellet på Opstad er basert på intervjuer med tvangsarbeiderne selv. Dette er derfor en unik og god kilde som det hadde vært veldig nyttig å ha også om de kvinnelige tvangsarbeiderne.

Lignende arbeid ble ikke gjennomført på arbeidshuset for kvinner ved landsfengselet, uten at det ble gitt noen begrunnelser for hvorfor kvinnene ble utelukket fra disse undersøkelsene. Kvinnene var en så kvalitativt annerledes gruppe at de ville nok uansett ikke passet helt inn denne analysen, som hadde fokus på alkoholisme og hvordan dette problemet skulle bekjempes. Opstad var også en slik tungveker innenfor tvangsarbeidet at denne institusjonen ofte ble sett på som ensbetydende med tvangsarbeid. Dette ser en også på titlene på analysene til Anders Brattholm og Kaare Petersen som begge avgrensner klientellet for undersøkelsen etter denne institusjonen, og ikke etter dømte for brudd på løsgjengerloven. Det samme gjelder Ståle Olsens bok som handler om Opstad, og ikke tvangsarbeidet generelt. De som ikke havnet på Opstad havner altså også utenfor disse tekstene. Kanskje er det derfor kvinnene som satt på en egen anstalt, og skilte seg ut fra det store flertallet av tvangsarbeiderne, har falt utenfor denne forskningen og havnet i glemselen.

Mine funn viser at det er store forskjeller på de kvinnelige og mannlige tvangsarbeiderne. Kvinne på Tukthuset utgjør en ganske annen gruppe av ”samfunnets utskudd” enn det vi kan finne på Opstad. Det som etter min mening gjør det spesielt viktig å fortelle disse kvinnenes historie, er nettopp at de på ingen måte bare er en speiling av de mannlige tvangsarbeiderne med et annet kjønn. Det er markante forskjeller mellom de to gruppene. Historien om de kvinnelige tvangsarbeiderne vil derfor være ganske annerledes enn for de mannlige, og vil dermed utvide vår forståelse av bruken av tvangsarbeid i Norge. Det er derfor viktig å også få fortalt historien til kvinnene som ble dømt etter loven og ikke bare mennene som satt på Opstad. Utelater man kvinnene sitter man igjen med et skjevt bilde av hvordan løsgjengerloven rammet, og av tvangsarbeidets nyere historie i Norge. De hundrevis av norske kvinner som satt innesperret i årevis på tvangsarbeidshuset og på kvinnehjem har aldri fått sin historie fortalt. Med denne oppgaven ønsker jeg å jevne ut noe av denne skjevheten.

Debatten om hvordan en skal håndtere kvinnene som lever av prostitusjon i Norge er like aktuell og levende i dag som for 100 år siden, og blusset særlig opp rundt innføringen av den nye sexkjøploven i 2009. Politikere og eksperter på området krangler fremdeles om hvilke tiltak som fungerer best og hva som vil gjøre vondt verre. Det som preger debatten i dag er imidlertid at det er bred enighet om at de prostituerte er ofrene i sexhandelen og burde få tilbud om hjelp og beskyttelse. Det er også stor enighet om at dersom en skal straffe noen er det bakmennene og kundene, og ikke de prostituerte selv som bør rammes. Slik var ikke situasjonen i perioden denne oppgaven omhandler da løsgjengerloven rammet hundrevis av prostituerte kvinner hardt, mens kundene gikk fri. Bruken av tvangsarbeid mot kvinner i Norge forteller også en del av historien om hvordan den norske stat har behandlet prostituerte kvinner, og det er en dyster fortelling.

III Tvangsarbeid i historien

Historisk kontekst

Tradisjonen med å benytte tvangsarbeid som sanksjon mot arbeidsføre tiggere, som gjerne ble kalt "uverdige fattige" stammer fra England på 1500-tallet.⁸ De som ble regnet som "verdige" fattige og som en skulle hjelpe var barn, gamle, funksjonshemmede og syke eller andre arbeidsuføre. Tanken om uverdige fattige har sitt utspring i reformasjonen der den protestantiske arbeidsetikk ble et dydsmønster. Dette handlet om at flittighet og hardt arbeid var en dyd og latskap en stor synd mot Gud. At en arbeidet hardt og lyktes var et tegn på at en var en av Guds utvalgte, og fattigdom blant friske arbeidsføre mennesker var dermed et tegn på det motsatte. Løsgjengeri og omstreiferi ble dermed gjort straffbart. Før hadde disse gruppene blitt straffet med pisking og forvisning. Dette løste ingenting, det forflyttet bare problemet da løsgjengerne måtte vandre fra sted til sted etter nye forvisningsdommer. Målet med tvangsarbeidet var å fjerne omstreiferne fra gaten, utnytte deres arbeidskraft og lære dem å arbeide. Det skulle virke avskrekkende og derfor var lange straffer nødvendig. Tidligst ute var de i England med sine såkalte "Bridewells" tidlig på 1500-tallet. I 1596 ble det etablert et tukthus i Amsterdam som fikk oppmerksomhet langt utover Nederlands grenser og ble et forbilde for de mange tukthusene som spredte seg i resten av Europa.⁹ Arbeidshusene ble snart også benyttet mot andre uønskede grupper som løsaktige kvinner og sinnssyke.¹⁰ I Norge har en helt siden 1600-tallet benyttet tvangsarbeid mot dem som ble regnet som uverdige fattige. Da ble det også i Norge opprettet arbeidshus etter europeisk mønster.¹¹

De gamle fattiglovene var i bruk i Norge frem til 1907 og ble brukt for å sanksjonere mot de som ikke innordnet seg etter samfunnets etablerte leveregler, og som gjennom sin livsførsel falt andre til byrde og ble sett på som en belastning for samfunnet. For det meste rammet det alkoholikere og uteliggere. Politiet hadde myndighet til å sette folk på tvangsarbeid uten rettssak og dom i inntil seks måneder etter administrative vedtak. Rettsikkerheten for disse menneskene var dermed nærmest ikke-eksisterende. Innsettelsestiden var relativt kort i forhold til det som ble vanlig under løsgjengerloven og antall innsettelse økte kraftig utpå høsten da det ble vanskeligere å klare seg på gaten. Mange hadde det som en livsstil at de gikk inn for å bli arrestert etter eget ønske og dermed tilbrakte vintersesongen innendørs på

⁸ Hauge, Ragnar. *Straffens Begrunnelse*, Oslo 1996: 80-81.

⁹ Hauge 1996: 83.

¹⁰ Norang, Kristin, *Bruk av festnings-slaveri som straffesanksjon i Norge i andre halvdel av 1700-talet. Slaveriet ved Bergenhus festning 1766-1810*, 2010: 11.

¹¹ Store Norske Leksikon. *Fengsel - Fengselsstraff i Norge*, <http://snl.no/fengsel/fengselsstraff_i_Norge> lastet ned 24.04.

”tvangen”, slapp ut igjen når våren kom og tilbrakte sommeren på gaten.¹² I overkant av 20 prosent av de innsatte på 1800-tallet var kvinner. Blant disse var en stor andel prostituerte som ikke innordnet seg etter reglene for den offentlige prostitusjonen som var strengt regulert, eller de ble satt inn for drukkenskap. Alkoholforbruket blant mange av de prostituerte var høyt, og hang tett sammen med prostitusjonen på byens skjenkesteder.¹³ Fattiglovene ble derfor et viktig kontroll og sanksjonstiltak mot prostituerte kvinner, da det var vanskelig å få dem dømt til fengselstraff for prostitusjonen i seg selv.¹⁴

Utviklingen av løsgjengerloven fra 1900 og behandlingsaspektet ved loven føyer seg inn i en generell utvikling innenfor kriminallovgivningen i Europa. Allerede på slutten av 1700-tallet begynte det å komme nye ideer i synet på straff og fengsling. Hensikten med straffen skulle ikke lengre være å gjengjelde lovbruddet, men å forhindre fremtidige lovbrudd. Straffen skulle innebære en form for forbedring av forbryteren.¹⁵ Dette kom senere til uttrykk ved den Internasjonale Kriminalistforeningens første verdenskongress i Amsterdam i 1889, der ”den tredje skole” vokste fram. Hovedtanken bak den tredje skoles ideologi var at straffens hovedoppgave var å redusere faren for ytterligere lovbrudd fra forbryterens side.¹⁶ Den norske straffeloven av 1902 var basert på dette prinsippet¹⁷. Fra slutten av 1800-tallet og frem til andre verdenskrig ble behandling som et alternativ og en motsetning til straff lansert, og dette kom til uttrykk i flere konkrete lover og lovforslag.¹⁸ Løsgjengerloven er en av disse. Vergerådsloven som trådte i kraft i 1900 og arbeidsskoleloven fra 1928 er andre eksempler på hvordan disse tankene kom til uttrykk i Norge i praksis, da rettet mot de yngste lovbrysterne.¹⁹ Både Straffeloven fra 1902, Løsgjengerloven, og Vergerådsloven ble i stor grad utarbeidet av samme man, professor i lovkyndighet og riksadvokat Bernhard Getz. Han mente at de gamle fattiglovene var totalt mislykket fordi innsettelsestiden var så kort at en ikke fikk tid til å utrette noen ting med de innsatte, og praksisen med innsettelse etter administrativt vedtak var en skam for den norske rettsstaten.²⁰ Dette måtte det bli en slutt på og endringen kom med Løsgjengerloven.

¹² *Forhandlinger ved den norske kriminalistforeningens 12. møte i december 1912*, 1913: 109, 127.

¹³ Frode Ulvund ”Dei farlege fattige- fattigdom som avvik i Noreg ca 1840-1940.” I Yngve Nederbø (red.) *Fattigfolk i bergens stift 1755-2005*. Førde 2005: 47.

¹⁴ Frode Ulvund *Byens utskudd? ”: Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75*, Bergen 2002: 233.

¹⁵ Michel Foucault, *Overvåking og straff, Det moderne fengselets historie*. Trondheim 2001: 117

¹⁶ Espen Schaanning, *Menneskalaboratoriet*, Oslo 2007: 243.

¹⁷ Hauge, 1996: 207–220.

¹⁸ Natvik, Harald. *Arbeidsskoleloven av 1928: Straff eller behandling - behandlingsoptimisme møter virkeligheten*, 2008: 5.

¹⁹ Natvik 2008: 19.

²⁰ Frode Ulvund, ”A deterrent to vagabonds. Lazy persons and promiscuous individuals”: Control and Discretion in the Norwegian Workhouse System 1845-1907: 16. Tilgjengelig i: *Crime, history & society*, 2012/2, 2012.

Loven ble vedtatt i 1900, og trådte i kraft i 1907 med en del endringer. Soningstiden var da i forhold til de gamle fattiglovene økt fra maks 6 måneder til minimum 18 måneder og opp til 6 år. Selv om hensikten med de lange straffene etter løsgjengerloven var at en skulle få tid til å behandle de innsatte, og tvangsarbeid ikke ble definert som straff, var det i praksis veldig liten forskjell på et fengselsopphold og tvangsarbeid.²¹ Anders Brattholms intervjuer med de innsatte på Opstad viser at opplevelsen av straff var minst like stor for de innsatte under et tvangsarbeidsopphold som i fengsel. Behandlingen bestod i selve arbeidet og det fantes ikke noe opplegg for individuell behandling eller oppfølging i forhold til alkoholismen. De mannlige tvangsarbeiderne ble fra 1915 satt på Opstad tvangsarbeidshus på Jæren, mens kvinnene havnet på en egen tvangsarbeidsavdeling, Arbeidshuset for kvinner, ved Landsfengselet for kvinner i Oslo. I tillegg kom det etter hvert egne institusjoner for mannlige tvangsarbeidere som ikke var i stand til å utføre hardt fysisk arbeid, og pikehjem for svært unge kvinner som ble dømt etter løsgjengerloven.

Etter 2. verdenskrig kom loven under stadig økende kritikk. Det var en gradvis nedgang i antall innsettelse, men tvangsarbeid ble brukt helt frem til 1970, da bruk av tvangsarbeid mot løsgjengere enstemmig ble avvirket i Stortinget. Dette skjedde etter protestaksjoner blant annet fra herbergistene som var en av målgruppene for tvangsarbeidet.²² De siste delene av løsgjengerloven, som i hovedsak gjaldt paragraf 17 om ordensforstyrrelser i beruset tilstand, ble opphevet i 2006.²³

²¹ Anders Bratholm "En sosialstatistisk analyse av klinetelet på Opstad arbeidshus" vedlegg i: *Innstillinger og betenknninger fra Kongelige parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. Del 1*, Orkanger 1964: 66.

²² Anne Marit Thorsrud, Kampen om løsgjengerloven, i *Rus & avhengighet nr 4*. 2000: 24.

²³ Justis og beredskapsdepartementet, Pressemelding nr 91, 21.12.2005. *Løsgjengerloven oppheves fra nyttår*, <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/pressemeldinger/2005/losgjengerloven-oppheves-fra-nyttar.html?id=103412>> lastet ned 17.08.2012.

1. Kvinner og løsgjengerloven

Erkjendes det at løsgjengeri er en fare for samfundet, at løsgjengeriet altid mer eller mindre maa være et angrep paa andres eiendom og sikkerhet, da det er en simpel følge herav, at det med fuld føie maa kunne forbydes, og at dette forbud som ethvert andet maa kunne søkes git eftertryk gjennem en straffetruusel alvorlig nok til at tjene til dets effektive bekjæmpelse.²⁴

Dette kapittelet vil diskutere hensikten bak løsgjengerloven, hvordan løsgjengerloven så ut, og hvordan den ble praktisert, spesielt med tanke på de kvinnelige løsgjengerne som vil være fokuset gjennom hele oppgaven. Jeg vil derfor innlede med en innføring rundt de ideologiske prinsippene bak utformingen av løsgjengerloven. Hva var det en ønsket å oppnå ved å innføre en ny lov mot løsgjengeri, betleri og drukkenskap? Jeg vil videre gjøre rede for hvordan løsgjengerloven ble satt ut i live, og hvordan den ble praktisert overfor kvinnene når den endelig ble tatt i bruk. Hvem og hvor mange ble til syvende og sist rammet av loven, hva ble de dømt for og hva karakteriserte de kvinnene som ble dømt? Jeg vil til slutt diskutere debatten som oppstod i etterkant av innføringen av løsgjengerloven blant politikere og politi. Hvordan mente de at loven hadde fungert overfor kvinnene i forhold til de forventningene som var stilt til den?

Loven

Tanken bak løsgjengerloven

I 1900 ble den nye løsgjengerloven vedtatt i stortinget under det fulle navnet ”Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap”²⁵. Loven skulle avløse de gamle fattiglovene, og ha et økt fokus på behandling og forebygging mot nye lovbrudd i forhold til de fattiglovene. Før 1894 hadde det vært mulig å bli innsatt på dagen etter et enkelt vedtak fra politiet. Fra 1894 av ble det en viss innstramning da politiet etter dette måtte gi en tilstrekkelig begrunnelse for å få noen satt inn, og det ble også et krav at den innsatte måtte ha falt samfunnet til byrde for eksempel gjennom å motta fattighjelp eller begå mindre lovbrudd. Etter 1907, da løsgjengerloven hadde trådt i kraft, måtte en for første gang gjennom en rettssak for å få noen

²⁴ Utdrag fra straffekommissjonens begrunnelser i utarbeidelsen av løsgjengerloven, her hentet fra *Forhandlinger ved Den norske kriminalistforeningens syvende møte, december 1912*, 1913: 74.

²⁵ Norsk Lovtidende 1918: 183.

De første 19 paragrafene i loven, som i praksis var de eneste som ble brukt, ligger som helhet vedlagt på slutten av denne oppgaven slik de så ut etter enkelte endringer i 1918.

dømt. Dermed ble rettsikkerheten for de tiltalte økt og terskelen for innsettelse ble høyere. Dette resulterte i at antall innsettelser gikk kraftig ned etter den nye ordningen ble innført.²⁶ Bakgrunnen for dette var både den økte innsettelsestiden, og at antall individer som ble dømt gikk ned. Men, for de som faktisk ble dømt, rammet den nye loven betydelig hardere enn den gamle ordningen. Ved første gangs innsettelse var 18 måneder minimum innsettelsestid, og hvis en tidligere hadde vært dømt var minstestrafen 3-5 år.²⁷ Maksimumsstraffen var på 6 års tvangsarbeid.²⁸ En kunne imidlertid bli løslatt på prøve tidligere, noe som forekom hyppig.²⁹

Ved en dom etter løsgjengerloven ble påtalemyndighetene gitt bemyndigelse til å sette vedkommende på tvangsarbeid. Det var altså ikke gitt at alle tilfeller der det ble felt dom ville føre til innsettelse på en tvangsarbeidsanstalt. Den dømte kunne bli gitt en sjanse til å bevise at han eller hun kunne klare å ernære seg på ærlig vis, og i så tilfelle kunne politiet gå bort fra å benytte bemyndigelsen til innsettelse. I noen tilfeller ble den dømte satt direkte på tvangsarbeid, og i andre tilfeller, der det var større håp om forbedring, kunne de bli gitt en sjanse til å klare seg selv, før en trakk en endelig konklusjon om vedkommende skulle settes til tvangsarbeid.³⁰ Det er ikke ført noen oversikt over hvor stor andel av dommene som førte til innsettelse på tvangsarbeidshus i kriminalstatistikken.

Løsgjengerloven oppstod ikke i et vakuum. Tanken om at velferdsstaten også skulle fungere som oppdrager for de mistilpassede borgerne som endte opp med, eller stod i fare for å ende opp med, å bli en byrde for samfunnet, gav seg til uttrykk på flere måter. Vergerådsloven, som trådte i kraft i 1900, altså samme år som løsgjengerloven ble vedtatt, er et eksempel på den samme tankegangen: at internering og behandling ved bruk av arbeid og streng disiplin skulle "helbrede" de forkommene individene, og gjøre dem til gode samfunnsborgere.³¹ Vergerådsloven vil også bli omtalt i kapittel 5 om Kvinnehjemmene. Arbeidsskoleloven fra 1928, som var rettet mot unge menn fra 18 til 23 år, er et annet eksempel som har mange tilsvarende fellestrekk med løsgjengerloven: Internering av det som ble oppfattet som problemindivider over tid og arbeid som behandling for å forhindre dem i å ende opp som vanekriminelle.³²

²⁶ Ot. Prp. Nr 14. (1914) *Om forandringer i løsgjengerloven*: 2.

²⁷ Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31. mai 1900. §5.

²⁸ *Forhandlinger ved Den norske kriminalistforeningens syvende møte, desember 1912, 1913*: 75.

²⁹ Frode Ulvund, "det frygtelige krigsskip"- utforming, iverksetjing og virkemåte til lausgjengarlova av 31. mai 1900, Bergen 2003:11.

³⁰ Løsgjengerloven §5, første ledd.

³¹ Regjeringen.no, Barnevernet i Norge Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer: 3.1.1.

³² Natvik, 2008: 5 og 19.

Teori og praksis

I forarbeidet til loven, og i lovteksten fra 1900, kommer det fram at målet med den nye løsgjengerloven var å få det som ble oppfattet som arbeidssky mennesker, som hengav seg til ledighet, inn i gode vaner med å arbeide. Men, loven trådte ikke i kraft før i 1907, og da med en del vesentlige endringer, der behandlingsaspektet hadde blitt betydelig redusert i forhold til det opprinnelige lovforslaget. Dette var i hovedsak på grunn av økonomiske og praktiske hensyn.³³ Hvis det skulle være praktisk mulig å få iverksatt loven var det nødvendig å gjøre soningen enklere og billigere å gjennomføre fra myndighetenes side. Når loven ble vedtatt var det i utgangspunktet planlagt at det skulle være to anstalter for hvert kjønn. Den ene skulle være en ren tvangsarbeidsanstalt og huse de friske og arbeidsføre, og den andre skulle være en kuranstalt for de alkoholisererte som trengte ekstra behandling. Dette gikk en bort fra før loven trådte i kraft fordi en innså at de aller fleste ville havne i den siste kategorien, og når dette ble regelen heller enn unntaket ville det bli for kostbart og krevende å kunne tilby kurbehandling til alle dømte med alkoholproblemer.³⁴ Fra politisk hold fant en også støtte i legevitenskapen ved at den beste behandlingen mot drukkenskap var å holdes borte fra alkoholen, og dermed var ytterligere behandling enn internering og arbeid i frisk luft overflødig³⁵.

For at behandlingen skulle fungere, argumenterte myndighetene med at det var viktig å kunne holde på løsgjengerne over lengre tid, slik at en fikk tid til å skape nye vaner og kurere den latskapen og manglende vilje til å arbeide som hadde ført dem inn i lediggangen. På grunn av dette behovet ble forholdet mellom soningstidens lengde og alvorlighetsgraden av lovbruddet skjevt sammenlignet med straffeutmålingen for andre lovbrudd. Dette kommer tydelig frem i rettssakene i innledningen der den opprinnelige straffeutmålingen som var på 30-90 dagers fengsel, ble omgjort til tre års tvangsarbeid for det samme forholdet når forseelsen kom innunder løsgjengerloven. Dette ble rettferdiggjort ved at tvangsarbeid ikke ble definert som vanlig straff, men som en behandlingsform, og derfor ble holdt utenfor straffeloven.³⁶ Dette ble ikke endret selv om behandlingsaspektet ved tvangsarbeidet nærmest ble fjernet fra soningen i endringene som ble gjort fra loven først ble vedtatt i 1901, til den trådte i kraft i 1907. I praksis var det, som det også vil bli vist senere i denne oppgaven, svært liten forskjell på et tvangsarbeidsopphold og fengsel. Det var også delte meninger om hvorvidt tvangsarbeidet var et så stort onde at det måtte defineres som vanlig straff, eller om det var grunnlag for å kunne kalle det behandling. I Kriminalistforeningens møtereferater fra 1912

³³ Espen Schaanning, *Menneskelaboratoriet*, Oslo 2007: 260.

³⁴ Stortingets Forhandlinger Ot. Prp. Nr. 9. 1906/1907: 1.

³⁵ Erik Larsen, *Mellom moral og medisin. Løsgjengerlovens tilblivelse og tilpasning 1900-1918*, Bergen 2005: 57.

³⁶ Larsen, 2010: 4.

kommer det tydelig frem en sterk støtte til den lange soningstiden hos flere av foredragsholderne. Dette gjelder særlig fengselsdirektørene. Forstander Omsted var direktør på Kristiania Tvangsarbeidsanstalt, og ble senere den første direktøren for Opstad da denne anstalten ble etablert i 1914.³⁷ Omsted kritiserte i sitt foredrag forsvarernes rolle i rettssakene mot mange av de dømte løsgjengerne. Han mente det var uetisk at de konsekvent gikk inn for frifinnelse for sine klienter, eller i det minste kortest mulig straff. Forsvarerne gikk også heller inn for fengselsstraff enn tvangsarbeid, i og med at dette medførte betydelig lavere soningstid. Dette mente Omsted at var en uting fordi forsvarerne da ikke hadde den tiltaltes egentlige beste i tankene. Etter hans mening ville det jo være en stor fordel, og et hell for slike som hørte til på en tvangsarbeidsanstalt, å få komme dit og få behandling og skikk på livet sitt. Forstander Omsted mente også at det først var etter at de hadde fått betydelig lengre dommer, at deres arbeid på tvangsarbeidshuset egentlig hadde blitt interessant, og at de fikk utrettet noe med fangene som kom inn og ut av anstalten. Tidligere hadde antallet fanger som rant inn og ut vært så stort, og soningstiden så kort, at ingenting egentlig ble utrettet. Behandlingsretorikken var altså sterk innenfor profesjonene som hadde med tvangsarbeiderne å gjøre, selv om ettertidens dom over soningsforholdene er at de i praksis ikke innebar noen behandling, men var en form for fengsel bare med hardere arbeidsdager.³⁸

Lovens hensikt var ikke først og fremst å sanksjonere mot enkeltstående straffbare handlinger, eller et konkret brudd på loven slik det oftest er i straffesaker. I løsgjengerlovens ordlyd kommer det tydelig frem at det ikke var nødvendig å bevise de enkelte lovbrudd, så lenge ens hele livsførsel viste at en ikke kunne livnære seg uten at en måtte ha begått lovbrudd for å skaffe seg midler til sitt livsopphold. Loven tok heller sikte på å dømme et levesett, altså hele mennesket, og ikke dets enkelthandlinger. ”Det gjelder i tifold grad i disse saker (dommer etter løsgjengerloven) hvor der just er tale om en bedømmelse av denne personens hele habitus.”³⁹

De sentrale paragrafene, drukkenskap og ørkesløshet

De fire mest brukte paragrafene lød i 1907 som følger: (språket er noe modernisert i forhold til originalteksten)

§4. Den som hengir seg til lediggang, eller driver omkring under sådanne forhold, at der er grund til at anta, at han til sedvane helt eller delvis ernærer seg ved straffbare handlinger som kan medføre høyere straff en bøter, straffes for løsgjengeri med fengsel. Derhos bliver Påtalemyndigheden i dommen at bemyndige til at lade han anbringe i tvangsarbeidshus for en tid av indtil 3 år, men av indtil 6 år såfremt han tidligere har vært anbragt i tvangsarbeidshus i henhold denne lov.

³⁷ Olsen: 2010: 25.

³⁸ Anne Marit Thorsrud, 2000: 23.

³⁹ *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912*, 1913: 114-115.

(...)

§ 16. Den som forsettelig eller uaktsomt hensetter seg i en tilstand av åpenbar beruselse, i hvilken han findes på et offentlig eller for alminnelig ferdsel bestemt sted, straffes med bøter.

Er han tidligere i løpet av det siste år 3 ganger straffet etter denne paragraf eller etter §§ 17 eller 19, kan fengsel inntil 3 måneder anvendes.

§ 17. Den som forsettelig eller uaktsomt hensetter seg i en tilstand av beruselse, hvorunder han forstyrrer den alminnelige fred og orden eller den lovlige ferdsel eller forulemper omgivelsene eller voldrer fare for husfeller eller andre, straffes med bøter eller fengsel.

§ 18. Findes den, som i henhold til §§ 16 eller 17 idømmes straff av fengsel at være forfalden til drukkenskap, kan påtalemyndigheten i dommen bemyndiges til å sette han i tvangsarbeidshus eller i en kuranstalt som kongen har godkjent for den tid som arbeidshusets eller kuranstaltens vedkommende findes påkrevet til hans helbredelse, dog ikke utover 18 måneder, med mindre han tidligere har vært anbragt på denne måte. I sidste tilfelde kan han anbringes i vedkommende anstalt i et tidsrom av inntil 3 år.

Blir domfelte satt i tvangsarbeidshus eller kuranstalt, kan fullbyrdelsen av den idømte fengselsstraff helt eller delvis falle bort. (...)⁴⁰

Vi ser her at forhold som vanligvis bare ville medføre opp til 3 måneders fengsel kunne bli gjort om til opptil 3 års tvangsarbeid dersom vedkommende ble funnet egnet til behandling i tvangsarbeidshus. Dersom en ble satt på tvangsarbeidshus falt ikke nødvendigvis fengselsstraffen bort, det var vanlig at en først måtte sone fengselsdommen i tillegg. 81 prosent av mennene ble dømt etter paragraf 18 om drukkenskap i perioden 1907-1913.⁴¹ Flertallet av kvinnene ble satt inn etter paragraf 4 som gjaldt om man hengav seg til ørkesløshet, drev omkring eller ikke kunne vise til at en livnærte seg på lovlig vis.⁴² En del ble også dømt etter paragraf 4 i kombinasjon med en av drukkenskapsparagrafene, § 16, 17 eller 18. Kvinnene ble i snitt dømt til lengre tvangsarbeidstid enn mennene. I 1908/1909 var for eksempel 85% av mennene dømt til dommer på 18 måneder, mens flertallet av kvinnene (53%) var dømt til tre års tvangsarbeid.⁴³ Straffetiden økte for begge kjønn med årene fordi det var flere som ble satt for andre gang, men at kvinnene i snitt hadde lengre innsettelsestid er en trend som vedvarer.⁴⁴ Dette skulle etter strafferettslige prinsipper tilsi at kvinnenes forseelser ble regnet som mer alvorlige enn mennenes, men siden tvangsarbeid ble regnet som behandling og ikke straff, kan ikke de samme prinsippene for straffeutmåling anvendes ved tvangsarbeid som på vanlig fengselsstraff. Straffeutmålingen skulle ta hensyn til hvor lang tid det ville ta å "helbrede" vedkommende og ikke til hvor alvorlig forseelsen var. Dermed antyder de lange straffene heller at en anså kvinnene som mer moralsk fordervet enn mennene, og derav ville de trenge lengre opphold i anstalten enn mennene for å kunne omvendes til lovlydige borgere og ærlige arbeidere.

⁴⁰ Norges Love. Bind 2. 1891-1908. Kristiania, 1908: 735-739.

⁴¹ Ulvund 2005: 59.

⁴² Norsk Lovtidende 1918: 184.

⁴³ Fengselsstyrelsens årbok 1908/1909: 23.

⁴⁴ Blant annet Fengselsstyrelsens årbok 1920/1921: 21.

Lovendringene i 1918

I 1918 ble det gjort en del endringer i ordlyden i løsgjengerloven. Formålet med endringene var å gjøre det enklere å få noen dømt etter loven, og å lette bevisbyrden for politiet. Den viktigste endringen var ordlyden i paragraf 18 som var ment å skulle ramme alkoholister. Her lød ordlyden fra 1900 at loven skulle ramme personer som var *forfalden til drukkenskap*.⁴⁵ Dette viste seg å være en tilstand som var vanskelig å bevise. Å være forfallen til drukkenskap var en diagnose som det var umulig for retten å stille, og dermed trengte en sakkyndige leger til å vitne om at tiltalte var ”forfallen”, og ikke bare en person som drakk jevnlig. Det var fullt mulig å ta seg en dram hver dag uten å være forfallen til drikk. Spørsmålet ble da om en drakk fordi en ønsket det, eller om en drakk fordi en var syk og ikke kunne styre seg. Det siste var noe retten hadde vanskelig for å bevise hvis den tiltalte hevdet noe annet. Derfor ble det i 1918 foretatt en endring av ordlyden i loven slik at paragraf 18 deretter skulle ramme personer som *jevnlig misbrukte berusende drikk*. Dette var noe påtalemyndighetene enkelt kunne bevise uten sakkyndig legehjelp, og dermed ble bevisbyrden lettet. En annen endring som var ønsket fra politiet var at en ville ha inn et forbud mot å ernære seg ved utukt (prostituasjon) i paragraf 4. Dette ble tatt opp og diskutert, og denne debatten vil jeg gå nærmere inn på under avsnittet om *prostituasjonsdebatten* senere i dette kapittelet. I denne omgang holder det å nevne at utfallet av diskusjonen ble at en ikke la inn et forbud mot å ernære seg ved *egen* ervervsmessige utukt, men bare mot å ernære seg av *andres* utukt, med andre ord hallikvirksomhet.

At antall innsettelse på tvangsarbeid hadde gått så dramatisk ned etter at den nye løsgjengerloven avløste fattiglovene, førte til stor misnøye fra flere hold, og dette var bakgrunnen for endringene i loven. Felles for endringene i 1918 var at de var ment for å skulle gjøre det mulig å dømme flere etter loven, enten ved å lette bevisbyrden, eller ved å lage nye forbud, slik at flere typer adferd kom innunder loven. I kvinnes tilfelle ble det ingen økning i antall innsettelse i forbindelse med lovendringene. For mennenes del, som i større grad ble dømt etter paragraf 18, er det en moderat økning det påføllende året, før det kommer en dobling av antall innsettelse i 1919/1920. I de kommende årene fram til 1923 gjør tallene et stort byks så det i 1923 er over 5 ganger så mange innsettelse som i 1917 (51 i 1917 mot 282 i 1923).⁴⁶ 1923 var et toppår for antall innsettelse, og etter dette falt antallet igjen. (se figur 1.) Dette har nok en sammenheng med lettelsen av bevisbyrden for å få noen innsatt etter drukkenskapparagrafene. Det gir god mening at en slik lovendring slo sterkere ut for de mannlige tvangsarbeiderne, enn for kvinnene, da damene ikke ble dømt etter drukkenskapparagrafene i like stor grad som mennene. Dette kan også tyde på at kvinnene

⁴⁵ Løsgjengerloven (1900). Trykt i *Love med forarbeider, 1900. Bind 1*, Kristiania 1900: Lov nr 19.

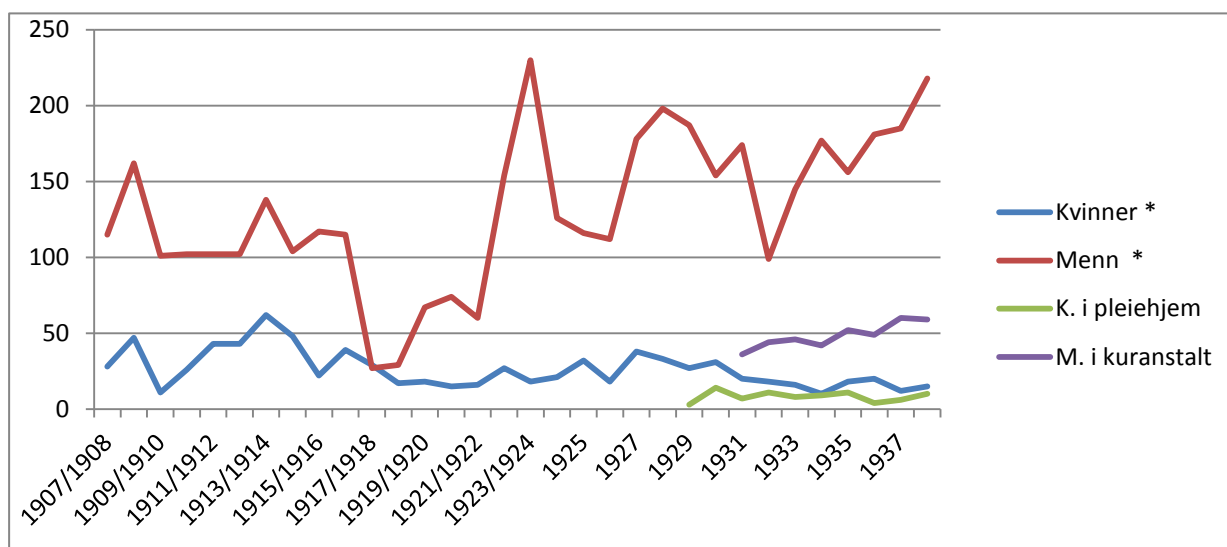
⁴⁶ Fengselsstyrelsens årbok 1918: 62, og fengselsstyrelsens årbok 1924: 43.

ikke misbrukte berusende drikk jevnlig i like stor grad som mennene som ble dømt etter løsgjengerloven.

Hvem ble rammet av loven?

Statistisk sentralbyrås kriminalstatistikk viser at ca 10% av de straffedømte i Norge i min periode, 1907-1938, var kvinner⁴⁷. Når det gjelder tvangsarbeidere er denne andelen betydelig høyere. I perioden for 1907-1922 er hele 35% av antall dømte tvangsarbeidere kvinner, og totalt i perioden er dette tallet 20%. Som figur 1 viser, endrer størrelsesforholdet mellom andel kvinner og menn seg fordi antall kvinner som ble innsatt gikk sakte nedover frem mot 1940, mens antall menn som ble satt inn varierte voldsomt, og var i topp-periodene veldig høyt i forhold til kvinnene. Årsaken til at andelen kvinner er såpass mye høyere før 1922 er ukjent, men dette kan ha å gjøre med politiets satsningsområder eller endringer i rettspraksis. Årsaken til at andelen kvinner er så høy i forhold til straffedømte i Norge generelt er at denne loven i stor grad rammet prostituerte som i all hovedsak var kvinner.

Figur 1.

* Nyinnsatte tvangsarbeidere etter løsgjengerloven. Tallene er hentet fra Statistisk sentralbyrå.

Det finnes bare oversikt over hvilke paragraf tvangsarbeiderne ble dømt etter for perioden 1907-1930 i Statistisk sentralbyrås historiske statistikk og fengselsvesenets årbøker. Etter dette oppgis det bare om vedkommende ble dømt etter løsgjengerloven eller straffeloven. Derfor har jeg bare statistikk for denne perioden, men trendene er såpass tydelig og vedvarende, at det er liten grunn til å tro at materialet hadde sett noe annerledes ut dersom jeg også hadde hatt med tall fra de siste åtte årene av min periode. 62 % av kvinnene ble dømt

⁴⁷ Ssb.no, Rettsforhold, Tabell 8.10. *Reaksjoner for forbrytelser, etter lovbruyters kjønn og alder*, lastet ned 05.12.12.

etter paragraf 4, de fleste for denne paragrafen alene, men en liten andel ble også dømt for denne i kombinasjon med en av de andre paragrafene. 37 % ble dømt etter en eller flere av drukkensapsparagrafene. Dette utgjør til sammen 99 % av de innsatte, så disse paragrafene var all i hovedsak de som ble benyttet mot kvinner. I mennenes tilfelle ble som tidligere nevnt over 80 % innsatt etter drukkensapsparagrafene, så her er det en markant forskjell. Selv om det ikke var like mange kvinner som ble dømt for drukkenskap, var alkoholen et stort problem også blant kvinnelige tvangsarbeidere.

Usedelige fruentimmer og alkoholister

Selv om mange kvinner ble dømt etter paragrafene om drukkenskap kan vi ikke slutte fra dette at de ikke var prostituerte. Påtalemyndighetene brukte både påstand om drukkenskap og om straffbar ervervsmessig utukt etter straffelovens paragraf 378 mot prostituerte. Paragraf 378 i straffeloven forbyr å oppfordre til ervervsmessig utukt. Selve utukten i seg selv var altså ikke straffbar, men en kunne dømme de prostituerte for å forsøke å lokke til seg kunder på gaten og oppfordre dem til utukt mot betaling. Dersom kvinnene kom innunder paragraf 378 kunne en si at de ernærte seg på ulovlig vis, og dermed dømme dem etter løsgjengerlovens paragraf 4. Denne praksisen kommer jeg tilbake til under avsnittet om Høyesterettsdommer i kapittel 2. Den største gruppen av kvinnelige tvangsarbeidere var knyttet til prostitusjon. I 1907/1908 ble 76 % av de innsatte kvinnene oppført med prostitusjon som siste yrke før innsettelsen, året etter var det 77 %.⁴⁸ Men det fantes også kvinner som ble dømt etter drukkensapsparagrafene som ikke hadde noen tilknytning til prostitusjon. De prostituerte kvinnene ble som sagt ikke dømt for prostitusjonen i seg selv, da denne virksomheten ikke var forbudt, men det ble hevdet at mange prostituerte vakte stor offentlig forargelse i sitt virke, og det var dette som ble avgjørende for innsettelsen. Forholdet mellom antall prostituerte og alkoholisererte varierer mye fra år til år, og det er ikke oppgitt tall for dette alle år.

Fengselsdirektør Smedal, som var direktør ved både Landsfengselet og Arbeidshuset for kvinner, uttalte i 1912 at de kvinnelige innsatte tvangsarbeiderne kunne deles inn i to hovedkategorier: det var de prostituerte som var yngre og hovedsakelig dømt etter paragraf 4, men det var også en gruppe kvinner som var dømt for drukkenskap alene som i gjennomsnitt var mye eldre enn de prostituerte, og som ikke nødvendigvis hadde noen bakgrunn med usedelig oppførsel.⁴⁹ Disse kvinnene mente han at burde holdes borte fra de prostituerte for å unngå uheldig påvirkning fra gatepikene. Den siste gruppen har antagelig mer til felles med det klassiske bildet vi har av de mannlige tvangsarbeiderne fra Opstad.

⁴⁸ Fengselsstyrelsens årbok 1907/1908: 22, og Fengselsstyrelsens årbok 1908/1909: 23.

⁴⁹ *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912*, 1913: 132.

Olga Larsen, som nylig hadde overtatt jobben som direktør for Landsfengselet for kvinner, ble i 1937 intervjuet om drukkenskapen blant de kvinnelige tvangsarbeiderne. Hun uttalte til avisen at de fleste kvinnene de hadde på anstalten var underlagt alkoholen, og at 47 av kvinnene de hadde inne det året var satt inn for drukkenskap, 19 for utukt og 11 for både drukkenskap og utukt. Tre var innsatt for hjemmebrenning. Hun mente at det var et stort behov for en egen drukkenskapsanstalt for kvinner, men dette fantes bare for menn.⁵⁰ Mot slutten av min periode blir andelen kvinner som blir innsatt for drukkenskap stadig høyere i forhold til andelen prostituerte, og i 1937 var altså alkoholistene i flertall. Olga Larsens uttalelse om at de fleste kvinnene var ”underlagt alkoholen”, og at det var behov for en egen anstalt for kvinnelige alkoholister, tyder på at hun mente at disse var alkoholikere som trengte behandling for en slik sykdom, og ikke bare kvinner som drakk jevnlig. Prostituerte kvinner vanket i miljøer der alkoholforbruket var høyt. Dermed ble ofte alkohol en del av deres geskjeft, og det ble av mange oppfattet slik at de ikke var alkoholikere, men drakk fordi det var en del av jobben.⁵¹ På grunn av dette var det vanskelig å dømme dem etter løsgjengerlovens paragraf 18 før den tidligere omtalte endringen av ordlyden i loven i 1918. I en rettssak ville forsvareren da hevde at den tiltalte kvinnen ikke var forfallen til drukkenskap, men drakk fordi det var en del av hennes yrke. Etter den gamle ordlyden i loven kunne hun da ikke ha blitt dømt, mens det etter endringen i 1918 var mulig å dømme henne så lenge hun jevnlig misbrakte berusende drikk, uavhengig av hva som var årsaken til at hun drakk. Denne oppfatningen av at de kvinnelige tvangsarbeiderne var prostituerte som drakk som en del av yrket, ser det ikke ut til at Olga Larsen hadde i 1937, da hennes uttalelse gir inntrykk av at alkoholisme var et stort problem også blant kvinnene. Det har altså vært en endring av klientellet på arbeidshuset i perioden, der det har blitt færre prostituerte og flere alkoholisererte kvinner.

Det finnes ingen statistikk for alder og hvilken paragraf de enkelte kvinnene er dømt etter. Men direktør Smedal oppgav på Kriminalistforeningens møte, i 1912, at av de innsatte de siste fem årene hadde 72 av 160 innsatte i denne perioden ikke tidligere vært i tvangsarbeidshus. Av disse 72 var gjennomsnittsalderen for de som var dømt etter paragraf 4 25 år, og for de som var dømt etter paragraf 16, 40 år. Dette tyder på at det var to ulike grupper av løsgjengere som ble dømt etter paragraf 4 og 16, selv om det kan ha vært overlapping begge veier av prostituerte som kan ha blitt dømt etter paragraf 16, og alkoholisererte som kan ha blitt dømt etter paragraf 4 om løsgjengeri og å hengi seg til

⁵⁰ Aftenposten, onsdag morgen 29. desember 1937:5.

⁵¹ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot. Prp. Nr 14. (1914) *Om forandringer i løsgjengerloven*: 13.

lediggang. Det viser også at de kvinnelige tvangsarbeiderne ikke var noen enhetlig gruppe, og at disse ikke kan generaliseres til bare å omfatte prostituerte kvinner.

Byjenter i hovedstaden

De aller fleste av de kvinnelige tvangsarbeiderne hadde Oslo som sitt siste oppholdssted, men veldig mange var innflyttet dit, og kom opprinnelig fra andre mindre steder. At unge jenter flyttet inn til Oslo for å arbeide som tjenestepiker, på fabrikker eller andre typer arbeid, var veldig utbredt i denne perioden, og Oslo hadde en overvekt av unge kvinnelige innbyggere.⁵² Det var også høy giftemålsalder i denne perioden. Sammen med kvinneoverskuddet gjorde dette at det var mange unge, ugifte kvinner i byene, som måtte forsørge seg selv i en tid der idealet var at kvinner skulle være hjemme og bli forsørget av sin mann.⁵³ Det var ofte disse unge kvinnene som lett kunne havne på skråplanet og til slutt ende opp på tvangsarbeidsanstalten, uttalte direktør Smedal ved Landsfengselet i et intervju med Aftenposten i 1927. De hadde gjerne lite nettverk rundt seg, da innflytterne ikke hadde familie i nærheten, og var derfor ekstra utsatt. Bente Kopperdal konkluderer i sin masteroppgave, som omhandler forholdene i Bergen, med at de fleste prostituerte ikke begynte med dette yrket pga akutt økonomisk krise, men fordi de ønsket seg en bedre økonomi. En gjennomsnittlig tjenestepike tjente på slutten av 1800-tallet 78 kr i året, og arbeidet gjerne opp til 16 timer om dagen, syv dager i uken, utenom onsdag ettermiddag, som oftest var den eneste frikvelden.⁵⁴ Som prostituert i Oslo på samme tid kunne en tjene 100-160 kr i uken og arbeidstidene var langt mer fleksibel.⁵⁵ Nesten alle de kvinnelige tvangsarbeiderne hadde byene som sitt siste oppholdssted, hovedsakelig Oslo og Bergen, og nesten ingen hadde blitt anholdt i landsdistriktene.⁵⁶ I forhold til de mannlige tvangsarbeiderne var det en mye høyere andel av kvinnene som var fra Oslo enn mennene, som var mer spredt geografisk selv om mange også blant disse var fra Oslo.

Alderen på de dømte kvinnene over hele perioden er relativt lav, i forhold til alderen på mannlige tvangsarbeidere. I snitt er kvinnene omtrentlig ti år yngre enn mennene. Som figur 2 viser, var 75 % av kvinnene under 40 år, og 45 % var under 30 år gamle. I de tilfellene jeg har funnet på innsatte over 60, var de dømt for drukkenskap og salg av hjemmebrent alkohol.

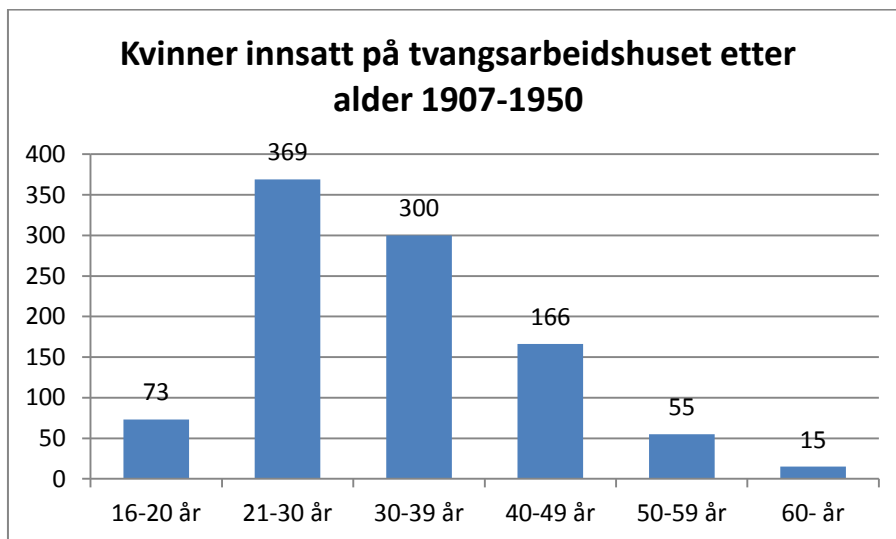
⁵² Ssb.no, Historisk statistikk, *Folketellingen i Norge 1. desember 1910, Første hefte.*: 6. Lastet ned 27.02.13. Og *Folketellingen i Norge 1. desember 1910, Femte hefte*: 3. lastet ned 27.02.13.

⁵³ Kari Melby, "Husmortid 1900-1950" i Ida Blom, Sølvi Sogner (red.) Gro Hagemann, Kari Melby, Hilde Sandvik og Ingvild Øye, *Med kjønnsperspektiv på Norsk Historie* Oslo 2006 :261-262.

⁵⁴ Melby, 2006:317.

⁵⁵ Bente Kopperdal "Med utukt som leievei" *Ei undersøkning av livsløpa til ei gruppe prostituerte i Bergen 1877-1894*. Hovedoppgave ved UiB 2003: 77.

⁵⁶ Fengselsstyrelses årbok 1908/1909: 23.

Figur 2.⁵⁷

Prostitusjonsdebatten

Etter at loven hadde vært i bruk en periode kom det klager fra flere hold om at loven ikke hadde vært så virkningsfull som en hadde håpet. I sitt foredrag i Kriminalistforeningen 4. desember 1912, kalte politiadjutant Wiesener loven for et fryktet krigsskip som raskt hadde blitt avslørt som ganske ufarlig, og snarere hadde blitt en beskyttelseslov for løsgjengere, enn en trussel. De aller mest belastede drukkenboltene kunne en fremdeles ramme, og da ramme hardere, men altfor mange slapp unna etter Wieseners mening.⁵⁸ Antall innsettelse gikk kraftig ned, og det var vanskeligere å få folk dømt enn tidligere. Mange som politiet ønsket innsatt gikk dermed fri. Særlig kom det klager fra politiet om at det var vanskelig å ramme de prostituerte med den nye loven.

Tidligere, under fattiglovene, hadde de kvinnelige innsatte nesten utelukkende vært prostituerte. Dette ble tydelig i 1895, da det en tid på sommeren bare satt 4 kvinner på tvangsarbeidsanstalten, mot 230 i 1893. Dette var fordi Justisdepartementet hadde utsendt et *circulære*, som politiet hadde forstått slik at de ikke kunne innsette prostituerte kvinner for løsgjengeri etter fattiglovene, fordi de ikke mottok noen form for fattighjelp, og dermed ikke var en byrde for samfunnet.⁵⁹ Denne misforståelsen ble rettet opp i av Justisdepartementet samme år da de sendte ut et nytt skriv der de påpekte:

(..)at kvinder, der holder sit legeme tilfalds, ikke for så vidt kan siges lovlig at ernære sig, og at det derfor antar, at politiet ikke bør være utelukket fra at insætte saadanne personer i tvangsarbeidshus, så fremt de til like er hengivne til drukkenskap og ørkesløshet, hvilket sidste maa siges at være tilfellet,

⁵⁷ Tallene er hentet fra Fengselsvesenets årbøker, alle årganger. Se litteraturliste.

⁵⁸ Politiadjutant Wieseners foredrag i: *Omforandringer i løsgjengerloven*, i *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912*, 1913: 65 og 66.

⁵⁹ Ulvund 2012:16.

hvor vedkommende udelukkende eller ialdfald hovedsakelig forskafter seg sit underhold ved usedelig trafikk.⁶⁰

De presiserte senere at arrest av slike bare skulle skje når det var en berettiget foranledning til det. For eksempel at kvinnen var arrestert for drukkenskap, gateuorden, eller når hun for øvrig skapte offentlig forargelse. Etter dette steg antall kvinner på tvangsarbeid igjen til 217 i 1896. Dette illustrerer tydelig hvor stor andel av de innsatte kvinnene som var prostituerte. Det viser også at det ikke var prostitusjonen i og for seg en hovedsakelig ønsket å ramme med fattiglovene, men den forargelsen og forstyrrelsen den medførte for samfunnet.

Protester fra politiet

Det var nettopp denne ordningen, som hadde gjort det så enkelt å ramme gatepikene som vakte forargelse, som ble savnet av politiet ved den nye løsgjengerloven, og mange representanter for politiet talte derfor for at de ikke skulle godkjenne prostitusjon som lovlig erverv. Det kom i tiden etter 1907 flere forslag fra politimestere i blant annet Kristiania, Bergen og Trondheim, om at en skulle gjøre en forandring i lovens paragraf 4, der de ville at ervervsmessig utukt, eller prostitusjon, skulle sidestilles med straffbare handlinger, slik at dette forholdet i seg selv var nok til å kvalifisere til å dømmes etter løsgjengerloven.⁶¹ Et slikt lovverk hadde de på samme tid i Sverige og Danmark, der prostitusjon ble regnet som løsgjengeri, men der fantes det så store smutthull at det var likevel sjelden at prostituerte ble dømt etter deres motstykke til den norske løsgjengerloven⁶². Blant årsakene til dette ønsket fra politimesternes side, var at denne gatetrafikken var til offentlig forargelse og i strid med god skikk og orden, men også at de prostituerte ofte bestjal kundene sine eller overstadig berusede personer. De mente at en slik lovendring også kunne ramme prostitusjonen fra private hus, som forarget naboene, og kunne gå ut over verdien på de omkringliggende eiendommene. For mange var den moralske siden ved saken det viktigste. Hvilken type samfunn godtok denne type virksomhet åpenbart i gatene? Og hvilken moralsk smittefare hadde det på de unge å se slik virksomhet, og hvor lett var det ikke for unge piker og selv bli lokket inn i prostitusjonen, når det tilsynelatende ikke fantes noen bakside av medaljen? Denne type argumentasjon kom ofte fra kvinnesaksforeningene, og særlig fra Sedelighetsforeningen som gikk inn for å gjøre prostitusjon straffbart⁶³. Dette argumentet var også hovedbudskapet i foredraget til Politimester Goll fra Danmark i 1915, som ble holdt i forbindelse med en konferanse om sedelighetssaken, der det deltok representanter for sedelighetsforeninger,

⁶⁰ Her gjengitt fra Politidjutant Wieseners foredrag i: *Om forandringer i løsgjengerloven*, i *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i desember 1912*, 1913: 69.

⁶¹ Stortingets forhandlinger 1914, Ot. Prp. Nr. 14. (1914) *Om forandringer i løsgjengerloven*: 1 og 9.

⁶² Stortingets forhandlinger 1916, Ot. Prp. Nr. 23. (1916) Politimester Goll, Aug. *Burde utugtserhverv straffes?*: 21.

⁶³ *Stortingets forhandlinger 1916*, Ot. Prp. Nr. 23. (1916) Politimester Goll, Aug. "Burde utugtserhverv straffes?": 6.

kristelige organisasjoner, ulike kvinneforeninger, og andre sosialt interesserte enkeltindivider og organisasjoner. Politimester Goll spurte seg hva som skulle holde ærlige unge tjenestepiker, som arbeidet hele dagen og uken for å så vidt tjene til livets opphold, borte fra et tilsynelatende ubekymret liv i luksus, hvis prostitusjonen skulle kunne bedrives ustraffet? Han fryktet at prostitusjonen skulle komme ut av kontroll og bli kraftig forverret hvis den fikk fortsette uforstyrret, og hvis en ikke satt et klart skille mellom hva som ble akseptert som hederlig og uhederlig arbeide.⁶⁴ Etter foredraget gikk konferansens deltakere enstemmig inn for at ervervsmessig utukt måtte gjøres straffbart, og den norske sedelighetsforeningen sendte brev til departementet om deres holdning til denne saken.⁶⁵

Å få de prostituerte dømt etter drukkenskapsparagrafene var heller ikke lett. Politimesteren i Bergen uttalte seg om dette i forbindelse med odelstingets behandling av forandringer i løsgjengerloven i 1914:

At få disse kvinner inn paa tvangsarbeide ved at benytte §§ 16, 17 og 18 har vært forsøkt, men har ikke lyktes paa grund av bevisvanskeligheter og man staar således ganske raadløs overfor dem.

Retten har ræsonert som saa, at de ikke drikker av trang til det, men fordi det hører til deres geschæft⁶⁶

Denne diskusjonen viser at selv om en stor andel av de kvinnelige tvangsarbeiderne var prostituerte, var det et sterkt ønske hos politiet om å få sendt mange flere prostituerte kvinner til tvangsarbeid. Debatten om prostitusjonsproblemet fortsatte fra politiets hold helt frem mot avskaffelsen av tvangsarbeidet i 1970. Så sent som i 1963 la Oslos Politimester Gjerde frem forslag for Justisdepartementet om at løsgjengerlovens paragraf 4 skulle utvides til å også omfatte egen utukt.⁶⁷ Dette forslaget ble også denne gangen avvist.

Prostitusjonsdebatten fra politisk hold

Forvirring i odelstinget

Referatene fra Odelstingets forhandlinger om utferdigelse av lov om løsgjengeri fra 1900, er omfattende, og går over 163 sider. Det ble lagt stor vekt på hvordan loven best skulle kunne ramme betlere og omstreifere, og de paragrafene som var ment å ramme disse gruppene er viet stor plass i forhandlingene. På disse sidene er kvinnelige tvangsarbeidere, eller prostituerte, bare nevnt én gang på til sammen under en side.⁶⁸ Under arbeidet med paragraf 4 kom det et spørsmål fra en av komiteens medlemmer, Stortingsrepresentant Prahl, om denne paragrafen ville kunne ramme gatepikene som tidligere med fattiglovene. Først svarte

⁶⁴ *Stortingets forhandlinger 1916*, Vedlegg til: Ot. Prp. Nr. 23. "Om forandringer i løsgjengerloven" (1916) Politimester Goll, Aug. "Burde utugtserhverv straffes?":20-27.

⁶⁵ *Stortingets forhandlinger 1916*, Ot. Prp. Nr. 23. "Om forandringer i løsgjengerloven" (1916): 6.

⁶⁶ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot. Prp. Nr 14. (1914) "Om forandringer i løsgjengerloven": 13.

⁶⁷ Aftenposten nr 527, morgenen 14. november 1963: 9.

⁶⁸ *Stortings forhandlinger 1899-1900*, 8. Forh. i odels- og lagtinget. Ot. Prp nr. 118: 936-937.

Justisminister Einar Løchen på spørsmålet, og han slo fast at gatepiker ville komme innunder paragrafen fordi ervervsmessig utukt etter datidens lovverk ble straffet med mer enn bøter, og dermed kunne en si at prostituerte ikke ernærte seg på lovlig vis, og de kom innunder løsgjengerlovens paragraf 4 slik den da var foreslått utformet. Deretter tok høyesterettsadvokat Schjødt ordet. Han bekreftet at det per dags dato var høyere straff enn bøter for prostitusjon, men dette kom innunder fattigloven og ikke straffeloven, og som kjent var det foreslått at fattigloven skulle oppheves og erstattes av løsgjengerloven som de nå diskuterte. Dermed ble Løchens argumentasjon ugyldig, fordi idet løsgjengerloven trådte i kraft vil ikke lengre de straffebestemmelsene som sa at prostitusjon ble straffet høyere enn bøter være i bruk. Det var stor uklarhet blandt komiteens medlemmer om hvordan denne lovbestemmelsen vil virke, men Prah slo seg til ro med justisminister Løchens svar om at prostituerte ville kunne rammes av loven. I 1900, da loven ble vedtatt, så altså lovverket slik ut at løsgjengerloven kunne ramme prostituerte. I 1907, da den ble tatt i bruk, var situasjonen en ganske annen, da fattigloven ble opphevet idet løsgjengerloven trådte i kraft, og det hadde kommet en ny og revidert straffelov i 1902, der bestemmelsen om at ervervsmessig utukt var forbudt, var opphevet. Dermed fantes det ingen grunnlag for å dømme de prostituerte etter loven, selv om dette hadde vært tanken til komiteen som utarbeidet den. Dette var det ikke så lett for komiteen å forutse da de arbeidet med lovutkastet. Svaret som ble gitt Prah var i det hele tatt veldig diffust og tvetydig, men det ser ut til at Schjødt i det minste klarte å forutse at det var *usikkert* om loven ville komme til å ramme prostituerte. Resultatet ble som kjent at prostitusjon ikke kom innunder paragraf 4, og at ervervsmessig utukt ikke i seg selv var straffbart etter 1907. Ut fra diskusjonen referert til ovenfor er det tydelig at dette ikke var komiteens egentlige intensjon.

Hva kan vi lese ut av denne juridiske floken som endte opp med å definere prostitusjon som utenfor løsgjengerloven? For det første kan en slå fast at prostitusjon ikke var noe fremtredende tema i forhandlingene. Dersom ikke dette ene spørsmålet hadde blitt stilt ser det ikke ut til at prostituerte ville blitt tatt opp under diskusjonen i det hele tatt. Det manglende fokuset på denne relativt store gruppen av tvangsarbeidere viser at det fra politisk hold ikke var et hovedmål å få dømt prostituerte med loven. Selv om svaret på om prostituerte ville bli rammet av loven var veldig usikkert var det ingen som stilte noen oppfølgingsspørsmål, og det var ingen som foreslo å gjøre noen endringer i teksten for å gjøre det tydelig hvordan denne gruppen skulle behandles i rettsapparatet. I og med at den gamle ordningen med fattiglovene som var i bruk fram til 1907 fungerte godt i forhold til å sette inn prostituerte, var det kanskje antatt at det ville fungere tilsvarende med den nye ordningen. Dette ble dermed på ingen måte tydelig slått fast i lovteksten. Og dermed ble det altså et spørsmål om hvordan

dommerne i rettsapparatet tolket loven. Vi vet nå i ettertid at anvendelsen av loven ble slik at prostitusjon falt utenfor løsgjengerloven, ved mindre den ble innledet på den i straffelovens paragraf 378 omtalte måte. Hvordan dette fungerte vil bli beskrevet i kapittel 2 under overskriften ”Høyesterettsdommer”. Fokuset i forarbeidet til lovene ligger i stor grad bare på hvordan en skal kunne ramme omstreifere, eller taterfolk, og uteliggere i byene. I lovarbeidet omtales også løsgjengerne konsekvent som ”han”, og det blir ikke på noe sted brukt ”henne” eller kjønnsnøytrale begreper om tvangsarbeiderne. Dette viser også at de prostituerte, eller kvinner generelt, ikke har vært fremtredende i tankene til de som arbeidet med å utforme ordlyden i loven. Hvis det hadde vært viktig for politikerne å ramme prostituerte med loven hadde neppe komiteen definert dem utenfor loven ved et uhell, noe som ser ut til å ha vært tilfellet. I tilfellet med omstreifere og betlere blir det diskutert i dagevis i Odelstinget for å finne fram til den rette ordlyden for at en skal kunne ramme de en ønsker med loven, mens de prostituerte blir avfeid med et enkelt spørsmål og to meget diffuse svar.

Ny debatt i 1914

Problemet med å få dømt de prostituerte var oppe til diskusjon i 1914, etter at loven hadde vært i bruk en periode, og en hadde erfart vanskelighetene med å få disse innsatt etter den nye loven. Saken var ferdig behandlet i Stortinget i 1916. Det var press fra politiet som førte til at spørsmålet om paragraf 4s anvendelse overfor prostituerte ble tatt opp til ny diskusjon. Heller ikke denne gangen var det fra politisk hold dette problemet ble satt på dagsorden.⁶⁹ Forslaget gikk ut på å få inn en straffebestemmelse mot den som ernærte seg av «egen eller andres ervervsmæssige utugt». Justis- og politidepartementet gikk inn for en slik lovendring, og tilla politimestrenes holdning til saken stor vekt.⁷⁰ Statsadvokatene i Oslo, komiteen som skulle behandle forslaget om endring av loven og Stortinget fant ikke tilstrekkelig grunn til å utvide paragrafen til å omfatte egen ervervsmessig utukt. Argumentene imot dette var at det ikke var løsgjengerlovens område å forby prostitusjon, dette burde håndteres i straffeloven, hvis det i det hele tatt skulle forbys, og det ville kreve en bredere debatt om hvordan prostitusjonsproblemet skulle håndteres. En fryktet at å straffeforfølge prostituerte også kunne gjøre problemer med venerisk smitte (utbredelse av kjønnssykdommer) verre, da en ikke kunne forvente at de prostituerte skulle la seg undersøke og innlegge for sykdommer når de da ville risikere straffeforfølgelse for prostitusjonen.⁷¹ Antall prostituerte kvinner som ble dømt til tvangsarbeid hadde også steget i de siste årene fram mot 1914 da saken ble behandlet, og dette antok en at var en utvikling som ville fortsette (dette viste seg imidlertid ikke å slå til

⁶⁹ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot prp. Nr 14. (1914) ”Om forandringer i løsgjengerloven”: 1

⁷⁰ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot prp. Nr 14. (1914) ”Om forandringer i løsgjengerloven”: 7

⁷¹ *Stortingets forhandlinger 1916*, Indst. O. XXI (1916) ”Indstilling fra justiskomite nr. 1 om forandringer i løsgjengerloven.” (Ot Prp. Nr 23):5.

da antall kvinnelige tvangsarbeidere som ble innsatt var på topp i tiden rundt 1914). En trodde heller ikke at en utvidelse av løsgjengerlovens paragraf 4 ville være nok til å få bukt med prostitusjonsproblemet som under de rådende samfunnsforholdene hadde vist seg umulig å utrydde.⁷² I innstillingen fra justiskomiteen om forandringene i løsgjengerloven argumenteres det med at så lenge det er en etterspørsel vil markedet alltid oppstå. Hvis en derfor fjerner de erfarne prostituerte risikerte man å skape et mer lukrativt marked, der prisene ble presset opp og nye unge piker kunne lokkes inn i prostitusjonens rekker når de gamle forsvant. De mente det derfor ville være farlig å skape et lovverk som var så effektivt for å renske de prostituerte fra gatene, at en ikke klarer å dekke etterspørselen for sex-kjøp.

Målet med lovverket var derfor ikke å utrydde prostitusjonen, men å forhindre den delen av virksomheten som vekket offentlig forargelse, og å begrense utbredelsen av moralsk og venerisk smitte. Det første kunne løsgjengerloven til en viss grad bidra til å holde i sjakk ved at de mest utagerende gatepikene kunne anholdes etter straffelovens paragraf 378, og den veneriske smitten var ikke løsgjengerlovens område. Dermed ble loven ansett som tilstrekkelig som den var. Det er tydelig at det var fra politiet presset om å få gjort noe med prostitusjonsproblemet kom, og ikke fra politisk hold.

Påfallende i hele denne debatten er fraværet av kjøperne sitt ansvar for den uønskede sexhandelen. Disse ble i stor grad holdt helt utenfor debatten, og det eneste stedet disse ble nevnt fra politiets side var når en forsøkte å beskytte dem, ved å bruke det som et argument for å gjøre prostitusjon straffbart at de prostituerte ofte stjal fra kundene sine.⁷³ Det er gjennomgående i debatten at det var de prostituerte selv som utgjorde problemet, og det var mot disse en måtte sanksjonere for å få bukt med det.

Konklusjon

Selv om flertallet av de dømte tvangsarbeiderne var menn, var det over dobbelt så mange kvinner som ble rammet av løsgjengerloven enn de som ble rammet av den alminnelige straffeloven, i forhold til andelen menn. Det er også markante forskjeller mellom kvinnelige og mannlige tvangsarbeidere i forhold til hva de ble dømt for. Der over 80% av mennene ble dømt etter drukkensksparagrafene gjaldt dette under halvparten av kvinnene. Kvinnene var også betydelig yngre enn mennene, men som sine mannlige motstykker kom de også i all hovedsak fra byene, og flertallet hadde bodd i Oslo før de ble arrestert. Kvinnelige tvangsarbeidere kan som vist i dette kapittelet deles i to hovedkategorier: utagerende eller pågående prostituerte, som utgjorde flertallet, og alkoholiserede kvinner, selv om disse to

⁷² *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot. prp. Nr 14. (1914): 14.

⁷³ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot. prp. Nr 14. (1914): 13.

gruppene i stor grad overlappet. Løsgjengerloven ble, som de gamle fattiglovene, anvendt overfor pågående gateprostituerte, selv om det fra mange hold ble ytret ønske om at det skulle bli enda lettere å ramme denne gruppen av kvinner. De politiske diskusjonene rundt løsgjengerloven viser at det var politiet som var de store pådriverne for å få prostituerte kvinner dømt etter denne loven, mens en fra politisk hold ikke kan finne det helt voldsomme engasjementet for denne saken.

I neste kapittel vil jeg se nærmere på hvordan loven ble anvendt i rettsvesenet.

2. Kvinner og løsgjengerloven i rettsvesenet

Der forrige kapittel handlet om lovverket rundt innsetting på tvangsarbeid, vil jeg i dette kapitlet ta for meg hvordan dette lovverket ble anvendt i praksis i rettsapparatet. I boken *Nordisk lovoversikt, Viktige lover for kvinner ca 1810-1980*, påpeker Ida Blom at det er viktig å se på begge deler for å finne ut om det er overensstemmelse mellom ordlyden i lovene og praktisk håndhevelse av loven.⁷⁴ Det er ikke alltid lett å lese ut fra lovteksten hvordan disse lovene ble anvendt fordi dommerne ikke bare skal forholde seg til lovtekstene, men også gjeldende rettspraksis i form av tidligere avsagte dommer. Jeg vil derfor belyse hvordan behandlingen av sakene mot kvinner tiltalt etter løsgjengerloven foregikk i rettsvesenet, og til dette vil jeg bruke dommer fra arkivet etter Bergen Byrett og rettsdokumenter fra høyesterettsdommer i Norsk Rettstidende. De aller fleste dommene kom ikke lengre enn til laveste rettsinstans, som dommene fra Bergen Byrett er eksempler på. Derfor er disse dommene mest representative for hvordan en rettssak med tiltale etter løsgjengerloven typisk så ut, og hensikten med å trekke fram disse dommene som eksempler er å illustrere nettopp dette. Jeg vil likevel bruke en del tid på dommene i høyesterett fordi disse er viktige enkeltdommer, som ble avgjørende for å forme rettspraksisen i anvendelsen av løsgjengerloven videre.

Siden kvinnene som ble dømt til tvangsarbeid kom fra hele landet, er rettsdokumentene etter dommene oppbevart i ulike arkiver rundt i landet, alt etter hvor de ble dømt. Dette utgjør et veldig stort materiale, som er vanskelig tilgjengelig. Av praktiske årsaker har jeg derfor gjort et utvalg, og vil i behandlingen av dommer i de lavere rettsinstansene bare forholde meg til dommer som ble avsagt i Bergensområdet. Når det gjelder høyesterettsdommer er disse enkelt tilgjengelig i Norsk Rettstidende, og jeg har derfor sett på alle høyesterettsdommer mot kvinner etter løsgjengerloven i min periode.

Mange av tvangsarbeiderne var gjengangere i rettsvesenet, og var innom mange ulike soningsanstalter i løpet av sin karriere for ulike lovbrudd. For å unngå tunellsyn i forhold til tvangsarbeidet alene, og illustrere hvordan en slik kriminell karriere kunne fortone seg, vil jeg først følge to utvalgte tvangsarbeideres historie lest ut fra rettsdokumentene og tvangsarbeidshusets arkiver.

⁷⁴ Blom og Tranberg, 1985: 5.

To tvangsarbeiderskers kriminelle løpebane

Som tidligere nevnt var mange av tvangsarbeiderne hyppige gjengangere på tvangsarbeidsanstalten. Enkelte kom inn igjen allerede samme dag som de slapp ut. Men mange var ikke bare innom tvangsarbeidshuset jevnlig, de vekslet gjerne mellom ulike sanksjoner i form av tvangsarbeidsdommer, bøter og fengselsstraff.

Frode Ulvund viser i sin doktorgradsavhandling "*Byens Udskud*"? *Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstaltar i Bergen ca 1850-75*, at de kriminelle karrierene til straffedømte i Bergen i hans periode ofte var veldig varierte, og de var innom mange ulike former for frihetsstraff i løpet av sin kriminelle karriere, som for eksempel slaveri, tukthus og fengsel. Dette var også tilfellet med mange av kvinnene som var innom tvangsarbeidshuset i min periode, og dette gjaldt særlig de som kombinerte gateprostituasjon med et høyt alkoholforbruk. At tvangsarbeiderne vekslet mellom ulike type straffanstalter vises også i kildene etter landsfengselet for kvinner, der mange av straffangene ikke gikk på fangeskolen fordi de tidligere hadde vært på tvangsarbeideranstalten og hadde hatt fagene der tidligere, og omvendt med tidligere straffanger som senere havnet på tvangsarbeidshuset.⁷⁵

"Marie" og "Josefine" fra Bergen

Som eksempler på hvordan en slik karriere kunne fortone seg vil jeg bruke den kriminelle løpebanen til to kvinner fra Bergen, som jeg velger å kalle Marie og Josefine. Jeg vil ikke bruke deres egentlige navn av hensyn til personvern, men alle andre opplysninger om "Marie" og "Josefine" stemmer. Jeg har valgt ut Marie som eksempel både fordi hun hadde en veldig aktiv karriere, og derfor finnes det mange spor etter henne i rettsdokumentene, men også fordi jeg har sett at den typen lovbrudd hun ble dømt for går igjen hos mange andre kvinner som også ble dømt etter løsgjengerloven. Hun er derfor både typisk og noe atypisk i den forstand at lovbruddene hennes er veldig vanlige hos mange tvangsarbeidere, men når det gjelder hyppigheten av fengslinger befinner hun seg i øvre sjikt av det som var vanlig. Hennes historie er på ingen måte unik, men hun er nok blant de mange som på tvangsarbeidshuset ble regnet blant de verre emnene. Josefine er valgt ut for å vise mangfoldet blant kvinnelige tvangsarbeidere i både alder, familiesituasjon, forseelser og lovbrudd. Hun var nok litt mer atypisk enn Marie, men heller ikke Josefines historie er unik.

Marie ble født i 1895 i Bergen, med gifte foreldre som begge var fabrikkarbeidere.⁷⁶ Første gang hun ble registrert som straffedømt var 30. oktober 1912. Hun var da nylig fylt 18 år, og ble dømt til 21 dagers fengsel for simpelt tyveri. I 1913 ble hun innlagt på Epedemilazarettet,

⁷⁵ RA, Landsfengselet for kvinner, Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001, Innberetning for skolen: 1931/1932.

⁷⁶ RA, Landsfengselet for kvinner, *Fangeprotokoller, rekke 2, Tvangsarbeiderprotokoller, 1918-1928*. RA/S-3164/G/Gd/L0004, side 97.

som var et sykehus der kjønnsyke som ikke hadde råd til privat behandling hjemme ble lagt inn for behandling i Bergen i denne perioden.⁷⁷ Marie ble innlagt for behandling mot både syfilis og gonorè, begge seksuelt overførbare sykdommer som var veldig utbredt blant prostituerte. Hun ble etter dette pålagt å møte til jevnlig visitasjon av lege i årene framover, men hun møtte ikke opp. 1. januar 1914 underskrev hun en erklæring på at hun var klar over at hun var smittebærer av disse sykdommene og at det var straffbart å utsette andre for smitte etter straffelovens paragraf 155. 20. februar samme år, altså en halvannen måned senere, ble hun dømt til 100 dagers fengsel, blant annet for å ha brutt nettopp denne paragrafen. Hun ble også dømt for brudd på tre andre paragrafer i straffeloven i samme rettsak, alle mindre alvorlige forhold. (straffelovens paragrafer 209, 29 og 352 jfr. paragraf 62) Det samme året ble hun dømt for tyveri igjen to ganger, til fengselsstraffer på henholdsvis 60 dager og fem måneder. I denne tiden mottok hun også en rekke forelegg for brudd på løsgjengerlovens paragrafer 16 og 17 i form av bøter som enten ble betalt eller sonet for.⁷⁸ I løpet av 1914 tilbrakte hun flere døgn i fengsel enn i frihet. I 1917 var hun igjen tiltalt for brudd på straffelovens paragraf 155 da hun hadde hatt uttuktig omgang med to mannlige arbeidere som begge hadde blitt smittet av kjønnsykdom, og hun ble dømt til 100 dagers fengsel for dette.⁷⁹ Så langt hadde hun klart å holde seg unna opphold i tvangsarbeidshus og sluppet unna med relativt korte fengselsstraffer, men med hennes rulleblad lå en tvangsarbeidsdom i kortene. Denne kom i 1918 da hun ble funnet skyldig i forseelse mot løsgjengerlovens paragrafer 16 og 17, for jevnlig misbruk av berusende drikk, og hun fikk en dom på inntil 18 måneders opphold i tvangsarbeidshus.⁸⁰ Her ser det ut til at lovendringene i 1918 har vært avgjørende for å få henne dømt til tvangsarbeid da det før dette bare var mulig å sette folk på tvangsarbeid dersom en lege kunne vitne om at de var forfallen til drukkenskap. Hun sonet denne dommen fra 25. mai 1918 til 25. november 1919.⁸¹ Hun sonet altså hele dommen på 18 måneder, og fikk ikke innvilget prøveløslatelse tidligere. Når det skjedde er uvisst, men før Marie ble innsatt på tvangsarbeid som 22 åring i 1918, hadde hun også fått et barn utenfor ekteskap. Da hun ble innsatt ble hun oppført med et uekte barn.⁸² Hvem som tok seg av barnet hennes mens hun satt på tvangsarbeidshuset er også uvisst.

⁷⁷ Elisabeth Koren: "En trussel for selve samfundene" *Venerisk sykdom: tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt 1880-1927*, 2003: 63, 68-69.

⁷⁸ SAB, *Bergen Byrett. Kg.1. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1916-1918*. Sak nr. 27 1917: 178.

⁷⁹ SAB, *Bergen Byrett. Kg.1. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1916-1918*. Sak nr. 27 1917: 178-179.

⁸⁰ SAB, *Bergen Byrett O.c. 1. Sakliste meddomsrett 1916-1920*: 55.

⁸¹ SAB, *Bergen Byrett Kg. 3. Domsprotokoll Forhørs og Meddomsrett 1919-1921*. Sak nr 12 1921: 326.

⁸² RA, Landsfengselet for kvinner, *Fangeprotokoller, rekke 2, Tvangsarbeiderprotokoller, 1907-1925*. RA/S-3164/G/Gd/L0001.

Det gikk, fra løslatelsen fra tvangsarbeidshuset, omtrent tre måneder før hun igjen ble dømt til seks måneders fengsel for tyveri i februar 1920.⁸³ Etter at Marie igjen ble løslatt tidlig på høsten i 1920 fikk hun i løpet av to måneder seks forelegg for brudd på løsgjengerlovens paragraf 16, for drukkenskap i form av bøter. 20. februar 1921 ble det tatt ut ny tiltale mot henne etter løsgjengerloven for å ha beferdet seg tydelig beruset på offentlig sted ved flere anledninger. Hun ble dømt til 30 dagers fengsel, og det ble gitt bemyndigelse for å sette henne i tvangsarbeidshus, denne gangen for inntil tre år.⁸⁴

Under den siste rettsaken fra 1921 ba Maries forsvarer om at det ikke skulle bli gitt bemyndigelse til innsettelse i tvangsarbeidshus på grunnlag av at hun hadde funnet seg en mann som var villig til å gifte seg med henne, og at hun dermed kunne starte et nytt og bedre liv med ham. Vedkommende det var snakk om var en 64 år gammel arbeider. Marie hadde da selv rukket å bli 26 år gammel. Dommeren var ikke så sikker på at dette ekteskapet ville være en tilstrekkelig garanti for at hun ikke ville fortsette sitt gamle levesett. Han gav derfor likevel bemyndigelse til innbringelse i tvangsarbeidshus, som påtalemyndigheten og bestyreren av tvangsarbeidshuset skulle ta stilling til om skulle benyttes etter at ekteskapet eventuelt hadde kommet i stand.⁸⁵ Noe giftemål ble det ikke for Marie, og hun ble igjen satt på tvangsarbeidshuset for tre nye år i april 1921.

Underveis i soningen fikk Marie en influensa som hun ikke ble frisk igjen fra. Det ble etter hvert konstatert at hun var ”brystsyk”, et uttrykk som ble brukt om tuberkulose. I følge fengselsjournalen hennes tok Marie dette svært tungt, og hun ba om å få komme hjem. Det ble søkt til fengselsstyrelsen om dette, og hun fikk innvilget prøveløslatelse som skulle tilbringes på Lungegaarden sykehus i Bergen, våren 1922. Hun fikk strenge advarsler om at hun ville bli gjeninnsatt på resttiden hvis hun ikke overholdt prøvevilkårene. Til tross for at Marie led av en dødelig sykdom, likte hun tydelig ikke å bli holdt innesperret. Hun rømte hele tre ganger fra sykehuset, og ble ført tilbake dit av politiet. Hennes ønske om å tilbringe sin siste tid i frihet ble ikke oppfylt. Politiet fikk nok av rømningsforsøkene, og sendte henne tilbake til tvangsarbeidshuset for å sone resttiden sin, til tross for hennes sykdom.⁸⁶ Da hun igjen ble løslatt i 1924 lå hun for døden, og ble sendt tilbake til Lungegaarden sykehus der hun døde i april samme år. Marie ble bare 29 år gammel. Hva som skjedde med barnet hennes er uvisst.

At ekteskap ikke alltid var tilstrekkelig for å holde en drikkfeldig kvinne borte fra gatene og alkoholen, er en annen kvinne fra Bergen et tydelig eksempel på. ”Josefine” ble i 1924 dømt

⁸³ SAB, *Bergen Byrett O.c. 1. Saksliste meddomsrett 1916-1920*: 102.

⁸⁴ SAB, *Bergen Byrett Kg. 3. Domsprotokoll Forhørs og Meddomsrett 1919-1921*. Sak nr 12 1921: 325.

⁸⁵ SAB, *Bergen Byrett Kg. 3. Domsprotokoll Forhørs og Meddomsrett 1919-1921*. Sak nr 12 1921: 326-327.

⁸⁶ RA, Landsfengselet for kvinner, *Fangeprotokoller, rekke 2, Tvangsarbeiderprotokoller, 1918-1928*. RA/S-3164/G/Gd/L0004, side 97.

til 30 dagers fengsel etter løsgjengerlovens paragraf 16 og 17. Hennes forseelse var å ha beferdet seg på offentlig sted i en åpenbar beruset tilstand ved flere anledninger, og ved en anledning å ha forstyrret alminnelig ro og orden. Josefine var da 42 år og gift, men mannen hennes var da hun ble dømt selv innsatt på Opstad der han sonet en tvangsarbeidsdom etter løsgjengerloven. De to hadde hele 13 barn sammen, der de 12 som var i live enten var gamle nok til å forsørge seg selv, eller hadde blitt tatt hånd om av vergerådet og plassert hos andre familier.⁸⁷ Året etter ble Josefine dømt igjen, og denne gang ble det gitt bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeidshus. En lege som ble kalt inn som sakkyndig vitne, mente at tiltalte hadde kommet så langt på skråplanet at et slikt opphold ville være et gode for henne. Retten karakteriserte Josefine som en ”moralsk forkommen person.”⁸⁸ Josefine ble straffet gjentatte ganger også etter dette, og ble satt på tvangsarbeidshus minst to ganger. Familieliv var altså ingen garanti for at en ville holde seg unna nye forseelser mot løsgjengerloven.

Det er flere trekk ved Maries karriere som går igjen hos mange andre tvangsarbeidersker. Foruten løsgjengerloven, er straffelovens paragrafer 257 og 155 lover som går mye igjen blant dommene til kvinnelige straffedømte generelt tidlig på 1900-tallet, og også blant tvangsarbeidere. Paragraf 257 omhandler simpelt tyveri, og dette var den vanligste forbrytelsen i denne perioden generelt.⁸⁹ Paragraf 155 omhandler forbud mot å utsette andre for smitte dersom en er klar over at en selv lider av en kjønnssykdom.⁹⁰ Denne loven kunne ramme både prostituerte og ikke-prostituerte, og begge kjønnene på lik linje. Men Ida Blom skriver i sin bok fra 2012, som omhandler bekjempelsen av kjønnssykdommer i Norden, at til tross for at det var langt flere menn som led av veneriske sykdommen enn kvinner, var det flest kvinner som ble anmeldt etter denne loven. Naturlig nok var også prostituerte overrepresentert blant de dømte. Hun nevner også denne loven sammen med løsgjengerloven, som to lover som synliggjorde samfunnets syn på prostituerte som en viktig trussel mot folkehelsen.⁹¹ Elisabeth Koren viser også i sin masteroppgave at det var langt flere menn enn kvinner som ble behandlet for veneriske sykdommer totalt i perioden 1880-1930.⁹² Unntaket er blant de som ble behandlet på sykehus, der var kvinnene i flertall. Dette forklarer hun delvis med ulike behandlingsmetoder for kvinner og menn, men først og fremst mener hun at årsaken til dette var at de fleste som oppsøkte privat lege og ble behandlet hjemme var de som lot seg behandle frivillig, mens de som ble innlagt på sykehus i langt større grad var

⁸⁷ SAB, *Bergen Byrett, K.g 5. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1923-1925*. Sak nr. 135, 1924.

⁸⁸ SAB, *Bergen Byrett, K.g 5. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1923-1925*. Sak nr 85, 1925.

⁸⁹ Straffeloven § 257. *Norges lover 1901-1915. Norsk Lovsamling*, Oslo, 1926. Og ssb.no, *Historisk statistikk*. Lastet ned 15.11.12.

⁹⁰ Straffeloven § 155. *Norges lover 1901-1915. Norsk Lovsamling*, Oslo, 1926: 73-74.

⁹¹ Ida Blom, *Medicine, morality and political culture. Legislation on venereal disease in five Northern European countries, c.1870-c.1995*, 2012: 62.

⁹² Koren, 2003: 37-39.

tvangsinnlagt, og dette gjeldt særlig prostituerte kvinner.⁹³ Tvangsinnleggelse for behandling av veneriske sykdommer var altså en form for frihetsstraff som rammet mange kvinnelige tvangsarbeidere, i tillegg til vanlig fengselsstraff og tvangsarbeid, og som bidro til at mange prostituerte tilbrakte store deler av karrieren sin i ufrihet.

Mange av tvangsarbeiderne ble bare dømt én gang, og kom aldri i klammeri med loven igjen. For residivistene "Marie" og "Josefine" ble det aldri noen lykkelig slutt, og behandlingen de ble utsatt for, med de gjentatte tvangsarbeidsdommene, førte ingen vei i forhold til forbedring av livsstilen deres. Men, selv om det var mange residivister på tvangsarbeidshuset, var det ikke håpløst for disse å komme seg ut av den onde sirkelen av bøter, fengsel og tvangsarbeidsdommer heller. Det finnes solskinnshistorier også. En tidligere tvangsarbeider reiste til Amerika, forlovet seg med en velstående amerikaner og hadde det, i følge hennes eget brev til landsfengselet, aldeles glimrende der.⁹⁴ De aller fleste av gjengangerne i rettsprotokollene jeg har gjennomgått slutter å dukke opp i rettsvesenet etter en to til ti års periode der de er hyppige besøkende på ulike straffeanstalter. Dette stemmer også overens med både Frode Ulvunds og Bente Kopperdals funn. Ulvunds doktorgradsavhandling fra 2002, viser at kvinnene blant residivistene i hans populasjon (innsatte på ulike straffeanstalter i Bergen fra 1850-75) hadde en kortere og mer intens karriere enn mennene, med en typisk karriere på to til syv år før de forsvinner fra registerne.⁹⁵ Bente Kopperdals konklusjon i hennes masteroppgave fra 2003, viser at prostituerte kvinner i Bergen (1877-1894) hadde en aktiv karriere i en begrenset tid, før mange av dem giftet seg og levde normale familieliv, eller gikk over til andre yrker.⁹⁶ Dette ser altså ut til å være en trend som stemmer godt overens med karrierene til kvinnene i min oppgave, og det ser ikke ut til at det ble noen endring i disse karrieremønstrene etter at løsgjengerloven ble innført. Kopperdal trekker ikke frem noen sammenheng med tvangsarbeidsopphold etter fattigloven som årsak til at kvinnene i hennes populasjon kom seg ut av prostitusjonen, så det er sannsynlig at mange av kvinnene i min gruppe hadde endret livsstil uavhengig av tvangsarbeidsopphold på egenhånd, selv om de ikke hadde blitt innsatt. At de holdt seg på riktig side av loven trenger likevel ikke bety at de levde problemfrie liv. Brevene i arkivet til direktør Smedal vitner om at mange slet med at fortiden forfulgte dem. Én forteller om ondsinnede rykter om fortiden hennes, selv om hun flyttet langt unna Oslo.⁹⁷ En annen opplevde at hennes kommende svigerfar fikk tilgang til

⁹³ Koren, 2003: 39.

⁹⁴ Aftenposten, Magasinet, Nr 45, 3. november 1927.

⁹⁵ Frode Ulvund, *Byens utskudd?": Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75*, Doktorgradsavhandling UiB, 2002: 319-

⁹⁶ Bente Kopperdal, *"Med utukt som levevei" Ei undersøking av livsløpa til ei gruppe prostituerte i Bergen 1877-1894*, hovedoppgave ved UiB, 2003: 82-

⁹⁷ RA, Landsfengselet for kvinner., Journalsaker rekke 1: Alminnelig rekke, 1888-1938, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor 1924. Brev 11/7 1924.*

sakspapirene hennes gjennom politimesteren i den nye hjembyen, og viste disse frem til flere bekjente.⁹⁸

Dommer fra Bergen Byrett

De aller fleste tvangsarbeiderne hadde Oslo som sitt siste oppholdssted før de ble arrestert og tiltalt etter løsgjengerloven, men det var også en del innsatte som kom fra de andre større byene, deriblant Bergen. Jeg har gått igjennom domsprotokollene for 16 saker mot kvinner tiltalt etter løsgjengerloven fra Bergen Byrett i perioden 1916 til 1932. Det er vanskelig å finne noe fra tiden før 1916 på grunn av bybrannen i Bergen dette året, der store mengder arkivmateriale gikk tapt. Dette er et lite utvalg av dommer, i forhold til hvor mange som ble dømt nasjonalt i denne perioden, og de er valgt ut fordi de er lett tilgjengelig på Statsarkivet i Bergen. De blir her trukket frem for å illustrere hvordan slike rettsprosesser foregikk i første rettsinstans, og er ikke ment som noe fullstendig eller representativt utvalg for alle rettsaker mot tvangsarbeidere.

I tillegg til dommene jeg har domsprotokoller fra, har jeg funnet enkelte saker i saksregistrene som jeg ikke finner igjen i domsprotokollene, slik at det samlet utgjør 21 kvinner som fikk til sammen 29 dommer etter løsgjengerloven mot seg i Bergen Byrett. I tillegg finnes det flere andre saker mot de samme 21 kvinnene som ikke faller under løsgjengerloven. Saksregistrene er registre som henviser videre til den mer utfyllende beskrivelsen av rettens avgjørelse i domsprotokollene. I saksregistrene er det bare ført opp navn på tiltalte, hvilke paragrafer hun var tiltalt etter, og hvilke hun ble dømt for. I domsprotokollene står det noen sider om hver rettsak, der det blir redegjort for bakgrunnen for rettens avgjørelse. Det var ikke mulig å finne igjen domsprotokollene fra flere enn 19 av disse sakene (16 dommer etter løsgjengerloven og 3 for andre lovbrudd), men tiltalte, tiltalepunktene, domsavsigelsen og straffeutmålingen for alle sakene er som nevnt ført opp i saksregisteret fra Bergen Byrett.

Av de 29 tiltalene som ble tatt ut mot kvinner for brudd på løsgjengerloven i Bergen, var det ingen som ble frikjent. 8 ble dømt til fengselsstraffer på 12-60 dager alene, og 21 ble dømt til fengsel, i tillegg til at påtalemyndighetene ble gitt bemyndigelse til å sette dem på tvangsarbeid i en tid fra mellom 18 måneder og fire år.

⁹⁸ RA, Landsfengselet for kvinner, Journalsaker rekke 1: Alminnelig rekke, 1888-1938, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor* 1930. Brev til Direktør Smedal fra Svolvær 06.05.1930.

Retts sakene

Retts sakene varte i mellom to og fem timer. Politiet fungerte som påtalemyndighet, og hadde ansvar for å samle tilstrekkelig med vitner og bevis for å få den tiltalte dømt.⁹⁹ I de fleste tilfellene var det oppnevnt forsvarer, og det ble ført vitner mot kvinnene for å bekrefte at de hadde blitt observert i beruset tilstand, eller mens de oppfordret til utukt på et offentlig sted. Det kunne være mange vitner, og i flere retts saker er det nevnt flere enn ti. Vitnene var både bekjente av tiltalte og fremmede som hadde observert henne. Det kunne også være kalt inn sakkyndige leger som vitnet for å bekrefte at vedkommende var henfallen til drikk (etter ordlyden før 1918), eller at de ville ha utbytte av et opphold i tvangsarbeidshus. Det var altså en relativt grundig rettsprosess, og en stor kontrast til tiden før 1907, der politiet kunne sette folk inn etter administrativt vedtak og ikke trengte å føre bevis i det hele tatt. Dersom den tiltalte var tidligere straffet for brudd på denne loven hadde det innflytelse på lengden på fengselsstraffen. Den tiltaltes rulleblad ble også tatt med i vurderingen for hvorvidt det skulle bli gitt bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeidshus. Det var ingen av kvinnene som ble frifunnet etter tiltalen i dommene jeg har gått igjennom, men i to av dommene ble det bare gitt fengselsstraff, uten bemyndigelse til innsetting i tvangsarbeidshus, til tross for at påtalemyndigheten la ned påstand om dette. I disse tilfellene var dommernes begrunnelse at de mente den tiltalte burde få en sjanse til for å komme på bedre veier før en vurderte tvangsarbeid, og ikke at de var uenig i tiltalepunktene.

Det ble i flere av dommene tatt hensyn til vedkommendes sivilstatus i straffeutmålingen, og i begge dommene der det ikke ble gitt bemyndigelse til innsetting på tvangsarbeidshus var en del av begrunnelsen at vedkommende var gift, eller hadde planer om å gifte seg med en mann som kunne hjelpe henne på bedre veier. Å være gift var en klar fordel, noe forsvarerne tydeligvis var klar over, da flere hadde det som en del av sitt forsvar at de hadde planer om ekteskap, blant annet "Marie" fra eksempelet over. Men som tilfellet til "Josefine" viser ville ikke ekteskap nødvendigvis bedre situasjonen. Ektemennene kunne også føre til at kvinnene havnet i dårlig selskap, og deres tilstand kunne forverres av inngåelse av ekteskap. Dette kan ha vært tilfellet med ekteskapet til "Josefine", som hadde en mann som også satt på tvangsarbeidsanstalt.

Aktører med dømmende makt over kvinnene utenfor rettsvesenet

Det var mange ulike aktører som hadde en finger med i spillet når kvinnene skulle tiltales, dømmes og avsone dommen sin for løsgjengeri. Den første instansen de fikk med å gjøre var politiet, som patroljerte gatene og møtte kvinnene der. Det var også de som mottok

⁹⁹ Norsk lovtidende avd. 2. 1907, *Rundskrivelse fra justisdepartementet til samtlige amtmend: 27. juli* : 335

anmeldelser og klager på dem fra publikum, som fant deres oppførsel forargende og plagsom, eller som mistenkte dem for tyveri, ulovlig prostitusjon og lignende. Så skulle politiet avgjøre om det var grunnlag for å ta ut tiltale og ta saken til rettsvesenet. Videre hadde politiet rollen som påtalemyndighet i rettsaken.¹⁰⁰ Det varierte om kvinnene fikk utnevnt forsvarer i rettssakene eller ikke, men generelt var det vanligere at det ikke ble oppnevnt forsvarer i rettssakene etter løsgjengerloven, enn i straffesaker generelt på samme tid.¹⁰¹ Rettssakene fungerte ellers som vanlige straffesaker der det ble ført vitner og bevis. Dommeren avsa så straffen, som kunne være bemyndigelse til tvangsarbeid, fengsel i 30 til 90 dager, bøter eller en kombinasjon av disse. Det som er spesielt med domsavsigelsene etter løsgjengerloven i forhold til i andre straffesaker, er at dommeren ikke avsier lengden på straffen. Denne oppgaven var overlatt til statsadvokaten, og vedkommende skulle fatte beslutningen etter uttalelse fra politiet, ikke etter uttalelse fra dommeren.¹⁰² Dommeren gav politiet og statsadvokaten bemyndigelse til å sette den tiltalte på tvangsarbeidshus, men hadde altså ingen innflytelse over hvor lang tid vedkommende skulle sitte, og heller ikke over hvorvidt bemyndigelsen ville bli brukt. Etter at dommen var falt hadde altså politiet og statsadvokaten frie tøyler til i fellesskap å avgjøre hvorvidt dommen skulle føre til fengsel og tvangsarbeid umiddelbart, eller om den dømte skulle få en sjanse til å forbedre seg, og i beste fall slippe noen straff i det hele tatt. Statsadvokaten hadde også myndighet til å bestemme at fengselsstraffen skulle falle bort, og heller sones som en del av tvangsarbeidsdommen. Da var en dags tvangsarbeid tilsvarende en dag i fengsel, og en sonet for enkelhetsskyld begge straffene på tvangsarbeidsanstalten, i stedet for å først sone den avmålte tiden i fengsel for så å bli overført til tvangsarbeidshuset. Dette var vanlig når en skulle sone lengre tvangsarbeidsdommer.¹⁰³

Mer informasjon om hvordan denne prosessen foregikk i praksis hadde vært ønskelig, men det har dessverre ikke vært mulig å oppdrive i forbindelse med denne oppgaven. Hvordan politiet og statsadvokaten gikk fram, og samarbeidet for å fatte beslutningen om hvorvidt den dømte skulle innsettes på tvangsarbeid, er derfor uvisst. Jeg har ikke kunnet finne informasjon om dette, eller korrespondanse mellom partene i forbindelse med slike saker, i arkivene etter Statsadvokaten i Hordaland, Bergen Politidistrikt eller Tvangsarbeidshuset for kvinner. Det som kan sies om denne prosessen, er at det ikke ser ut til at de har vært spesielt restriktive med innsettelsene når bemyndigelsen først var gitt. Av 16 dommer fra Bergen Byrett, som faller innenfor en periode jeg har tilgang til navnelister fra Tvangsarbeidshuset for kvinner

¹⁰⁰ Norsk lovtidende avd. 2. 1907, *Rundskrivelse fra justisdepartementet til samtlige amtmend: 27. juli: 335*

¹⁰¹ Nils Christie, *Tvangsarbeid og alkoholisbruk*, Oslo 1960: 14.

¹⁰² Norsk lovtidende avd. 2. 1907, *Rundskrivelse fra justisdepartementet til samtlige amtmend: 27. juli: 336.*

¹⁰³ Norsk Lovtidende avd. 2. 1907, *Rundskrivelse fra justisdepartementet til samtlige amtmend. 27. juli: 336.*

for, er det bare to av kvinnene som ikke står oppført som innsatte på tvangsarbeidshuset.¹⁰⁴ Siden listene ikke omfatter kvinnene som ble satt på kvinnehjem, kan en ikke utelukke at disse to også sonet en form for frihetsstraff. Men i 14 av tilfellene kan det altså positivt bekreftes at de ble innsatt. Bemyndigelsen til innsettelse ser altså i de fleste tilfeller ut til å ha betydd at tvangsarbeidsdommen kom til å bli sonet. Siden alle disse dommene falt under statsadvokaten i Hordalands distrikt, er det ikke sikkert at disse tallene er representative for resten av landet.

Politiet og statsadvokaten kunne også bestemme at bemyndigelsen til tvangsarbeid ikke skulle benyttes før kvinnen hadde fått en mulighet til å oppholde seg ett til to år sammenhengende på et kvinnehjem, uten å rømme eller bli utvist.¹⁰⁶ De hadde altså mange virkemidler, eller sanksjonsmetoder, som de kunne ta i bruk overfor de dømte kvinnene. Kvinnehjemmene, og hvordan denne praksisen fungerte, vil jeg komme nærmere tilbake til i kapittel 5. Klarte den dømte denne prøven ville tvangsarbeidsdommen falle bort, hvis ikke måtte hun inn til soning på arbeidshuset ved landsfengselet. Hvis dette ble tilfellet var det så opp til bestyrerinnen på kvinnehjemmet hun ble plassert på, å avgjøre om hun skikket seg godt nok til å få bli på hjemmet. Hvis bestyrerinnen, eller styret ved hjemmet, mente hun ikke egnet seg til å være på hjemmet på grunn av dårlig oppførsel, kunne de melde fra om dette til påtalemyndigheten, som dermed bestemte om hun skulle sendes til soning på tvangsarbeidshuset.¹⁰⁷ Dette samme gjaldt hvis noen av kvinnene forsøkte å rømme fra hjemmet før sine avmålte ett eller to år. Hvis de ble overført til Tvangsarbeidshuset for å avsone dommen sin der, kunne direktøren sende anbefaling om prøveløslatelse før hele dommen var ferdig sonet. Fengselsstyrelsen, som avgjorde spørsmålet om prøveløslatelse, tok i stor grad hensyn til direktørens anbefalinger, som sammen med domsavsigelsen var det eneste grunnlaget de hadde for å treffe beslutningen. Lengden på straffen var det altså direktøren på arbeidshuset eller bestyrerinnen på kvinnehjemmet som avgjorde, innenfor de rammene som politiet og statsadvokaten hadde satt. De kunne ikke løslate noen uten godkjennelse fra fengselsstyrelsen, men det var bestyrerinnene og direktøren som avgjorde om det skulle søkes om prøveløslatelse eller ikke for den enkelte. Denne søknaden var trolig en formalitet, da det flere steder i Norsk Lovtidende står at det er opp til ledelsen på arbeidshuset og kvinnehjemmene å bestemme hvor lang tid den enkelte trenger å oppholde seg på tvangsarbeid for å regnes som

¹⁰⁴ RA, Landsfengselet for kvinner, *Fangeprotokoller rekke to, Tvangsarbeiderprotokoller 1918-1928*, RA/S-3164/G/Gd/L0004, og: *Fangeprotokoller rekke to, Tvangsarbeiderprotokoller, 1928-1931*. RA/S-3164/G/Gd/L0005.

¹⁰⁵ SAB, *Bergen Byrett, K.g 1-8. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1916-1930*. SAB/A-3402/K.gA

¹⁰⁶ Norsk Lovtidende avd. 2. 1916, *Skrivelse fra Fængselsstyrelsen til Riksadvokaten. 8 september*: 430.

¹⁰⁷ Norsk Lovtidende avd. 2. 1929, *Brev fra Justisdepartementet til Riksadvokaten. 18 oktober*: 434.

”helbredet”, uten at det nevnes at en må søke om dette.¹⁰⁸ Etter at den dømte eventuelt fikk innvilget en prøveløslatelse før tiden, kunne hun når som helst bli satt inn igjen av politiet for å sone resttiden dersom hun ikke overholdt prøvevilkårene frem til prøvetiden var utgått. Denne var på ett år fram til 1924, da den ble utvidet til tre år.¹⁰⁹ Ved gjeninnsettelse på resttiden var det også fengselsstyrelsen som tok den endelige beslutningen, men etter anbefaling fra politiet, som igjen utgjorde hovedgrunnlaget for avgjørelsen.¹¹⁰

I flere av dommene der påtalemyndigheten fikk bemyndigelse til å sette vedkommende på tvangsarbeid, var det forhold som gav grunn til å anta at vedkommende ville ta seg sammen etter dommen. For eksempel avholdsløfter, tjenesteplass eller ekteskap. Dommeren gav likevel bemyndigelse til innsettelse i tvangsarbeidshus i flere slike saker, men oppfordret påtalemyndigheten om å ikke benytte denne før den dømte hadde fått anledning til å bevise at hun kunne holde seg unna prostitusjon og alkohol. Når bemyndigelsen først var gitt kunne imidlertid ikke dommeren pålegge politiet å vente med å benytte den. Som forklart tidligere, var det eneste dommeren i praksis kunne bestemme i forhold til tvangsarbeidet, om politiet skulle få bemyndigelse til å anbringe vedkommende eller ikke. Når dommeren gav denne bemyndigelsen til tross for at han mente at det ikke var riktig å benytte den enda, gav dommeren fra seg retten til å vurdere når tvangsarbeide var det rette for vedkommende, og overlot denne avgjørelsen til politiet og statsadvokaten. Dommeren kunne ha valgt å ikke gi bemyndigelsen slik at det måtte en ny tiltale og ny retts sak til, dersom vedkommende skulle sendes på tvangsarbeid. På denne måten ville dommeren ha sikret at beslutningen om hvorvidt tvangsarbeid skulle benyttes ble fattet i en rettssal, og ikke av politiet i de sakene der dommeren mente at tvangsarbeid ikke var riktig med det aller første. Praksisen med at bemyndigelsen ble gitt med en anbefaling om ikke å benytte den gjorde at enda mer dømmende makt ble forflyttet ut av rettsapparatet, og over i politiets hender. Flere ganger argumenteres det for å gi bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeidshus, selv om forholdene per dags dato ikke tilsa at dette skulle være nødvendig fordi denne bemyndigelsen jo ikke nødvendigvis vil bli brukt.¹¹¹ Det kan tenkes at flere som ellers ville blitt fritatt fra tvangsarbeidsoppholde ble dømt fordi dommen ikke ble sett på som en endelig avgjørelse, men bare at en åpnet opp for muligheten til å sette dem på tvangsarbeidshus. Dette kan ha gjort terskelen for domfellelse lavere. At så få av de tiltalte etter løsgjengerloven fra Bergen

¹⁰⁸ Norsk Lovtidende avd. 2. 1907, *Skrivelse fra justisdepartementet til Riksadvokaten 24. december*: 478. Og Norsk Lovtidende avd. 2 1929, *Brev fra Justisdepartementet til Riksadvokaten. 18 oktober*:435.

¹⁰⁹ Norsk Lovtidende avd. 2. 1925. *Skrivelse fra Justisdepartementet, Fengselsstyret, til riksadvokaten om tvangsarbeidere som er løslatt på prøve*. 28. sep. 1925: 496.

¹¹⁰ Norsk Lovtidende avd. 2. 1907, *Skrivelse fra justisdepartementet, fængselsstyrelsen, til riksadvokaten. Om reglem. Bestemmelser vedk. tvangsarb.huse m.v.*: 359.

¹¹¹ Eks: SAB, Bergen Byrett, *K.i.7, Domsprotokoll for straffesaker ved Bergen Byrett for 1ste kvartal 1932*, SAB/A-3402/K.i.7, dom nr 17, s. 103, 1932.

Byrett ble fritatt fra tvangsarbeidsdommer underbygger denne teorien. Ved bruk av denne rettspraksisen overlater domsstolen stor makt til politiet, og det blir nærliggende å trekke paralleller til tiden før 1907, med de gamle fattiglovene. Praksisen med at politiet kunne sette inn folk etter fattiglovene ved administrativt vedtak ble, som forklart i innledningen, avsluttet i 1907 da den nye løsgjengerloven trådte i kraft, men likevel mistet altså ikke politiet all innflytelse som dømmende makt i denne sammenhengen. Det diskresjonære maktmiddelet til politiet, som det hadde vært så viktig å bli kvitt med innføringen av den nye løsgjengerloven ble til en viss grad videreført. At så mange av de dømte fra Bergen Byrett er å finne igjen på Tvangsarbeidshuset kort tid senere viser også at politiet ikke var spesielt tilbakeholden med å benytte bemyndigelsene.

I de 29 sakene jeg har gjennomgått er det bare to tilfeller der påtalemyndighetenes påstand om bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeidshus blir avvist av retten. Også i disse to tilfellene ble den tiltalte dømt, men bare til kortere fengselsstraffer. Det ser ut som om politiet har gjort et relativt grundig bevisarbeid i forkant, og selve rettssakene ble heller ikke hastet igjennom. Likevel blir ingen frikjent. At det ikke var noen som ble frikjent, samtidig som politiet klaget på at det var vanskelig å få dømt folk etter løsgjengerloven, tyder på at det bare var de sakene der en hadde et solid bevismateriale som ble ført for retten. Å samle bevis og vitner for å føre en sak for retten krevde mye resurser, og i alle tilfeller der noen dømmes etter løsgjengerloven er det en vurderingssak om man skal føre rettssak eller bare gi en enkel bot. I de tilfellene der en ikke følte at det var grunnlag for en domfellelse, er det derfor nærliggende å tro at politiet ville velge å gi en bot fremfor å ta ut tiltale. De som til slutt havnet på tiltalebenken hadde ofte mottatt et tosifret antall bøter i tiden før det ble tatt ut tiltale mot dem og saken havnet i retten, så bruk av bøter var veldig utbredt.

Høyesterettsdommer

Jeg vil videre se nærmere på høyesterettsdommene mot kvinner etter løsgjengerloven. Det ble gjort en del endringer i anvendelsen av loven underveis i perioden, og jeg vil derfor trekke frem noen viktige dommer som gav grunnlag for disse endringene. Domsavsigelsene i høyesterett viser også hvilke faktorer som ble vektlagt for å finne grunnlag for å gi bemyndigelse til tvangsarbeid. I perioden 1907-1938 var det 14 saker mot kvinner tiltalt etter løsgjengerloven som nådde høyesterett.

Høyesterettsdommene skiller seg ikke vesentlig fra dommene i Bergen Byrett i type saker og argumentasjon for domfellelse, men i de førstnevnte dommene er det naturlig nok lagt mer vekt på prinsipielle spørsmål rundt tolkningen av loven, da dette var årsaken til at saken nådde helt til høyesterett.

Den første av høyesterettsdommene som blir betydningsfull for anvendelsen av løsgjengerloven i lavere rettsinstanser er en dom fra 1911. Denne slår fast at løsgjengerlovens paragraf 4 kan benyttes mot prostituerte som finnes skyldig i brudd på straffelovens paragraf 378.¹¹² Denne paragrafen rammet personer som oppfordret til utukt. Dette kunne være de prostituerte selv, bakmenn eller lignende. Dette ble en måte å omgå problemet med at prostitusjonen i seg selv var et lovlig erverv, og dermed ikke kvalifiserte til dom etter løsgjengerloven. Samme år kom det en ny dom, som slo fast at det heller ikke spilte noen rolle om den prostituerte også hadde hatt lovlig erverv ved siden av prostitusjonen. I denne enkeltsaken var den tiltalte tjenestepike, og hadde derfor ikke straffbar prostitusjon som hovederverv. Dommen slo fast at en ikke trengte å hengi seg til lediggang for å kunne dømmes etter løsgjengerloven, men en kunne dele opp paragraf 4 i to deler der en *enten* hengir seg til lediggang, *eller* driver omkring under slike forhold at det er rimelig å anta et en livnærer seg av straffbare forhold. I lagmannsretten hadde den tiltalte, som både var prostituert og tjenestepike, blitt frifunnet fordi hun hadde hatt fast arbeid på dagtid, og at det dermed ikke kunne sies at hun hadde hengitt seg til lediggang og drevet omkring. Denne dommen overprøvde høyesterett fordi de mente at lagmannsretten hadde misforstått loven. Høyesterett slo altså fast at det ikke var nødvendig at den tiltalte hadde hengitt seg til lediggang, så lenge hun hadde ”drevet omkring”. Dette gjorde det enda lettere å få dømt prostituerte etter loven. Etter 1911 ble det en kraftig økning i antall dømte kvinnelige tvangsarbeidere, sammenlignet med årene før. Om dette har en direkte sammenheng med disse dommene kan ikke sies sikkert, da jeg ikke har tilgang til alle de enkelte rettssakene mot disse tvangsarbeiderne, og derfor ikke har oversikt over hva som var grunnlaget for at de enkelte ble innsatt. Men tall fra fengselsvesenets årbøker for årene 1910/1911 til 1911/1912 viser at det var det en markant økning i antall kvinner som ble satt inn etter paragraf 4. De første fire årene løsgjengerloven var i bruk ble det i snitt satt inn 11 kvinner etter paragraf 4 hvert år, i rettsåret 1911/1912 etter disse to høyesterettsdommene, ble det satt inn 35 kvinner etter denne paragrafen, og dette tallet holdt seg tilsvarende høyt de kommende årene. Det ble altså en tredobling i antall innsettelse for denne paragrafen etter disse dommene. At dette tallet økte så dramatisk etter at det ble gjort lettere å sette inn gatepikene, styrker også teorien om at de aller fleste kvinner som ble satt inn etter paragraf 4 var prostituerte.

Uskyldig inntil det motsatte er bevist?

Det var etter paragraf 4 i løsgjengerloven ikke nødvendig for påtalemyndighetene å bevise at den tiltalte ernærte seg ved straffbare handlinger, det var nok at en kunne bevise at den tiltalte ”hengir seg til lediggang eller driver omkring under forhold som erfaringsmessig begrunder

¹¹² Norsk rettstidende 1911: 819.

den antagelse at han, ialdfald delvis, lever av straffbare handlinger”¹¹³ I og med at prostitusjon var lovlig, kunne prostituerte vise til dette som lovlig inntektskilde, og dermed falt de utenfor bestemmelsen over. Det var også tydelig presisert i paragraf 4 at det bare var *andres* ervervsmessige utukt det var ulovlig å livnære seg av, og ikke *egen* utukt. Eneste måte å ramme de prostituerte på var derfor enten gjennom drukkensparagrafene, eller ved å benytte straffelovens paragraf 378 om forbud mot å *oppfordre* til utukt. Det var derfor ikke mulig å dømme de prostituerte etter paragraf 4 dersom for eksempel kundene selv oppsøkte de prostituerte. Etter denne loven kunne en altså få dømt de aller mest pågående og alkoholisererte prostituerte. Dette var ofte ikke lett for påtalemyndighetene å bevise i en rettsak at prostitusjonen hadde blitt innledet på en slik måte at den ble rammet av straffeloven, eller for at den tiltalte jevnlig misbrukte berusende drikk. I 1913 ble det i Norsk rettstidende skrevet i en meddelelse at det bare var nødvendig å finne bevis for at det var *grunn til å anta* at trafikken ble innledet etter straffelovens paragraf 378 omtalte måte, og ikke bevis for enkelttilfeller der dette faktisk hadde skjedd.¹¹⁴ Dette er grundigere forklart i Norsk Lovtidende fra 1918:

Til fældelse efter § 4 er det ikke nødvendig at føre bevis for de enkelte straffbare handlinger, som vedkommende antages at ha skaffet sig midler ved. Det er tilstrekkelig, at der efter almindelig erfaring – ved slutning ut fra de forhold vedkommende ørkesløse person lever under – er grund til at anta, at personen helt eller delvis skaffer sig midler til sin livsførsel ved utugt.

En kunne altså bli dømt for å ha oppfordret til utukt uten at det fantes noen beviser for tilfeller der dette faktisk hadde skjedd, dersom ens livsførsel tilsa at en sannsynligvis hadde gjort det. I 1930 ble denne rettspraksisen bekreftet av en høyesterettsdom. Påtalemyndighetene hadde anket en dom mot en kvinne som hadde blitt frifunnet for tiltale etter løsgjengerlovens paragraf 4, fordi de mente retten hadde anvendt loven feil da de hadde frifunnet henne på grunnlag av at det ikke fantes bevis for at hun hadde innledet trafikken på i straffelovens paragraf 378 omtalte måte. Høyesterett avviste anken fordi de mente påtalemyndigheten hadde misforstått dommen. Kvinnen ble ikke frifunnet på grunn av mangel på bevis for et konkret brudd på straffelovens paragraf 378, men fordi retten *ikke fant det rimelig å anta* at trafikken var innledet på denne måten. Det måtte altså ikke fellende bevis til for å kunne få noen dømt, men det måtte finnes omstendigheter som gav en rimelig grunn til å anta at lovbrudd måtte ha funnet sted. Bare en vag mistanke om at det kunne ha forekommet lovbrudd var altså ikke nok, en måtte ha en grunn til å anta at det faktisk hadde skjedd. Høyesterettsdommen som gjorde det mulig å dømme noen uten fellende bevis, førte altså ikke til at det var fritt fram for påtalemyndighetene å legge frem tiltale uten fnugg av bevismateriale. En måtte kunne føre en god nok argumentasjon på hvorfor det var grunn til å

¹¹³ *Stortingets forhandlinger 1914*, Ot. Prp. Nr 14. (1914) ”Om forandringer i løsgjengerloven”:9-10

¹¹⁴ Norsk rettstidende 1913: 732.

anta at et lovbrudd hadde funnet sted. Hvor grensen mellom ”mistanke” og ”grunn til å anta” gikk, er ikke nærmere spesifisert. Det var dermed en ganske flytende overgang mellom når det var grunnlag for domfellelse og ikke, og denne anken til høyesterett tyder på at dommerstanden og påtalemyndighetene ikke var helt enige om hvor denne grensen skulle settes.

Individfokus i høyesterettsdommene

I argumentasjonsrekkene i forbindelse med de tidligste sakene mot kvinner etter løsgjengerloven i høyesterett, er det påfallende hvor utelukkende fokuset ligger på juridiske prinsipper og forståelse av lovverket. I dommene før 1929 er det aldri nevnt hvilket utbytte den tiltalte ville hatt av tvangsarbeid, eller om vedkommende var en velegnet kandidat for forbedring ved et slikt opphold. I og med at dette var ment som et behandlingsopplegg ville dette være en naturlig faktor å ta med i vurderingen.

Frode Ulvund skriver i en artikkel fra 2012 at ved innføringen av den nye løsgjengerloven var det viktig for myndighetene at løsgjengerne kom innunder de rådende lovene for rettssikkerhet og fikk en rettferdig rettssak som alle andre lovbrøyttere. Dette var viktig for myndighetene hovedsakelig på grunn av juridiske prinsipper som måtte overholdes og ikke fordi man var så opptatt av å ivareta løsgjengernes rettigheter for deres egen skyld, argumenterer Ulvund.¹¹⁵ Det ser ut som om denne tankegangen ble videreført i rettssakene den første tiden også etter innføringen av løsgjengerloven. Juridiske prinsipper ble viktigere enn enkeltmenneskene som ble rammet av loven.

I flere av dommene ble det diskutert hvorvidt betalingsmidlene for utukt, og måten betalingen ble anvendt av den prostituerte, kunne kvalifisere til tvangsarbeid. Å motta betaling direkte i drikkevarer kvalifiserte ikke til tvangsarbeid, men førte til frifinnelse fordi vedkommende da ikke hadde *ernært seg* ved utukten. I en annen dom ble det diskutert om vedkommende kunne dømmes for å ha ernært seg ved ulovlig utukt fordi hun hadde benyttet pengene til å kjøpe fornøyer og annen luksus. I dette tilfellet kom en frem til at luksusen, drikkevarene og fornøyersene hun brukte pengene på var en del av hennes behov, og dermed ble hun domfelt. Det er flere lignende eksempler. Tekniske detaljer som hvorvidt vedkommende først fikk penger og så kjøpte drikkevarer, eller om hun fikk betalingen direkte i drikkevarer ble altså avgjørende for dommen, mens hvorvidt den tiltalte var en velegnet kandidat for formålet med tvangsarbeidet ble ikke nevnt i det hele tatt. Det mest påfallende tilfellet (også nevnt i innledningen) var der en kvinne som hadde full jobb, husvære, en ektemann og en leieboer boende hos seg, ble dømt til tvangsarbeid uten noen videre diskusjon om hvorfor hun ville

¹¹⁵ Ulvund, 2012:19.

hatt godt av et slikt opphold.¹¹⁶ Det er ikke begrunnet hvorfor en kvinne som hadde to jobber og som stelte hjemme for to menn, hadde behov for et treårig opphold på tvangsarbeidsanstalt for å lære seg verdien av ærlig arbeide. Vedkommendes problem, dersom vi skal anta at hun hadde et, var åpenbart ikke at hun var arbeidssky. Ingen av dommene var enstemmige, så det var meddommere som bikket begge veier i domsavsigelsene. Det ble ikke diskutert i noen av disse tvilstilfellene hvorvidt den tiltalte ville nytt godt av et opphold på tvangsarbeid og dette spørsmålet ble ikke tillagt noen vekt da en skulle stemme over domfellelse. Vedkommendes historie med tidligere tiltaler eller dommer ble heller ikke vurdert.¹¹⁷

Dette ser ut til å endre seg noe mot slutten av min periode. I en dom fra 1929 gav ikke høyesterett bemyndigelse til innsettelse på tvangsarbeid, med begrunnelse at dette var en så stor inngripen i personlig frihet at de ikke ønsket å benytte denne muligheten dersom de ikke fant at vedkommende vil nytte godt av et slikt opphold. I dette tilfellet hadde den unge kvinnen flyttet hjem igjen på gården til sin mor, og arbeidet der under oppsyn fra vergerådet. Dette mente høyesterettsdommeren at var et så godt tilbud for den tiltalte, at han ikke ville rive henne opp fra denne ordningen og de gode kreftene som jobbet for hennes forbedring hjemme.¹¹⁸ Også her var det meddommere som var uenig med førstvoterende, men dette er en dom som skiller seg vesentlig ut fra de tidligere dommene, da den nevner den tiltaltes livssituasjon og tar hensyn til denne i domsavsigelsen. Det samme er tilfellet i en dom fra 1931. Da var det grunnlag for tiltale etter paragraf 4, men retten gikk bort fra å gi bemyndigelse til tvangsarbeid fordi hun hadde et godt hjem med foreldrene der hun ble forsørget, og derfor burde hun få en sjanse til å forbedre seg. Neste dom er fra 1932, og der ble den tiltaltes dom endret fra tvangsarbeid etter løsgjengerlovens paragraf 16, til 50 kr i bot. Begrunnelsen var at hun hadde avlagt avholdsløfte, og hadde god attest som hushjelp. Tvangsarbeid ble derfor ikke ansett som nødvendig.¹¹⁹ Neste sak i 1933, er lignende. Bemyndigelse til tvangsarbeid blir avvist fordi den tiltalte hadde forbedret seg siden sist hun ble satt på tvangsarbeid ved en tidligere dom, og dermed ville retten gi henne muligheten til å få tid til å forbedre seg ytterligere.¹²⁰ Samme år ble en annen kvinne dømt til tvangsarbeid med begrunnelse at retten ikke kunne finne det sannsynlig at hun ville forbedre seg på noen annen måte.¹²¹ I 1934 ble en 65 år gammel kvinne fra Vardø dømt til tvangsarbeid etter løsgjengerlovens paragraf 18, da hun gjentatte ganger hadde vært fengslet uten at dette har ført til noen forbedring i adferd. Dermed så retten tvangsarbeid som et bedre alternativ for

¹¹⁶ Norsk Rettstidende 1928:652.

¹¹⁷ Norsk rettstidende 1912: 270, og 1911:1055.

¹¹⁸ Norsk Rettstidende 1929: 7.

¹¹⁹ Norsk Rettstidende 1932: 226.

¹²⁰ Norsk rettstidende 1933: 25.

¹²¹Norsk rettstidende 1933: 522.

henne, da den korte soningstiden i fengsel erfaringsmessig ikke hadde vært tilstrekkelig for å oppnå noen endring hos henne.¹²² Det kan selvsagt tenkes at disse endringene skyldes endringer i måten en skrev referater fra argumentasjonen i dommene på, og ikke en reell endring i selve måten en argumenterte på. Men, dommene er ført på en så lik måte på alle andre områder, og er like utfyllende både før og etter dette skillet, så derfor mener jeg at en kan se bort fra at det er dette som er tilfellet her. Endringen kan også ha grunnlag i at det i den første tiden en ny lov tas i bruk er nødvendig med en del slike prinsipielle saker i høyesterett for å slå fast hvordan de ulike paragrafene skal forstås og anvendes i praksis, og derfor er det naturlig med en del slike dommer som når høyesterett basert på ting som gjerne kan kalles juridisk flisespikkeri. Likevel er det påfallende at det ikke er en eneste høyesterettsdom som tar opp spørsmålet om i hvor stor grad man skal ta hensyn til den enkeltes personlige omstendigheter og hvorvidt en skal ta med i vurderingen for domfellelse om den tiltalte vil ha personlig utbytte av tvangsarbeidssoning, før loven har vært i bruk i 22 år. At loven var ny kan forklare hvorfor det var et stort fokus på detaljer, men det forklarer ikke fraværet av fokus på individene. Disse dommene tyder altså på en endring i rettspraksis der forhold rundt de tiltalte og deres personlige omstendigheter, og utbytte av oppholdet på tvangsarbeid, ble sett i større grad mot slutten av min periode enn tidligere. Denne trenden kan også ses i dommene fra Bergen byrett, men der begynner en å se tendenser til dette tidligere, allerede fra 1921. Da begynte en å trekke inn forhold som sivilstatus og vedkommendes sjanser til forbedring uten bruk av tvangsarbeid i vurderingen av type straff, og denne trenden fortsetter i alle dommene etter 1921. Endringen er imidlertid ikke like påfallende tydelig i Bergen Byrett som i høyesterettsdommene. Det ble altså et større fokus på mennesket som ble dømt i disse sakene i både Høyesterett og Bergen Byrett. De tiltalte ble mer sett og tatt hensyn til. Denne endringen falt i tid sammen med at det ble åpnet for at unge kvinnelige tvangsarbeidere kunne sone på kvinnehjem i stedet for på tvangsarbeidshuset, noe som utgjør et økt individfokus også i soningen for enkelte tvangsarbeiderne, og viser at myndighetene har reflektert over hvilken form for soning som best vil fungere for å hjelpe de dømte på rett vei med livene sine. Disse faktorene viser sammen en tendens til en generell humanisering av bruken av tvangsarbeid mot kvinner på slutten av 1920-årene.

Konklusjon

Etter den nye løsgjengerloven måtte det avholdes ryddige rettsaker med vitner og bevisføring, som i andre straffesaker, for å få noen dømt etter løsgjengerloven. Det kan likevel diskuteres om det ble innført full rettsikkerhet overfor løsgjengerne av den grunn. Det er, som vist, punkter i rettspraksisen mot denne gruppen som kommer på kant med prinsippet

¹²² Norsk rettstidende 1934: 591.

om at en skal være uskyldig inntil det motsatte er bevist, ved at bevisbyrden til politiet ble redusert til å bevise at det erfaringsmessig var grunn til å anta at et lovbrudd hadde funnet sted. I tillegg fikk politiet beholde en betydelig del av sitt diskresjonære maktmiddel overfor løsgjengerne. Videre hadde bestyrerne på kvinnehjemmene, og direktøren på tvangsarbeidshuset, sammen med fengselsrådet stor innvirkning på hvor lang straffen egentlig ville bli gjennom ordningen med prøveløslatelse. Politiet og statsadvokaten hadde også mulighet til å benytte seg av kvinnehjemmene i prøvetiden både før og etter en eventuell tvangsarbeidssoning, noe som i praksis kunne forlenge tiden den dømte kvinnen mistet sin bevegelsesfrihet ytterligere. I forbindelse med en tvangsarbeidsdom kunne kvinnenens liv, som vist, bli styrt av disse aktørene i årevis, også utover makstiden for tvangsarbeid.

I praksis kan en derfor si at kvinnene ikke egentlig ble dømt til tvangsarbeid, fengsel eller soning på et kvinnehjem under rettssaken. Kvinnene ble dømt til å bli satt under politiet og statsadvokatens nåde, og politiets dømmende makt ble på denne måten på sett og vis gjeninnført overfor disse enkeltindividene dersom de ble dømt. Avgjørelsen om hvilke konsekvenser dommen ville få for den tiltalte ble først tatt senere, og ble som vist i dette kapitlet fattet at andre enn dommeren.

I den videre delen av oppgaven vil jeg gå nærmere inn på forholdene som møtte disse kvinnene etter at dommen var falt. De fleste ble sendt til soning på tvangsarbeidshuset i tilknytning til Landsfengselet for Kvinner i Oslo som vil bli behandlet i neste kapittel.

Del 2- INSTITUSJONENE

3. Tvangsarbeidshuset ved Landsfengselet for kvinner

Etter at beslutningen om innsetting var tatt og dørene hadde lukket seg bak tvangsarbeiderne på Landsfengselet, fulgte et rutinepreget liv med arbeid, skole og moralsk påvirkning til makstiden var utløpt, eller til formålet med tvangsarbeidet var oppnådd i fengselsdirektørens øyne. De lengste dommene var på inntil 6 år. Dette kapittelet vil handle om hverdagen som møtte tvangsarbeiderne på tvangsarbeidshuset. Jeg vil også se på hvordan behandlingstanken, som lå bak løsgjengerloven, kom til uttrykk i praksis på tvangsarbeidshuset. Ståle Olsen går i sitt bok om Opstad Tvangsarbeidshus langt i å hevde at Opstad fungerte som en oppbevaringsanstalt for uønskede individer som en ville ha fjernet fra bybildet.¹²³ Han siterer daværende direktør Thule ved Opstad som i 1959 uttalte til Morgenbladet at Opstad var ”storbyens renovasjonsverk. Hvordan ville det se ut i Oslo om Opstad ble jevnet med jorden?” Var renovasjonstanken like sterk ved Tvangsarbeidshuset for kvinner? Drev de egentlig en behandlingsanstalt, eller en ren oppbevaringsanstalt for å få uønskede individer bort fra gaten?

Tvangsarbeid var ikke fengsel - det var verre enn som så...

I alle fall hvis man skal tro de innsatte, som fikk uttale seg om dette på Opstad i forbindelse med Nils Christies bok *Tvangsarbeid og alkoholbruk* fra 1960.¹²⁴ Situasjonen ser ikke ut til å ha vært stort annerledes for kvinnene.

Selv om tvangsarbeiderne formelt sett ikke var *straffanger*, men *tvangsarbeidere*, og ikke *i fengsel*, men *under behandling*, var det lite som tydet på at de ikke var fanger da de ankom arbeidshuset for å gjennomføre soningen. Alle ble tildelt et fangenummer når de ble innsatt, og under oppholdet i arbeidshuset var det først og fremst de innsattes nummer en refererte til i all omtale av fangene. Navn ble ofte brukt i tillegg til nummer, men fikk aldri stå alene. De innsatte fikk også utdelt fangedrakter, som alle var identiske.¹²⁵ Alle personlige eiendeler måtte leveres inn, og disse var det ikke tillatt å oppbevare på cellen.¹²⁶ En kunne skrive og motta brev, men disse ble lest og kontrollert av fengselsledelsen før de kunne videreformidles,

¹²³ Olsen 2010: 166-167.

¹²⁴ Christie, 1960: 23.

¹²⁵ Fengselsloven av 1903 § 52.

¹²⁶ Fengselsloven av 1903 § 11.

og de kunne bli sensurert eller holdt tilbake dersom innholdet ble oppfattet som var upassende.¹²⁷ En hadde så godt som ingen bevegelsesfrihet eller selvbestemmelse, og måtte følge anstaltens program for vekking, måltider, arbeid, skole, hygiene og leggetider. Hverdagen var gjennomregulert døgnet rundt.

Reglementer for fanger og tvangsarbeidere var tilnærmet identisk, og i de tilfellene der det var forskjeller var det som oftest strengere forhold og færre rettigheter for tvangsarbeiderne enn straffangene.¹²⁸ En skulle i utgangspunktet tro at en ville gå inn for å gjøre tvangsarbeidssoningen mildere enn fengselsstraffene fordi tvangsarbeid ikke var ment som en straffemetode i like stor grad som fengsel, men først og fremst skulle være behandling. Likevel ble det altså motsatt, og de mannlige tvangsarbeiderne, som hadde opplevd begge deler på Opstad, uttalte i følge direktøren der at de foretrakk fengsel fremfor tvangsarbeid.¹²⁹ En av grunnene til dette var at tvangsarbeidet ble oppfattet som mer urettferdig blant de innsatte på Opstad. De følte ikke at de hadde gjort seg fortjent til sin dom når de i mange tilfeller faktisk ikke beviselig hadde begått noe lovbrudd. Dette ser ut til å ha vært tilfellet også for kvinnene. Der mange av straffangene var lett mottakelig for moralsk påvirkning og viste stor anger, var det i følge presten på tvangsarbeidshuset et problem med tvangsarbeiderne at de hadde liten forståelse for at de hadde gjort seg skyldig i innsettelse på tvangsarbeidshuset. Derfor var det vanskelig å nå frem til dem med budskapet om omvendelse.¹³⁰ I tillegg var straffene som tidligere nevnt gjerne over ti ganger så lange som fengselsstraff for tilsvarende lovbrudd. Dommer på 30 til 90 dagers fengsel kunne raskt bli økt til tre år dersom det ble tatt i bruk tvangsarbeidssoning, og dette bidro selvsagt til følelsen av urettferdighet.

Et av eksemplene på at det var strengere regler for tvangsarbeiderne under soningen var at det var lovlig å bruke legemlig refselse på mannlige tvangsarbeidere. Det var vanlig å bruke slag med rotting over ryggen når slik straff ble anvendt. En tidligere inspektør ved Opstad beskrev denne straffen som brutal og motbydelig, men like fullt effektiv og nødvendig.¹³¹ Slik straff var det ikke lovlig å bruke på mannlige straffanger ved mindre de var under 18 år gamle, eller var fradømt statsborgerlige rettigheter.¹³² Det var altså bare lov å slå barn, rettsløse og mannlige tvangsarbeidere. Felles for barn og tvangsarbeidere var tanken om at de skulle

¹²⁷ Fengselsloven av 1903 § 27.

¹²⁸ Fengselsloven av 1903: § 14, de to siste ledd om at det bør gis undervisning og tilgang lesing i fritiden gjelder ikke for tvangsarbeidere. § 58, legemlig refselse lovlig å anvende på mannlige tvangsarbeidere, men ikke på straffanger. Se også § 58 for hvilke paragrafer som gjelder både straffanger og tvangsarbeidere. Dette gjelder i praksis alle paragrafer som ikke av praktiske eller formelle årsaker ikke passer for anvendelse på tvangsarbeidere.

¹²⁹ Christie, 1960: 21.

¹³⁰ Fængselsstyrelsens aarbok 1908/1909: 23-24.

¹³¹ Ståle Olsen, *Til jæderen for å trile tåke. Historien om Opstad tvangsarbeidshus*, 2010: 68

¹³² Fengselsloven av 1903, § 30, punkt 11.

oppdras, og det kan forklare hvorfor det var lovlig å bruke slag mot akkurat disse gruppene. På denne tiden var også fysisk avstraffelse en akseptert del av barneoppdragelsen. Det var også lovlig og utbredt på skolehjemmene frem til 1936, da gjerne i form av piskeslag med bjørkeris. Vel og merke var dette bare lovlig å anvende på gutter og menn og ikke kvinner.¹³³ Jeg har ikke funnet noen begrunnelse for hvorfor dette skulle være tillatt i lovarbeidet, men det er naturlig å trekke konklusjoner om at dette var et ledd i oppdragelsestankegangen. For å omvende erfarne drukkenbolter til lovlydige arbeidende borgere antok man gjerne at man måtte ta i bruk alle de virkemidler en hadde, inkludert stokkeslag. Da fengselsloven av 1903 ble vedtatt var det ingen bemerkninger til paragrafen som åpnet for legemlig avstraffelse av alle mannlige tvangsarbeidere verken i Odelstinget eller Lagmannstinget.¹³⁴ At tvangsarbeiderne havner i samme kategori som barn og mennesker som er fradømt sine rettigheter sier kanskje også noe om synet myndighetene hadde på denne gruppen.

Tukthuset

Landsfengselet for kvinner lå sentralt i Oslo i Storgata 33. Bygningen hadde tidligere fungert som tukthus og på folkemunne ble fengselet fremdeles bare omtalt som Tukthuset. Fra 1907, da løsgjengerloven trådte i kraft ble det her innredet en egen avdeling for tvangsarbeiderne og et fabrikklokale for arbeidet, der alle kvinner som ble dømt til tvangsarbeid skulle sone. Flertallet av de innsatte var tvangsarbeidere, men bygningene huset både landsfengsel og hjelpefengsel for straffanger i tillegg til tvangsarbeidshus.

Fasaden på Tukthuset, som det ble kalt på folkemunne, ut mot Storgata (1900).¹³⁵ Dette bygget ble brukt til kontorer og boliger for de ansatte, og bak de høye vinduene i andre etasje på midten lå fengselskirken.¹³⁶

¹³³ Regjeringen.no, Barnehjem og spesialskolen under lupen, Lastet ned 12.02.12.

¹³⁴ *Love med forarbeidet 1903, II. Love nr 21-22, samt forh. I oth. og lagth.* Under ”af forhandlinger i Odelstinget”: 44, Og under ”Forhandlinger i Lagtinget”: 22.

¹³⁵ Bildet er hentet fra oslobilder.no.

¹³⁶ Anne Frøberg, *Detaljenes disiplin. Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel i perioden 1900-1927.* masteroppgave i kulturhistorie, UiO 2010: 46.

Dette var et stort anlegg, som stort sett hadde god plass til de innsatte og ledig kapasitet. Alle kvinnene lå på eneceller om natten.¹³⁷ På baksiden av det store administrasjonsbygget som synes på bildet på forrige side, var det et stort gårdsrom og hage, og her lå cellebygningen og et fabrikkbygg der tvangsarbeiderne jobbet. Det var også skolesal og et eget kirkerom i fengselet, med et fint kirkeinteriør i hvitmalt tre der det ble avholdt gudstjeneste de fleste søndagene i året¹³⁸. Siden det var et kvinnefengsel ønsket en å benytte seg av kvinnelige funksjonærer i størst mulig grad, slik at flertallet av de ansatte som tvangsarbeiderne måtte forholde seg til på anstalten var kvinner. Unntakene var direktøren, presten og noen mannlige nattevakter.¹³⁹

Fanger og tvangsarbeidere under samme tak

Som nevnt huset Landsfengselet både straffanger og tvangsarbeidere. Denne situasjonen var ikke helt uproblematisk. Ledelsen var veldig nøye på at fanger og tvangsarbeiderne ikke skulle omgås, eller se hverandre i det hele tatt. I kirken satt fangene bak sprosser på galleriet slik at tvangsarbeiderne ikke skulle kunne se dem. Når det ble holdt juletreffest og andre markeringer i forbindelse med høytider, ble det arrangert to adskilte fester for fangene og tvangsarbeiderne.¹⁴⁰ Også på Opstad var det i flere perioder straffanger tilknyttet anlegget. I et brev fra Justisdepartementet til Opstad tvangsarbeidshus ble det påpekt at: ”Fengselsstraff og tvangsarbeid er jo to forskjellige ting (...) og bør under alminnelige forhold fullbyrdes i forskjellige anstalter.”¹⁴¹ Dette var altså ikke tilfellet på Landsfengselet for kvinner, men en forsøkte tilsynelatende å skape et tydelig skille mellom de to gruppene, slik at de ikke var for bevisste på hverandres eksistens på samme anstalt. Straffangene på Opstad ble sett på som mer moralsk- og religiøst fordervet enn tvangsarbeiderne, og presten ved anstalten mente derfor at disse var en veldig farlig påvirkning på tvangsarbeiderne.¹⁴² På Opstad løste de problemet på en annen måte enn ved Landsfengselet for kvinner, ved at de lot straffangene gå i samme klesdrakt og integreres mest mulig bemerkelsesløst i gruppen av tvangsarbeidere for at de ikke skulle bli pekt ut som forbrytere av tvangsarbeiderne.¹⁴³ Det var trolig ønsket om å unngå negativ påvirkning fra de andre som var grunnen til at straffangene ble holdt adskilt fra tvangsarbeiderne også ved Landsfengselet for kvinner. Men her kommer det frem i flere kilder, skrevet av de ansatte på anstalten som jobbet med begge gruppene, at det var tvangsarbeiderne som ble sett på som gruppen med lavest moral.¹⁴⁴ Så hvem som skulle

¹³⁷ Fengselsstyrelsens årbok 1923/1924: 16.

¹³⁸ Aftenposten Magasinet nr 45, 3. november 1927: 7.

¹³⁹ Arkivportalen.no, *Landsfengselet for kvinner. ”Historikk.”*, lastet ned 04.01.2013.

¹⁴⁰ Aftenposten Magasinet nr 45, 3 november 1927: 7.

¹⁴¹ Her sitert fra Olsen 2010: 54.

¹⁴² Fengselsstyrelsens årbok 1919/1920: 19.

¹⁴³ Olsen 2010: 53.

¹⁴⁴ Fængselsstyrelsens aarbok 1914-1915: 12.

hindres i å påvirke hvem skal være usagt. Hva som ble ment med god moral ser i denne sammenhengen ut til å ha gått ut på generell oppførsel og anger i forhold til hva de har gjort for å gjøre seg skyldig i innsettelse på anstalten.

Dersom enkelte av tvangsarbeiderne ønsket å bli holdt fullstendig adskilt fra de andre fikk de anledning til det og de kunne da jobbe på cellen sin i stedet for sammen med de andre. Dette var noe direktøren oppfordret til og ønsket for de unge førstegangsinnsatte, fordi han mente at det var mye lettere å jobbe med dem og påvirke dem i positiv retning dersom de ble holdt adskilt fra den negative påvirkningen fra de andre og mer erfarne tvangsarbeiderne.¹⁴⁵ Han mente også at innsettelsestiden kunne reduseres dersom de satt på enerom.¹⁴⁶ Resten av tvangsarbeiderne jobbet sammen på fabrikk og vaskeriet hele dagen. De spiste måltidene i felles spisesal, og de yngste gikk på tvangsarbeiderskolen sammen, så de hadde til daglig mye kontakt med de andre tvangsarbeiderne. Samtaler under arbeidet kunne forbys, men det ser ikke ut til at det var vanlig.

Disiplin og moralsk påvirkning

Direktøren oppgav hvert år at disiplinen blant de innsatte i fengselet i det store og hele var bra. Likevel var det de fleste år en del som ble utsatt for refselsler. Mellom 0 og 10 % av de innsatte ble ilagt refselsler hvert år, og de fleste som ble refset fikk bare én refselse det året. En refselse betyr at det ble vedtatt å gi vedkommende en formell straff for regelbrudd. Muntlige irettesettelser eller trussel om straff regnes ikke med i dette antallet.

En vesentlig del av disiplineringsregimet på tvangsarbeidshuset var klassesystemet. Dette ble etablert i straffeanstaltene på midten av 1800-tallet og var i bruk i alle norske straffanstalter i denne perioden.¹⁴⁷ Når en ble innsatt begynte alle i 1. klasse, men en kunne rykke opp til høyere klasser dersom en oppførte seg bra. Dette skulle motivere fangene til god oppførsel og arbeidsmoral, og gi noe å strekke seg etter. Hvis en ble satt opp i klasse fikk en ulike fordeler, som for eksempel tillatelse til å ha tegnesaker og bøker på cellen, bedre mat, oftere brevskrivning, mer interessant arbeid og mer i arbeidspenger per dag.¹⁴⁸ Dette var et belønningssystem, men også et straffesystem ettersom en raskt kunne bli fratatt rettighetene sine igjen.

En kunne bli ilagt ulike former for refselsler. De vanligste refselsene blant kvinnene var nektelse av mat, og en kunne enten få noen dagers middagsberøvelse eller noen dager på vann og brød. Andre straffer var arbeidsberøvelse, å bli satt ned i klasse, straffecelle, eller

¹⁴⁵ Fængselsstyrelsens aarbok 1916/1917: 19.

¹⁴⁶ *Forhandlinger ved den norske Kriminalistforeningens syvende møte december 1912*, 1913: 132.

¹⁴⁷ Schaanning, 2007: 181, og Olsen, 2010: 66.

¹⁴⁸ Fængselsloven av 1903 § 20.

innsettelse i enecelle i et antall dager som ikke ble regnet med i den totale tvangsarbeidstiden. Dermed ble soningstiden forlenget. Blant mennene på Opstad var det også eksempler på at de ble fratatt arbeidspenger, fikk hardt natteleie, eller i de mest alvorlige tilfellene, stokkeslag.

”Hvis en pike opfører sig daarlig, ses det på med uvilje av de øvrige piker. Dette letter behandlingen i høy grad” skrev direktøren i sin rapport til fengselsstyrelsen i 1922. Det samme året hadde de en midlertidig ordning der tvangsarbeiderne ikke hadde oppsyn av vakter under måltidene, men heller hadde tre piker som fungerte som ordensvakter. Dette var en ordning som fungerte bra og pikene så ut til å sette pris på den tillitt som ble vist dem uttalte direktøren.¹⁴⁹ Siden det var både kniver og glass i rommet mens de spiste var dette en stor tillitserklæring, og det viser at det generelt må ha vært fredelige forhold mellom de innsatte, og mellom innsatte og funksjonærene. På de fleste andre straffanstalter ville noe slikt vært fullstendig utenkelig, og dette illustrerer kanskje også at klientellet på en tvangsarbeidsanstalt var ganske annerledes enn de man kunne finne i et ordinært fengsel. De var kanskje umoralske i prestens øyne, men stort sett fredelige folk.

Det vanligste forholdet kvinnene ble straffet for var oppsettlighet eller upassende oppførsel mot oppsynet eller funksjonærene ved fengselet. Nest etter dette var det slossing eller ufredelig oppførsel overfor andre innsatte, men slike episoder var sjelden. Det er også eksempler på refsels for beskadigelse av bygningene, larmerende og brutal oppførsel, arbeidsnektelse og upassende oppførsel i alminnelighet.¹⁵⁰ Men, som nevnt, var slike refsels relativt sjelden.

Moralsk påvirkning, særlig i form av kristendom, var en viktig del av ”behandlingsopplegget” på anstalten ved siden av arbeidet. Presten holdt bibelskole en gang i uken for alle tvangsarbeiderne. Samtaler på tomannshånd mellom de innsatte og funksjonærene, lærerinnen, presten og direktøren var også et viktig ledd i dette arbeidet. Særlig presten hadde dette som en viktig del av sin arbeidsdag. I fengselsåret 1909/1910 hadde presten eksempelvis 600 samtaler med fangene, og brukte 1,5 time 3 dager i uken på slike samtaler.¹⁵¹ Direktøren hadde like mange samtaler med fangene dette året, og tok seg tid til dette så ofte han hadde muligheten. Det samme gjorde lærerinnen, og hun gav i 1919 uttrykk for at dette var noe som de innsatte satt stor pris på:

¹⁴⁹ Fengselsstyrelsens årbok 1922: 18.

¹⁵⁰ Fengselsstyrelsens årbok alle årganger fra 1912-1950.

¹⁵¹ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, Statistikk for landsfengslene med tvangsarbeidshusene 1909-1911, RA/S-1043/D/Db/L0058, Prestens beretning 1909/1910.

Det merkes en overmåte stor trang til meddelelse av forskjellig art, særlig blant dem av løsgjengerne som sitter alene. Det har vært så rent for liten tid for meg at kunne gjøre noget for dette da annet arbeide må gå først, og det har slukt den meste tid.¹⁵²

Tvangsarbeiderne som sonet i enerom fikk ikke den daglige sosialiseringen gjennom arbeid, skole og fellesmåltider som de andre fangene, og hadde ikke kontakt med andre enn personalet i fengselet og eventuelt besøkende under soningen. Derfor er det ikke vanskelig å forestille seg at samtalene var av stor betydning for disse. Læreren mente også at det var under disse samtalene på enmannshånd at en hadde størst muligheter for moralsk påvirkning og at det derfor var meget beklagelig at det ikke var mer tid til dette.¹⁵³ Noe av årsaken til at disse samtalene var så viktig mente hun var at forholdet fangene imellom gjorde det vanskelig å påvirke dem i flokk. Noen var så gode venner at det i følge læreren grenset til ”klisseri”, mens andre var bitre fiender og ”liksom bare venter på anledning til å slå kloen i hverandre.”¹⁵⁴ At de innsatte knyttet nye vennskap og fiendskap innenfor murene vitner om den nære kontakten fangene som ikke satt i eneceller må ha hatt ettersom så store deler av dagen ble tilbrakt utenfor cellene i fellesrommene.

Arbeidet

Tvangsarbeiderne jobbet store deler av dagen hele uken utenom søndager. Arbeidet som ble utført på anstalten var for det meste det som ble regnet som klassisk kvinnearbeid. En del av hensikten med arbeidet var at kvinnene skulle tilegne seg kunnskaper som kunne hjelpe dem å livnære seg på ærlig vis, når de en gang slapp ut av anstalten. De hadde vaskeri, der de vasket klærne for andre fengsler, og dette utgjorde en stor del av arbeidsdriften. De påtok seg også en del arbeid fra andre offentlige institusjoner. Ellers var det en del tekstilarbeid som spinning, veving og søm, og også litt husstellsoppgaver som vask, renhold og kjøkkenarbeid.¹⁵⁵ I tillegg ble det undervist i teori om husstell på tvangsarbeiderskolen. I motsetning til arbeidet for mennene på Opstad, var det for det meste innendørs arbeid som ble utført av kvinnene. Den friske luften på Jæren og det harde kroppsarbeidet ble fremholdt som veldig viktig i behandlingen av fangene på Opstad, så at kvinnene satt på en anstalt midt i Oslo og arbeidet innendørs var ikke ideelt. Det var et uttrykt ønske fra blant annet ledelsen av fengselet og kvinneforeningen i Oslo om å flytte fengselet til landet slik som Opstad, for å kunne få mulighet til å arbeide i friluft og drive gårdsarbeid.¹⁵⁶ Men fengselet ble flyttet fra byen først i 1938, da de midlertidig flyttet til Bredtveit i Østre Aker.¹⁵⁷

¹⁵² RA, Landsfengselet for kvinner, Kopibok for læreren. 1883-1937, RA/S-3164/K/L0001, Lærerinnens beretning for 1919.

¹⁵³ Ibid, Lærerinnens beretning for 1921/1922.

¹⁵⁴ Ibid, Lærerinnens beretning for 1925/1926.

¹⁵⁵ Fængselsstyrelsens årbok alle årganger 1907-1950.

¹⁵⁶ Aftenposten, morgenen, 1. mars, 1934: 1.

¹⁵⁷ Fængselsstyrelsens årbok 1930-1950: 32 .

Baksiden av hovedbygget og gårdsplassen på Landsfengselet og arbeidshuset for kvinner. (1910) Bebyggelsen rundt kom tett innpå med beliggenheten midt i Oslogryta. Cellebygningen og fabrikkene der de innsatte bodde og arbeidet lå i området der bildet er tatt fra rundt parken som en kan se litt av i forgrunnen av bildet. Hele området var inngjæret av en høy fengselsmur i stein så ingen kunne se verken inn eller ut.¹⁵⁸

For arbeidet på anstalten mottok de innsatte arbeidspenger for hver dag de arbeidet. Dette var vanlig på alle fengselsanstalter i landet der fangene arbeidet.¹⁵⁹ Disse pengene kunne bli inndratt, som straff for dårlig oppførsel eller brudd på reglene, men det kunne bli en respektabel sum i løpet av noen år dersom de var flinke å spare. Ofte gikk store deler av arbeidspengene til å dekke saksomkostninger og bøter. Dersom en klarte å spare opp en høy nok sum arbeidspenger før soningstiden var over, ville en bli løslatt på prøve. Nesten alle hadde over ti kroner ved løslatelsen og mange hadde også over 100 kroner når de ble løslatt.¹⁶⁰ Til sammenligning kunne en prostituert tjene 160 kroner på en uke, og en tjenestepike tjente i underkant av 100 kroner i året.¹⁶¹ Fengselsdirektøren hadde en årslønn på rundt 9000 kroner.¹⁶² Mye av pengene til tvangsarbeiderne gikk med til tanninnsetting og plombering, og oppkledning ved løslatelsen¹⁶³. Å slippe tørrlagte alkoholikere fri etter årevis med hardt tvangsarbeid med lommen full av penger, var dessverre ikke alltid like vellykket, og det hendte at de ble satt inn igjen samme dag som de slapp ut.¹⁶⁴ Ettersom mange bare var løslatt på prøve kunne de den første tiden settes inn igjen på dagen etter administrativt vedtak,

¹⁵⁸ Bildet hentet fra Oslobilder.no,

¹⁵⁹ Fengselsloven av 1903 § 13.

¹⁶⁰ Fengselsstyrelsens årbok 1921: 19.

¹⁶¹ Kopperdal, 2003: 77.

¹⁶² Aftenposten lørdag aften 10. april 1937: 8.

¹⁶³ Fengselsstyrelsens årbok 1925: 15.

¹⁶⁴ Aftenposten onsdag morgen 29. desember 1937: 5.

og en ny rettssak var ikke nødvendig i slike tilfeller.¹⁶⁵ For å unngå at pengene ble sløst bort den første dagen, fikk de ikke med seg hele beløpet ved løslatelsen. De måtte søke til direktøren ved senere anledninger og oppgi hva de skulle bruke pengene til for å få resten av beløpet utbetalt.

Det daglige brød, og et halvt kilo potet

Måltidene var strengt regulert fra sentralt hold, og variasjon var en mangelvare. Til frokost var det 200 gram brød, 16 gram smør, og 0,4 liter kaffe, te eller melk. Dersom fangene gjorde flid i arbeidet sitt kunne de få formiddagsmat, som bestod av det samme, bare i halv porsjon. Kveldsmaten bestod også av nøyaktig det samme som frokosten, men 3 dager i uken ble skivene med 16 gram smør byttet ut med 0,75 liter havregrøt. Til middag var det satt opp 21 retter med oppskrifter en kunne velge mellom, men det var rom for å variere dersom det ikke ble noen merutgifter med det. Melkevelling, sild, suppe og poteter var etter middagslisten å dømme noe fangene fikk smake i overkant mye. Til hvert måltid var det alltid beregnet minst dobbelt så stor mengde poteter som det som ble servert av kjøtt, fisk, eller lignende. Som regel utgjorde det et halvt kilo poteter til hver middag.¹⁶⁶ Legger en sammen mengden brød en fikk utdelt hver dag utgjorde også det et halvt kilo, så brød og poteter var en betydelig del av tvangsarbeidernes kost. Men sunn og tilstrekkelig mat var viktig for arbeidet, og en la derfor mye vekt på at matstellet skulle være bra. Ferskt kjøtt og fisk stod på menyen hver uke, sammen med norsk tradisjonsmat som klippfisk, plukkfisk, lapskaus, sildegryn, havregrøt og lungemos. Utenom den daglige rasjonen kunne en få ekstrakost ved sykdom eller på grunn av spesielle behov.

I årsberetningen fra 1908/1909 skriver direktøren:

Den 5. mai 1909 var en glædesdag i fengselet idet der for første gang ble budt fangene Oksekjøtt og kjøttsuppe til middag (fengselsstyrets skrivelse av 17 april 1909) Det blev et festmåltid og der var mange utvetydige utbrud av glæde og tilfredshet.¹⁶⁷

Skrivelsen direktøren henviser til er nye retningslinjer fra fengselsstyrelsen for innkjøp av kjøtt, der fengslene får tillatelse til å gå bort fra å bare servere hestekjøtt til fangene i stedet for oksekjøtt, fordi prisene på hestekjøtt hadde steget til omtrentlig samme nivå som oksekjøttet.

¹⁶⁵ Fengselsloven av 1903 § 22.

¹⁶⁶ RA, Landsfengselet for kvinner, Journalsaker, rekke 1. 1921-1922. RA/S-3164/D/Da/L0020. Reglement for landsfengslene kp. 21. (fangenes kost) 1922.

¹⁶⁷ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, Statistikk for landsfengslene med tvangsarbeidshusene, RA/S-1043/D/Db/L0058 Beretning om arbeidshuset for kvinner 1908/1909.

Helsetilstanden

Mange av pikene, særlig de som har drevet lenge med gatelivet, er nedbrutt av helbred og der skal lang tid til, før de kan komme opp¹⁶⁸

Direktør Axel Smedal om helsen til tvangsarbeiderne i 1916.

Dårlig helse var et problem blant mange av tvangsarbeiderne, uansett kjønn, idet de ble satt inn på institusjonene. Alkohol og et hardt liv satt sitt preg på kroppen. Jo eldre de innsatte var, jo verre var generelt tilstanden. Blant de mannlige tvangsarbeiderne var det et problem at en stor andel ikke hadde mulighet til å jobbe på grunn av skrøpelig helse.¹⁶⁹ Her var det et livslangt alkoholmisbruk kombinert med gatelivet som var hovedårsaken til den dårlige helsen. Fra 1928 ble mange av disse satt på Sem tvangsarbeidsanstalt, som var beregnet på tvangsarbeidere som var arbeidsuføre på grunn av dårlig helse eller høy alder.¹⁷⁰ Noe lignende alternativ fantes ikke for kvinnene. Disse var generelt yngre, og derfor var helsen også noe bedre, men også her var sykdom et problem. Det var spesielt blant gatepikene som hadde vært i yrket over lengre tid at helsen var dårlig, og disse måtte ofte sendes rett på sykehus for behandling når de ankom tvangsarbeidshuset.¹⁷¹ Særlig var det veneriske sykdommer, som syfilis og gonoré, som var utbredt. Dette var begge alvorlige sykdommer, og kunne være potensielt dødelig om man ikke fikk behandling. Spesielt syfilis kunne gi plagsomme symptomer, som sår og vortelignende utvekster på slimhinnene, håravfall, utslett, feber og generelt nedsatt almenntilstand.¹⁷² Dette kunne de innsatte få behandlet med salvarsaninnsprøytninger av fengselslegen på tvangsarbeidshuset etter 1920. En slapp derfor sykehusopphold, som var en risiko i forhold til rømning.¹⁷³ Direktøren uttaler at tvangsarbeiderne generelt var i mye bedre helse da de ble løslatt, enn da de ble lagt inn.¹⁷⁴ Alle de innsatte ble undersøkt av fengselslegen ved innskrivelsen, der det ble foretatt en rask generell helsesjekk, og alle ble veiet ved både innskrivelse og løslatelse.¹⁷⁵

Under oppholdet på anstalten var det en del mindre alvorlige sykdomstilfeller. Det ble ofte klaget på at det var for kaldt på anstalten, særlig i kirken og i skolesalen. I et notat fra 1923 nevnes det at skolen måtte utsettes til senere på dagen fordi det var ni varmegrader i skolelokalet. Kl 13 hadde de fått temperaturen opp til ti grader og da kunne skolen holdes.¹⁷⁶

¹⁶⁸ Fængselsstyrelsens aarbok 1916: 21.

¹⁶⁹ Fængselsstyrets årbok 1924: 21, Fængselsstyrets årbok 1925: 17.

¹⁷⁰ Fængselsstyrets årbok 1926-1930: 14.

¹⁷¹ Fængselsstyrelsens aarbok 1916/1917: 21.

¹⁷² Snl.no, Syfilis, lastet ned 08.02.13.

¹⁷³ Fængselsstyrelsens årbok 1923: 18.

¹⁷⁴ Fængselsstyrelsens årbok 1921: 20.

¹⁷⁵ RA, Landsfengselet for kvinner, Vektbok - fangenes vekt, tvangsarbeidere (fængselslegen) 1909-1921. . RA/S-3164/L/L0019.

¹⁷⁶ RA, Landsfengselet for kvinner. Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926, RA/S-3164/K/L0013: 1922/1923.

Det var ikke muligheter for å kle på seg ekstra da de innsatte bare hadde et sett med klær, et sommersett og et vintersett som ble byttet ut med årstiden og i forbindelse med vasking. Forkjølelse og sår hals var et vanlig problem om vinteren, og årsak til mange sykedager fra skolen og arbeidet.¹⁷⁷ Sykefraværet fra arbeidet på anstalten var på ca 4 %, noe som ikke er så langt unna normalen i arbeidslivet i dag.¹⁷⁸ I nattevaktens protokoller er det hver natt ført opp eventuelle uroligheter i løpet av natten, og her er det stort sett sykdom som er årsaken. Denne er ført fra hele landsfengselet under ett, og det ble ikke gjort noen synlige forskjeller mellom tvangsarbeidere og fanger i forhold til reglement eller behandling om natten. De aller fleste netter er det en eller flere fanger som trenger tilsyn eller hjelp, enten fordi de er syke, eller sinte og urolige. De som var syk fikk ofte ha døren åpen og lyset på i cellen. De kunne få utdelt kamferdrops eller dråper, kaldt vann å drikke, eller varmt vann på varmeflaske. I noen tilfeller der de innsatte var engstelig eller ikke fikk sove, kunne en nattevakt sitte inne hos dem til de fikk roet seg eller sovnet.

Tvangsarbeiderskolen

Undervisning for fanger og tvangsarbeidere

På arbeidshuset ved landsfengselet var det i hele min periode undervisning for de yngre tvangsarbeiderne ved siden av arbeidet. I fengselslovens paragraf 55 (1903) heter det at. ”Saavidt det findes hensiktsmæssigt, kan der meddeles Tvangsarbeiderne Undervisning.” Det var altså opp til fengselsdirektøren å bestemme om dette skulle tilbys de innsatte eller ikke, og Smedal vurderte det på landsfengselet slik at skole måtte tilbys de yngre tvangsarbeiderne. Alle under 35 år ble regnet som skolepliktige. (I løpet av perioden ble dette senket til alle under 30 år). Mange ble fritatt fra skolen pga kjøkken- eller vasketjeneste, sykdom eller fordi de hadde vært på tvangsarbeid før og derfor hadde tatt fagene tidligere. Dersom noen over skolepliktig alder ønsket å delta på skolen, fikk de lov til dette dersom det var ledig plass til dem.

Lærerinnen beskrev i 1922 skolens formål som å skulle bringe disse ”ofte meget ukultiverte væsnener litt mer dannelse og civilisasjon”.¹⁷⁹ I tillegg skulle skolen virke opplivende og stimulerende på dem under oppholdet. Dette arbeidet mente hun at var ”en stor og edel tanke”. Formålet med skolen var altså ikke bare å lære fagene, men å oppdra elevene til bedre, dannede og siviliserte mennesker.

¹⁷⁷ RA, Landsfengselet for kvinner. Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926, RA/S-3164/K/L0013: 1921/1922.

¹⁷⁸ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, Statistikk for landsfengslene med tvangsarbeidshusene 1909-1911, RA/S-1043/D/Db/L0058, Beretning om arbeidshuset for kvinner 1908/1909.

¹⁷⁹ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/, Innberetning for skolen 1921/1922.

De første årene etter 1907 var det veldig lite fokus på undervisning av tvangsarbeiderne, og disse fikk bare en times undervisning annenhver uke i hovedsakelig geografi og historie, mens fangene fikk mye mer tid på skolen og mer varierte fag.¹⁸⁰ Det oppgis ikke noen årsak til at tvangsarbeiderne skulle ha mindre tid på skolen enn fangene, men en mulig årsak kan være at skoletiden ikke skulle gå ut over arbeidet. Veldig unge tvangsarbeidere, på 18-20 år, eller de som sonet i enerom for å unngå negativ påvirkning fra de andre tvangsarbeiderne, fikk gå på fangeskolen, og fikk der like mye undervisning som de skolepliktige fangene. Dette gjaldt noen få tvangsarbeidere hvert år. I følge reglementet var det som nevnt ikke påbudt å tilby tvangsarbeiderne undervisning i det hele tatt, så dette var noe ledelsen ved landsfengselet selv tok initiativ til.

Antall timer og fag på skolen varierer noe fra år til år, men skoleåret 1915/1916 var ganske typisk for årene før og etter. Da hadde straffangene undervisning fra 08.45-11.15 tre dager i uken, og fra 13.10-14.30 to dager. Fagene det ble undervist i var norsk, skriving, sunnhetslære, religion, regning, geografi, historie, husstellslære og naturfag. I tillegg avsluttet de hver skoledag med sang. Tvangsarbeiderne hadde til sammenligning bare undervisning fra 10.15-11.45 en dag i uken, og de ble bare undervist i sunnhetslære, husstellslære, geografi, og litt sang.¹⁸¹ Noen år hadde tvangsarbeiderne bare en time skole annenhver uke.

Ordningen med en time skole annenhver uke til en time i uken for tvangsarbeiderne, varte fram til skoleåret 1917/1918, da en plutselig utvidet tvangsarbeiderskolen til syv skoletimer i uken, mens fangene fikk ni timer undervisning dette året.¹⁸² Hvorfor de endret dette skriver lærerinnen ingenting om, og det er heller ikke nevnt i fengselsrådets møtoreferater. Heretter blir tvangsarbeidere og fanger i mye større grad likt prioritert i skolen.

Ved siden av den ordinære skolen var det bibelskole med presten en gang i uken, i tillegg til gudstjenesten hver søndag. Med tanke på at hele hensikten med et opphold i tvangsarbeidshus var å oppdra de innsatte til bedre mennesker, var religionsundervisningen selvsagt viktig. På skolen øvde de også inn salmesanger til gudstjenestene, som ble avholdt stort sett hver søndag i fengselets egen kirke. Sangundervisningen var den mest populære blant de innsatte. I lærerinnens dagbøker fra skolen får en inntrykk av at skolen ble sett på som et kjærkomment

¹⁸⁰ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001 Innberetning for skolen 1908/1909.

¹⁸¹ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001 Innberetning for skolen 1915/1916.

¹⁸² RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001 Innberetning for skolen: 1917/1918.

avbrekk fra arbeidet blant tvangsarbeiderskene, og fengselsvesenets årbøker melder at undervisningen ble fulgt med stor interesse.¹⁸³

I tillegg til skolen hadde fengselet bibliotek der både fanger og tvangsarbeidere kunne låne og bytte bøker hver lørdag. Her kunne de blant annet velge i fag- og religiøs litteratur, diktsamlinger og skjønnlitterære romaner. Sistnevnte var mest populært blant de innsatte, men det ble forsøkt å oppmuntre dem til å velge mer oppbyggende lesning, som religiøse tekster og faglitteratur.¹⁸⁴

Det er ikke lett å finne igjen tankegangen om at elevene skulle oppdras til bedre og mer siviliserte mennesker i det pedagogiske opplegget, selv om det var dette lærerinnen holdt frem som formålet med skolen. Det er ikke formulert noen tanker om hvordan disse visjonene skulle settes ut i live i praksis i lærerinnens planlegging av undervisningen. Den foregikk utelukkende ved forelesning og bruk av plansjer og kart som illustrasjoner. Etter skoleåret 1924/1925 ble det tillatt for elevene å lese høyt i timene, og de ble litt mer involvert ved at de fikk lekser og kunne fortelle selv fra dette i timene.¹⁸⁵ Før dette hadde det ikke vært tillatt for elevene å prate selv under undervisningen. Men, det ble satt fokus på at eleven skulle dra praktisk nytte av det de lærte under oppholdet på anstalten når de kom på utsiden. En ønsket at alle under oppholdet skulle lære seg et eller annet fag som de senere kunne ernære seg med.¹⁸⁶ Dette kunne være teoretisk eller praktisk, og særlig skriving var en nyttig kunnskap fordi dette kunne anvendes til kontorarbeid. Direktør Smedal gav også spesialtimer i engelsk til de som måtte ønske dette. Det var spesielt interessant for de som drømte om å reise til Amerika. Presten ved tvangsarbeidshuset for kvinner uttalte i 1923 at det var særlig fremgang i skrivingen hos de innsatte, og at på dette området var det bemerkelsesverdige fremskritt fra innsettelsen til løslatelsen.¹⁸⁷ Lærerinnen sier samme år at enkelte elever fikk anledning til å ta med seg skolearbeidet på cellen etter arbeidstiden, og med dette oppnådde de gode resultater i regning og skriving. Det var også stor interesse for lesing blant elevene, og en arbeidet aktivt for at alle skulle mestre lesing og skriving ved løslatelsen. De som ikke kunne lese og skrive når de ble innsatt fikk derfor spesialundervisning i dette.

Å drive skole for ”undermaalsindivider”

Lærerinnen klager gjentatte ganger i innberetningene på at det var vanskelig å undervise klasser med elever med så ulike evner og utgangspunkt som det var i fengselet og

¹⁸³ Fængselsstyrelsens aarbok 1917:20 og 1918: 29.

¹⁸⁴ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001, Innberetning for skolen 1922/1923.

¹⁸⁵ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001, Innberetning for skolen 1924/1925.

¹⁸⁶ Fængselsstyrelsens årbok 1924: 17.

¹⁸⁷ Fængselsstyrelsens årbok 1923: 17.

tvangsarbeidshuset. Noen fikk ekstra hjelp til skolearbeidet på cellen dersom de hang langt etter, men det var ikke kapasitet til å dekke det store behovet for dette. Særlig fremhever hun enkelte av tvangsarbeiderne som vanskelige, eller med hennes egne ord fra 1919 som ”undermaalsindivider”, og hun skriver at: ”Det vilde maaske være heldigere at disse udelukkende ble sad til praktiske arbeider. Paa skolen virker de hemmende og er som den rene dødvegt”¹⁸⁸

I 1915 skriver lærerinnen om tvangsarbeiderskolen:

Elevenes oppførsel i skolen har vært meget bra. De er snilde, oppmerksomme og interesserte; dog kan det for løsgjengernes vedkommende hende at de av og til er litt trøtte og sløve. Det ser ut til at de mangler den aandelige spendkraft som må til for at bringe fart og liv i arbeidet¹⁸⁹

Uttalelsene fra lærerinnen over er sterke ord om tvangsarbeiderne. De negative karakteristikkene går også på tvangsarbeidernes egenskaper, og ikke arbeidet deres. Hun sier for eksempel ikke at de sliter med å få til skolearbeidet, hun tilskriver dem i stedet mer permanente merkelapper som undermålsindivider. Det er altså etter hennes mening tvangsarbeidernes personlige egenskaper som gjør at de feiler i skolearbeidet. Dette viser at hun ikke mener at det er særlig håp om forbedring heller. Arbeidsinnsats og kunnskaper kan endres og forbedres, men personlige egenskaper er mer stabile faktorer. Særlig blir dette tydelig når hun sier at det ser ut som om de mangler den ”åndelige spendkraft” som skal til for å utføre skolearbeidet. Ved å tilskrive tvangsarbeiderne dårlige evner flytter hun også all skyld for eventuelle dårlige resultater på skolen over på elevene, og flytter fokuset bort fra om noe av problemet eventuelt kunne ligge i undervisningen.

Med unntak av noen bemerkninger om at enkelte forstyrrer i timen, får elevene for det meste veldig mye skryt for sin interesse og arbeidslyst år etter år i lærerinnens notater. Hun bemerker at mange har svake evner, men det fremholdes enkelte unntak også her. Da det kom forespørsler fra flere av tvangsarbeiderne selv om de fikk lov å ha med seg arbeidet på cellen etter endt arbeidsdag, fikk de lov til dette, og det gav fremgang i arbeidet.¹⁹⁰ Lærerinnen mente også at elevene hadde stor glede av, og satt pris på skoletimene, og særlig sangtimene var populære. Tanken var også at det å få delta i skolen under oppholdet skulle være en belønning og en gode for de innsatte.¹⁹¹ Selv om elevene får skryt for sin oppførsel og interesse i skoletimene, legger ikke lærerinnen skjul på hvilke type mennesker hun mener å ha

¹⁸⁸ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001, Innberetning for skolen 1918/1919.

¹⁸⁹ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen 1915/1916.

¹⁹⁰ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen 1922/1923: 2. side.

¹⁹¹ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen 1921/1922.

med å gjøre i løsgjengerskolen. Hun gir uttrykk for at løsgjengerne generelt er verre å ha med å gjøre enn fangene:

Fangene er interesserte, lærevillige og gjør god fremgang. Orden og disiplin falder litt.

Tvangsarbeiderne derimot staar gjennomgaaende paa et adskilli lavere utviklingstrinn, og er svært udisiplinerte til å begynne med. Ved god behandling er de som regel snilde og godmodige, men noen større åndelig utvikling er vanskelig at oppnaa.

Denne uttalelsen føyer seg inn i rekken av lignende bemerkninger fra direktøren, presten og andre ansatte på anstalten som viser det samme: tvangsarbeidene var i følge betjeningen uhøvlete og usiviliserte, men oppførselen var som regel god. De hadde også mindre skolegang og dårligere kunnskaper fra før av enn straffangene.¹⁹² Enkelte år var det vanskeligere å drive skolen enn andre, avhengig av klientellet på skolen. Noen år gikk det meste av tiden med til å holde orden i klasserommet, og ikke til undervisning, på grunn av bråk i timen og konflikter mellom de innsatte.¹⁹³

Sammenligning: undervisning ved Opstad tvangsarbeidshus

Ved Opstad hadde de innsatte også tilbud om undervisning de fleste år, men her var det svært få som deltok. I fengselstyrelsens årbok fra 1915/1916 opplyses det at det bare var åtte fanger av 367 mannelige innsatte tvangsarbeidere totalt som hadde deltatt på undervisningen i skjønnskrift, diktat og regning, og 11 hadde deltatt på engelskundervisningen.¹⁹⁴ Disse tallene er representative for hele perioden. Her var det frivillig å delta på skolen, og en måtte selv søke for å delta. Samme år hadde 68 kvinnelige tvangsarbeidere av totalt 136 innsatte deltatt på undervisning i løpet av driftsåret. For disse var det som nevnt skoleplikt for alle under 30 år ved mindre de av ulike grunner ble innvilget fritak. Det opplyses flere steder i rapportene til fengselsvesenets årbøker at skolen følges med stor interesse av tvangsarbeiderskene, og det at mange av dem var så unge blir oppgitt som en av årsakene til dette. På Opstad var som nevnt klientellet i snitt en god del eldre enn på kvinneanstalten.

Praksisen med skole varierte fra år til år på Opstad. Enkelte år var det ikke undervisning fordi det var så få tilsøkere til skolen, men som regel var det tre timers undervisning i uken. Noen år foregikk undervisningen i arbeidstiden, og disse årene rapporteres det at undervisningen gikk greit.¹⁹⁵ Andre år var undervisningen organisert etter endt arbeidstid, med varierende suksess, fordi tvangsarbeiderne da var så lite opplagt til å følge med på undervisningen.¹⁹⁶ I

¹⁹² RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen: 1924/1925: 4. side.

¹⁹³ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen: 1925/1926: 2. side.

¹⁹⁴ Fengselsstyrelsens årbok 1916: 20.

¹⁹⁵ Fengselsstyrelsens årbok 1922: 20.

¹⁹⁶ Fengselsstyrelsens årbok 1920: 19.

1923/1924 var det ikke noen skole i det hele tatt på Opstad, til tross for at det dette året var noen av tvangsarbeiderne der som ønsket undervisning. De ville nemlig at det skulle foregå i arbeidstiden, og ikke etter endt arbeidsdag slik det ofte hadde vært tidligere når det hadde vært undervisning. Derfor ble ønsket om skole ikke innvilget. Presten uttalte i den forbindelse:

Jeg tror også det var best, for blandt det daværende belegg fantes neppe mange, om nogen, som efter min mening var skikket for å motta undervisning. Det vilde ha været spilt arbeide og bortkastet tid.¹⁹⁷

Dette er en radikalt annen holdning enn den som fantes på tvangsarbeidshuset for kvinner, der de på samme tid hadde syv timers undervisning i uken. Skolen på tvangsarbeidshuset for kvinner foregikk alltid også alltid på dagtid i arbeidstiden. Her var undervisningen høyt prioritert, og det ble rapportert om fremskritt og gode resultater på skolen de fleste år.

Det var mange viktige forskjeller mellom Opstad og Tvangsarbeidshuset for kvinner som kan forklare hvorfor undervisningen ble så ulikt prioritert. En faktor som sikkert har spilt inn var de innsattes alder. Denne var vesentlig høyere på Opstad enn på tvangsarbeidshuset. Det var også bare de yngste som fikk undervisning blant kvinnene. En annen faktor er at mennene i mye større grad var svært alkoholisert, og var nok preget av dette. De beskrives generelt som mye dårligere stilt intellektuelt enn kvinnene, noe som også synes av prestens uttalelse over. Et annet argument som kan leses ut fra prestens sitat, er at skolegang på linje med det kvinnene fikk, nødvendigvis ville ha gått ut over arbeidet. Opstad var et stort gårdsbruk som krevde veldig mye arbeidskraft for å kunne være selvforsynt i så stor grad som de hadde mål om. Det var tidvis ingen hender å avse. I hvert fall ikke unge og friske hender, som de tilhørende fanger under 35 år som fikk undervisning på kvinnefengselet. I 1918 var det bare halvfullt belegg på Opstad, da bare i underkant av 100 av 200 plasser var fylt. Da sendte direktøren brev til Fengselsstyret og bad om å få overført straffanger fra Akershus landsfengsel for å få gjort unna arbeidet. Dette ble innvilget, og 32 fanger ble overført fra landsfengselet til Opstad.¹⁹⁸ Under slike forhold er det lett å forstå at ledelsen ikke ønsket at tvangsarbeiderne skulle bruke tid på skolegang under oppholdet.

Behandlingstanken i arbeidet på Arbeidshuset for kvinner

Hvordan gjorde behandlingstanken seg synlig i arbeidet på arbeidshuset? Var det en oppbevaringsanstalt for problemindivider, eller gjorde man et reelt forsøk på å forbedre dem? Det kan være vanskelig å se hvordan denne monotone hverdagen med evige gjentakelser av de samme rutinene med arbeid, skole, gudstjenester og faste måltider skulle fungere som behandling. Foucault beskriver i boken *Overvåking og Straff* fra 1975 hvordan det utviklet seg

¹⁹⁷ Fengselsstyrelsens årbok 1924: 20.

¹⁹⁸ Olsen, 2010: 53.

et nytt syn på fengselsstraff som forebyggende tiltak på 1800-tallet. Prinsippene Foucault beskriver er det lett å gjenkjenne i hverdagen på tvangsarbeidshuset. Hensikten med fengselsstraffen skulle etter det nye synet ikke lengre være å gjengjelde eller å ”hevne” forbrytelsen, men den skulle innebære en form for forandring eller forbedring av forbryteren. Disse tankene kom også til Norge på 1800-tallet.¹⁹⁹ Straffen måtte ikke være for kort, slik at en ikke rakk å påvirke fangen lenge nok til at straffen hadde noen hensikt, men den måtte heller ikke være for lang, for det var ikke vits i å holde på fangen lengre enn til vedkommende var ferdig ”behandlet”. Den såkalte behandlingen bestod i å innlære et sett av holdninger og vaner hos den innsatte som skulle betinge adferden når vedkommende slapp ut. I følge Foucault var dette en bevisst manipulering av fangen og en metode for å forme sinnet til fangen med den hensikt å gjøre fangen til en lydige undersått for samfunnets øvrighet.²⁰⁰ Dette ble gjort ved hjelp av:

...å iverksette skjemaer for stadig tvang. Virkemidlene er ikke lengre tegn, men eksersiser og øvelser – timeplaner, obligatoriske bevegelser, regelmessige virksomheter, ettertanke i enerom, arbeid i fellesskap, stillhet, og det å settes til noe nyttig, møte aktelse og erverve seg gode vaner.²⁰¹

Dette sitatet er hentet fra Foucault sin beskrivelse av reformistenes ønsker for endringer i fengselsvesenet på slutten av 1700-tallet (som også ble innført i 1800-tallets straffeanstalter), men virkemidlene han ramser opp er akkurat de samme som ble benyttet på tvangsarbeidshuset. En kan derfor absolutt argumentere med at det var en form for behandling på arbeidshuset for kvinner, i hvert fall i teorien. De evige gjentakelsene, arbeidet, undervisningen, de faste rutinene, samtalene med de ansatte og å gjenta alt dette over tid var behandlingen. Behandlingen mot alkoholismen bestod ganske enkelt i at en skulle holdes borte fra alkoholen.

Er det da så enkelt at en kan si at tvangsarbeidshuset var en behandlingsinstitusjon, og ikke en oppbevaringsanstalt for uønskede individer? Det fantes riktig nok et enkelt behandlingsopplegg som en innenfor fengselsvesenet hadde stor tro på i samtiden. Erttertidens dom har imidlertid vært at behandlingen var ganske gjennomgående mislykket og at reoveringstanken spilte en betydelig rolle i bruken av tvangsarbeid, noe de høye residivisttallene taler tydelig om.²⁰² Enkelte av innsettelsene på arbeidshuset for kvinner tyder også på at det ikke alltid var bare forbedring som var hensikten. I 1922 ble ”Marie”, som ble presentert i kapittel to, ført tilbake til tvangsarbeidshuset for å sone resttiden sin etter at hun

¹⁹⁹ Schaanning 2007: 108-109.

²⁰⁰ Foucault, 2001: 118-119.

²⁰¹ Foucault, 2001: 118.

²⁰² Olsen, 2010 168-169.

hadde brutt vilkårene for prøveløslatelsen, som ble gitt på bakgrunn av hennes sykdom. Hun led da av tuberkulose, som kom til å ta livet av henne kort tid etter at hun endelig ble løslatt fra tvangsarbeidshuset. Under oppholdet på arbeidshuset i denne perioden arbeidet hun ikke fordi hun i følge journalen sin var for syk til det. I slike tilfeller kan en begynne å tvile på om bakgrunnen for innsettelsen virkelig var at politiet mente at hun ville nyte godt av oppholdet, og komme ut igjen som et nytt og bedre menneske. Denne innsettelsen bærer tydelig preg av at en ønsket å bli kvitt en brysom person som til stadighet rømte fra sykehuset, og tvangsarbeidshuset var da et gunstig sted å oppbevare henne. Dermed måtte ”Marie” tilbringe sine siste leveår i en celle i Oslo, isolert fra venner og familie. Bakgrunnen for denne innsettelsen var ikke noe annet enn at hun i løpet av høsten 1921 flere ganger hadde blitt observert i tydelig beruset tilstand på offentlig sted. Hun ble endelig løslatt i 1924 og døde kort tid senere. At denne typen innsettelse kunne forekomme er ikke så rart med tanke på at det ikke var noen domsstol som tok beslutningen om at hun skulle gjeninnsettes på resttiden. Den avgjørelsen ble tatt av politiet i Bergen i samråd med fengselsstyrelsen. Det var også de som hadde bryet med å plukke henne opp og frakte henne tilbake til sykehuset hun rømte fra, og det er ikke vanskelig å forstå at de derfor mente at tvangsarbeidshuset var en god løsning. At Marie var dødssyk, og ikke ville ha mulighet til å arbeide enten hun var på tvangsarbeidshuset eller i frihet, ble det tydeligvis ikke tatt hensyn til.

Selv om det er utallige eksempler på at de samme kvinnene kom inn til soning på tvangsarbeidshuset om og om igjen, og behandlingen dermed tydelig har feilet, ser det ut til at de ansatte selv hadde klokkeetro på sin egen behandlingsstrategi. Ved utskrivelsen av hver kvinne, førte en inn i et skjema blant annet hvor sannsynlig en mente det var at vedkommende ville få tilbakefall. En kunne krysse av for: sannsynlig, ikke sannsynlig eller tvilsomt. Jeg har ikke kommet over et eneste tilfelle der en har krysset av for noe annet enn at det var tvilsomt. Selv for en 42 år gammel kjenning fra Bergen, som hadde listet opp 21 tidligere avstraffelser i form av fengsel og tvangsarbeidsopphold, og som ble beskrevet som meget drikkfeldig, ble det ansett som ”tvilsomt” at hun ville ha tilbakefall.²⁰³ Ikke overraskende tok de feil, og vedkommende var tilbake i sitt gamle miljø med det samme hun slapp ut. Det ser ut til at det ble krysset av for ”tvilsomt” uavhengig av situasjonen til vedkommende som ble skrevet ut. Det kan trolig forklares enten med at det ble krysset på ”tvilsomt” av gammel vane og uten å legge noen tanke i det, eller med at de ikke ønsket å krysse av for noe annet, fordi det ville være som å innrømme at tvangsarbeidsoppholdet ikke hadde fungert. Dersom direktøren gang etter gang krysset av for at han trodde de løslatte ville falle tilbake til sine gamle vaner, og at

²⁰³ RA, Landsfengselet for kvinner, Fangeprotokoller, rekke 2, Tvangsarbeidsprotokoller. 1928-1931. RA/S-3164/G/Gd/L0005.

oppholdet på tvangsarbeidshuset dermed ikke hadde hatt den ønskede effekten, ville det ha vært uheldig for troverdigheten til arbeidet de gjorde på anstalten.

Konklusjon

Selv om det såkalte behandlingsopplegget på Tvangsarbeidshuset for kvinner er langt unna det vi i dag ville kalt behandling, var en ved Landsfengselet veldig opptatt av at de innsatte skulle påvirkes i positiv retning, og det var et stort fokus på at de ikke skulle drive dank eller få mulighet til å forfalle, verken fysisk eller mentalt. De skulle ha god, sunn kost, holdes i aktivitet hele dagen, og utover i perioden i stadig større grad også utfordres intellektuelt gjennom undervisning. Faste rutiner og disiplin var også en viktig del av opplegget. En kan si mye om behandlingsopplegget ved tvangsarbeidsinstitusjonene, og tilbakefallsstatistikken viser at opplegget ikke fungerte veldig godt i praksis, men noen ren oppbevaringsanstalt var det ikke. Kvinnene ble aktivisert hele dagen med arbeid, gudstjenester, bibeltimer, samtaler med de ansatte og presten, skole, håndarbeid og bøker på cellene. Det ser ut til å ha vært mye større fokus på de innsattes intellektuelle stimuli, og mindre på det harde fysiske arbeidet for kvinnene enn for mennene på Opstad. Noe individuelt og tilrettelagt behandlingsopplegg tilpasset den enkeltes behov var det imidlertid ikke ved tvangsarbeidshuset. Alkoholisererte og prostituerte ble behandlet på akkurat samme måte. Det eneste en kan spore av individuell behandling var at enkelte unge kvinner ble holdt på enecelle for å unngå negativ innflytelse fra de andre fangene.

4. ”En elskværdig, ordholden og hjelpsom mand”

Sitatet overfor er hentet fra Aftenposten onsdag morgen 28. juli 1926, og er en beskrivelse av direktør Axel Smedal ved Landsfengselet for kvinner gitt av en kollega og venn.²⁰⁴ Dette kapittelet er viet direktør Smedal og hans lederstil som fengselsdirektør.

I første del av denne oppgaven, som omhandler løsgjengerloven og dens anvendelse i rettsvesenet, har jeg ikke gått noe særlig nærmere inn på enkeltaktørenes rolle. Det var en del ildsjeler og enkeltpersoner som bidro til å sette sitt tydelige preg på loven, først og fremst Bernhard Getz. Men tilblivelsen av loven er ikke noe hovedtema i denne sammenhengen. Det som har vært viktig å få frem her er heller hvilke konsekvenser den fikk for kvinnene, og derfor har jeg valgt å definere disse personenes betydning som utenfor denne oppgaven. I forbindelse med kapittel 2 er antallet aktører med politi, politikere og jurister, så stort og spredt at det å se på enkeltaktørers innflytelse ikke blir særlig fruktbart.

I denne andre delen av oppgaven, som omhandler de konkrete forholdene på de enkelte anstaltene, kommer en imidlertid tettere inn på kvinnene selv og deres soningsforhold. Da er det vanskelig å komme utenom enkeltaktørenes innflytelse på disse. Særlig skiller direktør Axel Smedal seg ut i denne sammenhengen. Han hadde det overordnede ansvaret for anstalten som huset det store flertallet av tvangsarbeiderne i hele min periode som fengselsdirektør ved Landsfengselet og arbeidshuser for kvinner. Dette kapittelet er derfor viet direktør Smedal, i rollen som fengselsdirektør.

Jeg vil innlede med en kort redegjørelse av fengselsdirektørenes funksjon, og arbeidsbeskrivelse i norske fengsler, før jeg går videre til kildene om direktør Smedal selv. Hvilken rolle spilte han i utformingen av soningen av tvangsarbeidet? Hvordan opplevde fengselsdirektøren de innsatte, og hvordan opplevde de innsatte Smedal i rollen som fengselsdirektør?

Kildene stammer hovedsakelig fra pressen, og mange springer ut av en konkret skandale som utspilte seg på slutten av 20-tallet. Fordi en så stor andel av kildene stammer fra denne skandalen er det umulig å komme utenom den såkalte ”Smedal-saken” eller ”Smedal-Omsted-saken”, som vil bli nærmere behandlet i dette kapittelet. Saken bidrar også til å belyse viktige sider ved Smedal i rollen som fengselsdirektør og hvordan andre innenfor fengselsvesenet så

²⁰⁴ Aftenposten nr 374, onsdag morgen, 28. juli 1926: 3.

på arbeidet han gjorde. Til slutt vil jeg ta for meg de kanskje mest interessante kildene om direktøren, som er brev skrevet til direktøren av de innsatte tvangsarbeiderne selv.

Fengselsdirektørens rolle i norske fengsler

Fengselsdirektørene hadde veldig stor innflytelse på driften av fengslene i Norge. Espen Schaanning skriver i *Menneskelaboratoriet* (2007):

Fengselsdirektørene stod i en særstilling. Det var han som i praksis avgjorde hva som skulle gjøres med fangene. I fengselsloven av 1900 tok man konsekvensen av dette ved å fjerne botsfengselets inspeksjon og gi all makt til fengselsdirektøren alene.²⁰⁵

Fengselsdirektøren hadde det overordnede ansvaret for anstalten, og hadde veldig stor bestemmelsesrett i forhold til behandlingen av fangene. Refselsler og prøveløslatelser var alltid i siste instans fengselsdirektørens avgjørelse, og hvor mange og hvilke typer straffer som ble anvendt overfor fangene varierte mellom de ulike direktørene.²⁰⁶ I fengselsloven av 1903 er det satt opp et overordnet regelverk for tvangsarbeid som institusjonene måtte forholde seg til, men mange av disse reglene er laget veldig åpne og fleksible, og det ble lagt inn rom for at direktøren kunne vurdere hvilke ordninger som ville fungere best. For eksempel sier loven at tvangsarbeidere kan holdes i enerom døgnet rundt når dette av særlige grunner finnes hensiktsmessig. Loven sier ikke noe om hvilke grunner som her må ligge bak, så dette ble opp til fengselsdirektøren å avgjøre. Som omtalt i kapittel to hadde også direktøren myndighet til å bestemme for hvem, og når det skulle bli innvilget prøveløslatelser for de innsatte. Direktøren kunne også sette vilkårene for prøveløslatelsen og bestemme hvordan arbeidspengene til den løslatte skulle anvendes.²⁰⁷ Som refselse kunne direktøren også gi innsettelse på enecelle på vann og brød over en periode som ikke ble medregnet i soningstiden, så direktøren kunne også forlenge oppholdet på anstalten dersom det ble funnet grunn til dette.²⁰⁸ Utover dette stod direktøren ganske fritt også i forhold til for eksempel arbeidets art og undervisning for tvangsarbeiderne. Derfor kan en trygt si at hvordan et opphold i et av landets fengsler eller tvangsarbeidsanstalter opplevdes, ble påvirket av hvem som satt som direktør, og hvilken linje han eller hun valgte å holde overfor fangene. Det var som nevnt også vanlig at direktøren og fengselspresten begge hadde jevnlig samtaler med alle de innsatte på enmannshånd, så fangene hadde også en del direkte kontakt med direktøren.

²⁰⁵ Schaanning, 2007: 343.

²⁰⁶ Fengselsloven fra 1903 § 33, og Schaanning, 2007: Bildetillegg nr 15 etter side 192.

²⁰⁷ *Norsk Lovtidende avd. 2, 1925, Skrivelse fra justisdepartementet, Fengselsstyret, til riksadvokaten*, 28. september, 1925: 496-497.

²⁰⁸ Fengselslovens kapittel 5 (vedlegg 2)

Direktør Axel Smedal

Under sin virksomhet for løslatte fanger og under stadige besøk i fengslene har den nye direktør erhvervet sig ingaaende kjendskab til forholdene. og hertil har ikke mindst hans store interesse og sympathy for samfundets ulykkelige og hans omgjængelige og elskværdige væsen bidraget.²⁰⁹

Sitatet ovenfor ble trykket i Aftenposten da direktør Axel Smedal ble innsatt som fengselsdirektør ved Akershus landsfengsel og Landsfengselet for kvinner i 1901. Jeg vil i det følgende undersøke om disse gode skytsmålene fra avisen kom praktisk til syne i hans arbeid med tvangsarbeiderne på Landsfengselet for kvinner. Var det tomme ord eller fikk hans tilsynelatende gode egenskaper konsekvenser for hans virke som direktør?

For de aller fleste av kvinnene min oppgave omhandler, ble direktør Axel Smedal en fremtredende person i deres møte med tvangsarbeidsanstalten. Han var direktør for Landsfengselet for kvinner og Tvangsarbeidshuset gjennom 36 år, fra 1901 til 1937, og satt dermed i nærmest hele min periode. Smedal ble født i 1866 i Kristiansand. Der gikk han på latinerskolen, og studerte senere teologi. Han hadde fra før erfaring med fengselsvesenet og de svakeste i samfunnet som lærer på Kristiania distriktsfengsel, som bestyrer ved Kristiania fengselselskapers arbeidskontor og som sekretær ved fattigvesenet. Gjennom arbeid for løslatte fanger, og ved besøk i fengslene, fikk han innsikt i forholdene der. Han hadde også reist til Amerika og rundt i Europa for å lære om fengselsdrift og forsorgsarbeid for løslatte fanger, som var en sak som opptok ham sterkt.²¹⁰ Smedal satt parallelt som fengselsdirektør for både Akershus landsfengsel og for Landsfengselet for kvinner fra 1901 til 1928.

”En meget beklagelig sak.” Smedal-Omsted-Saken”

Ekspedisjonssjef Omsted

Direktør Smedal

²⁰⁹ Aftenposten, lørdag Aften, 19 oktober 1901: 2.

²¹⁰ Aftenposten, onsdag morgen 30. september 1936: 10.

En stor del av kildene som finnes om direktør Smedal, kommer fra pressen. Han levde i utgangspunktet et relativt anonymt liv, der han ble nevnt i mindre notiser i avisen ved sin innsettelse i nye stillinger eller i forbindelse med ulike jubileer. Årsaken til at den såkalte Smedal-saken er tatt med i denne oppgaven er ikke fordi saken i seg selv er viktig. Den er i seg selv så å si irrelevant i forhold til kvinner og tvangsarbeid. Likevel er den viet en del plass her, fordi saken belyser mange sider ved fengselsdirektøren som ellers ikke hadde kommet frem i pressen, og som ikke finnes i andre kilder. Den belyser sider ved Smedals syn på kriminalpleie og hvordan måten han drev fengselet på ble oppfattet av både kolleger, innsatte og politikere, i samtiden på godt og vondt.

Direktørens anonyme liv endret seg brått i 1928. Da eksploderte det en sak i media da pressen fikk nyss om et promemoria fra 1926, der direktør Smedal ble beskyldt for å ikke være skikket til sin stilling som fengselsdirektør ved Akershus landsfengsel, og det ble hevdet at han burde bli avsatt umiddelbart.²¹¹ Dette var forfattet av hans overordnede, ekspedisjonssjef Arne Omsted, som var sjef for fengselsstyrelsen. Omsted hadde selv lang erfaring som fengselsdirektør. Han hadde blant annet sittet som direktør for Opstad tvangsarbeidshus fra dette åpnet i 1915, til han overtok som ekspedisjonssjef i 1926. Da Smedal søkte på stillingen som fengselsdirektør ved Akershus hadde faktisk Omsted også vært en av søkerne til stillingen.²¹² Bakgrunnen for promemoriaet var at det siden 1926 hadde vært en del disiplinære problemer ved Akershus, som direktøren hadde vanskeligheter med å få rettet opp i. Det hele hadde angivelig startet med at fangene var misfornøyd med middagsmaten og med fengselslegen, som de mente var skyld i en av fangenes død.²¹³ Omsted hadde helt siden han tiltrådte i stillingen som ekspedisjonssjef kritisert måten Smedal styrte landsfengselet på, og hadde forsøkt å få han fjernet fra sin stilling ved flere anledninger.²¹⁴ Saken i seg selv hadde nok ikke fått så mye oppmerksomhet i pressen hvis det ikke hadde vært for at den ble adskillig forverret av anklagenes natur. Ett av de mange anklagepunktene gikk ut på at det gikk et rykte blant fangene på Akershus om at fengselsdirektøren skulle være homofil. Bakgrunnen for dette var at direktør Smedal, i følge promemoriaet, var påfallende ettergivende overfor en innsatt, kalt ”veronal-løytnanten”, som var homofil, og dermed hadde ryktene om at han selv skulle være det oppstått. I 1926 var det utenkelig å ha en homofil fengselsdirektør, homofili var forbudt ved lov, så hvis disse påstandene skulle vise seg å ha

²¹¹ *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 25. Smedal saken, 1929: 9.*

²¹² *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 26, Omsted-saken: 1.*

²¹³ *Ibid: 5.*

²¹⁴ *Aftenposten onsdag morgen 12. juni 1929:1.*

hold ville det betydd en endelig slutt på direktør Smedals karriere. Det kan i denne sammenheng nevnes at Smedal var gift.

Smedal ble permittert fra sin stilling som fengselsdirektør mens det ble foretatt grundige undersøkelser om anklagene. 154 vitner ble avhørt, og komiteen avleverte 1044 sider dokumentasjon bare i vitneavhør alene.²¹⁵ Omfanget av undersøkelsene gjorde at en avgjørelse dro ut i tid og saken ble ikke endelig avsluttet før i juni 1929.²¹⁶ Saken tok raskt en vending, der fokuset ble flyttet fra anklagene mot Smedal til måten ekspedisjonssjef Omsted hadde lagt frem anklagene på. Han hadde ikke informert Smedal om at han jobbet med å samle dokumentasjon for at han var uskikket til stillingen, og han hadde ikke latt Smedal få anledning til å forsvare seg mot anklagene og komme med sin versjon av saken.

Beskyldningene om homofili ble også sterkt kritisert som aldeles forkastelige og fullstendig uten hold i virkeligheten. Saken om homofilpåstandene var naturlig nok det som fikk mest spalteplass i pressen, men brevet inneholdt en rekke andre beskyldninger om Smedals evner og egnethet som direktør, som var svært krasse. Blant annet at han manglet den ”mandlige tilforlatelighet” som må til for å kunne styre et fengsel for menn, og at han var altfor mild og unnvikende i behandlingen av fangene.²¹⁷ Saken fikk et enormt omfang, og den skulle endelig opp til avgjørelse i Stortinget etter at alle fakta var kommet på bordet i 1929. Det fantes ingen andre egnede instanser til å avgjøre saken, så i dette tilfellet fungerte Stortinget som en slags domsstol i konflikten mellom de to.

Undersøkelsene viste at påstanden om ryktene blant fangene om at direktøren var homofili, var sterkt overdrevet. Fangene hadde riktignok ropt skjellsord etter direktøren som antydte dette, men fangene sa selv i avhør at dette bare var sagt i et øyeblikks raseri, og at de ikke faktisk trodde at direktøren var homofil²¹⁸. Direktøren fikk stor støtte blant de innsatte, og en av talerne på Stortinget uttalte at ironisk nok var fangene de eneste som hadde opptrådt anstendig i denne saken.²¹⁹ I den grad det fantes noe slikt rykte blant de innsatte, hadde disse opplysningene i de fleste tilfeller kommet fra Omsted selv, eller fra inspektør Saastad, som var ansatt av Omsted på Akershus landsfengsel.²²⁰ Omsteds tilknytning til spredningen av dette ryktet ble sterkt kritisert av undersøkelseskomiteen.²²¹ De resterende beskyldningene mot Smedal konkluderte justiskomiteen med at var enten uriktige eller bagatellmessige. De

²¹⁵ Aftenposten onsdag morgen 12. juni 1929: 1.

²¹⁶ Aftenposten torsdag morgen 17. januar 1929: 2.

²¹⁷ Aftenposten tirsdag aften 25. juni 1929: 1

²¹⁸ *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 25. Smedal saken: 31.*

²¹⁹ Aftenposten Onsdag morgen 26. juni 1929: 6.

²²⁰ *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 25. Smedal saken: 27-28.*

²²¹ Aftenposten onsdag morgen 12. juni 1929: 5.

fremholdt at det ikke hadde kommet noen klager på Smedal tidligere i løpet av de 25 årene han hadde drevet fengselet, før Omsted hadde tiltrådt som hans overordnede i Justisdepartementet. Promemoriaet var også fullt av faktafeil, som Omsted ble sterkt kritisert for ikke å ha undersøkt grundigere. De konkluderte med at dersom Smedal hadde hatt lojale medarbeidere over og under seg, hadde han kunnet fortsette som direktør ved Akershus uten problemer, også etter 1926. De kom likevel frem til at saken hadde vært så belastende og ødeleggende at Smedal ikke kunne fortsette i sin stilling som direktør ved Akershus landsfengsel. I de tre årene saken hadde pågått hadde alle de ansatte ved fengselet måtte uttale seg om direktøren i grundige avhør, så et videre samarbeid etter dette ville være vanskelig. Komiteen fant imidlertid ingen grunn til at ikke Smedal skulle kunne fortsette i stillingen som direktør for landsfengselet for kvinner. Det ble også vedtatt at Omsted måtte fratrukke seg sin stilling i Justisdepartementet, på grunnlag av hans behandling av Smedal og den formelle håndteringen av denne saken. Stortinget støttet i det store og hele Justiskomiteens innstilling, og gav Smedal full oppreisning og 5000 kr i erstatning for å dekke saksomkostninger. Han sluttet i jobben som direktør ved Akershus, men fortsatte ved Landsfengselet og Arbeidshuset for kvinner. Ekspedisjonssjef Omsted mistet jobben sin i Justisdepartementet.

Anklagene i det berømmelige promemoriaet var av en karakter som tyder på at dette handlet om mer enn bare profesjonelle uenigheter. Anklagene er i stor grad et personangrep, og går på Smedals karakter og menneskelige egenskaper like mye som kritikkverdige enkelthandlinger i stillingen som fengselsdirektør.²²² Uttalelsene er svært krasse, og det er dårlig skjult at Omsted hadde et svært negativt syn på Smedal personlig. Et sitat fra promemoriaet illustrerer dette: ”Hans opptreden like overfor fangene er vek og usikker og hans tale er pjattet og innbyr til å latterliggjøres.”²²³ De to motpartene hadde tidligere samarbeidet flere ganger, og var godt kjent gjennom arbeid for Justisdepartementet og i fengselsvesenet. Begge satt blant annet i tvangsarbeidskomiteen, som skulle utarbeide en plan for å realisere intensjonene i løsgjengerloven før den trådte i kraft i 1907.²²⁴ Det ble fra flere hold hevdet at det var et gammelt fiendskap mellom de to, som stammet tilbake til 1901 da Smedal ble foretrukket til stillingen som fengselsdirektør for Akershus fremfor Omsted.²²⁵

²²² *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 25. Smedal saken: 11.*

²²³ *Ibid: 12.*

²²⁴ Olsen, 2010: 21.

²²⁵ *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 26, Omsted-saken: 1.*

For mild til å drive fengsel?

I forbindelse med Smedal-saken ble det også foretatt undersøkelser på Landsfengselet for kvinner om direktørens skikkethet for denne jobben. De avhørte da alle de ansatte på anstalten. To av de ansatte kom da med klager på direktøren som hovedsakelig grunnet i at direktøren hadde vært for mild mot fangene, og ikke støttet de ansatte nok når de hadde vært i konflikt med fangene. Et eksempel som ble lagt frem av en av disse to, var at en innsatt hadde beskyldt en av funksjonærene for å lyve. Dette mente hun at vedkommende måtte straffes for, men direktøren hadde ikke foretatt seg noe. Smedal forsvarte dette i avhør med at den aktuelle fangen var meget nervøs, på grensen til sinnssyk, og at det derfor ikke ville være riktig å straffe henne for en slik beskyldning. En tredje funksjonær vitnet også om at direktøren i et tilfelle, etter hennes mening, hadde vært for mild overfor en av fangene, men at hun ikke hadde noen grunn til å tro annet enn at direktøren handlet etter beste skjønn.²²⁶ Resten av de avhørte funksjonærene hadde ikke noe å utsette på direktørens arbeid ved anstalten.²²⁷

Smedal-Omsted saken i seg selv er som nevnt ikke det som gjør konflikten interessant for problemstillingene i denne oppgaven, men opplysningene som kommer frem om Smedal i pressen gjennom den, er det. Hovedessensen i beskyldningene mot Smedal er at han var for mild, veik og for lite mandig til å styre et fengsel. Likevel styrte han Landsfengselet for kvinner og Tvangsarbeidshuset uten klager eller disiplinære problemer i 36 år. Klagene som kom fram i avhørene av funksjonærene på kvinnefengselet gikk også på at han var for mild mot fangene, så dette er et punkt som går igjen og er hovednerven i kritikken mot ham. Til sammenligning fremstiller Ståle Olsen direktør Omsted som en streng direktør i tiden hans på Opstad fra 1915-1923. Under hans ledelse var standard straff for rømning eller rømningsforsøk 15-20 slag rotting. Det ble slutt på den fysiske avstraffelsen under den neste direktøren, Conrad Falsen, selv om dette fremdeles var lovlig frem til 1930-tallet.²²⁸ Det er derfor tydelig at de to motpartene hadde svært ulik lederstil i sin tid som direktører og dette var nok bakgrunnen for mye av konflikten.

Smedals lederstil overfor fangene, som enkelte reagerte på at var for ettergivende og lite streng, kostet ham altså til slutt jobben på Akershus landsfengsel, men førte ikke til problemer med driften av Landsfengselet for kvinner. Her var det et mye mindre antall straffanger, og dommene mot kvinnelige fanger var generelt av mindre alvorlig karakter enn de mannlige fangene på Akershus. Det var også en overvekt av tvangsarbeidere på landsfengselet for kvinner, og disse kan etter dagens lovverk ikke engang regnes som kriminelle. At den milde

²²⁶ *Stortingets forhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, St. med. nr. 25. Smedal saken: 47.*

²²⁷ *Ibid: 48.*

²²⁸ Olsen, 2010: 68, og fotnote 84, s 182.

linjen Smedal valgte å holde som fengselsdirektør fungerte bedre på kvinneanstalten enn på Akershus, kan derfor forstås som ganske naturlig ut i fra hvilken type klientell han hadde å gjøre med på de to anstaltene.

I neste avsnitt vil jeg drøfte hvilket bilde som skinner igjennom av Smedal som person og fengselsdirektør i forbindelse med denne saken spesielt, og ellers i pressen generelt.

Fremstillingen av direktør Smedal i pressen

I forbindelse med Smedal-saken var det mange som følte et behov for å ytre sin mening om fremstillingen som ble gitt av Smedal i det berømmelige promemoriaet. Det var mange innsatte som gav uttrykk for dette i vitneavhør, og tidligere innsatte ønsket også å forsvare direktøren. At direktøren var populær blant mange av de innsatte er tydelig. Formannen for fengselsmisjon for løslatte satte inn følgende tekst til forsvar for direktør Smedal i Aftenposten i forbindelse med saken:

I anledning de angrep som i den siste tid har vært rettet mot Akershus landsfengsel ber undertegnede om å faa opplyse at jeg har kjent direktør Smedal i 25 aar, og at jeg i flere aar har ferdes på Akershus og hatt samtale med mange fanger, likesom jeg omtrent daglig har arbeidet med løslatte fanger fra Akershus. Det er min overbevisning at de anker, som er fremført er ugrundet. Jeg har aldri hørt annet enn at fanger i alminnelighet og i alle dele har omtalt fengselet på en vennlig maate, og de har særlig nævnt direktøren som en elskværdig, ordholden og hjelpsom mand. (...) Det som for meg særlig er fremhevet er den umake direktør Smedal har anvendt for at faa folk ut av vanskelige fanger: jeg vet om mange løslatte som er direktøren takknemlig for den hjelp som er skaffet dem ved løsladelsen. At direktøren jevnlig faar bevis paa det vet jeg ogsaa. Denne imødegåelse er fremkommet efter opfordring fra flere hold, deriblandt ogsaa fra løslatte, der mindes direktør Smedal med kjærlighet og takknemlighet.²²⁹

Det var ikke bare i forbindelse med Smedal-saken at direktøren ble omtalt i avisen. Sitatet innledningsvis, som ble trykket i forbindelse med hans ansettelse som fengselsdirektør, viser at Smedal hadde lang erfaring med å bistå fanger etter løslatelsen, og dette var noe han fortsatte å legge stor vekt på da han begynte å arbeide som fengselsdirektør. Innsatsen for å hjelpe fangene også etter løslatelsen, viser at direktøren hadde et engasjement for fangene som gikk utover det som var strengt nødvendig for hans stilling. Fengselslovens paragraf 38 (1903) sier at dersom det lar seg gjøre skal fengselet forsøke å hjelpe fangen å skaffe bolig og arbeid ved løslatelsen dersom de ikke har dette, men når fangene var løslatt var de i praksis utenfor hans ansvarsområde. Likevel holdt Smedal kontakten med mange av de tidligere innsatte, og stilte opp også i etterkant om det var noe han kunne bidra med. Dette gir han selv uttrykk for i et avisintervju i 1927 der han forteller:

...de [løslatte fangene] kommer og besøker os og skriver brever og kort og sender bilder. Og vi besøker dem igjen. Mange er riktig snilde til å la høre fra sig. Og det merkelige er, at hvis det skulle

²²⁹ Aftenposten nr 374, onsdag morgen, 28. juli 1926: 3.

klikke for dem der ute, kommer de gjerne til fengselet for at søke råd og hjelp. De vet at vi gjerne vil hjelpe dem, naar vi kan.

Oppfølging for de løslatte fangene var tydelig en hjertesak for direktøren. Dette er noe som går igjen, og blir trukket spesielt frem i omtalene av direktørens arbeid. Han var også blant annet medlem av ”Foreningen til forsorg og beskyttelse av de fra Kristiania straffarbeidsanstalter løsladte forbrydere.”²³⁰

I forbindelse med 25 års jubileum som direktør for kvinnefengselet, ble det skrevet om direktøren at han hadde ”arbeidet utrettelig for å finne utveier og midler til å oppmuntre de ulykkelige innsatte til ikke å gi tapt, men begynne forfra.”²³¹ Sjangeren jubileumsskrift er ikke kjent for å være den mest kritiske. En leter etter noe positivt en kan skrive i et kort notis for å hylle en person for sitt virke. Hva en velger å trekke frem som det mest positive en kan si om personens yrkesutøvelse i et slikt skrift er likevel ikke tilfeldig, og det er tydelig at hans innsats for samfunnets svakeste var et kjennetegn ved direktøren som går igjen. I 1926 fylte Smedal 60 år, og funksjonærene ved kvinnefengselet holdt tale og fremhevet hans eksepsjonelle egenskaper i den krevende stillingen han hadde. Direktøren skrøt tilbake for gode og pliktoppfyllende medarbeidere. Problemene i forholdet til de ansatte som dukket opp på Akershus landsfengsel mot slutten av hans tid der, synes å være ikke-eksisterende på kvinnefengselet.

Direktør Smedal døde i 1939 bare to år etter at han hadde trådt av som fengselsdirektør fordi han hadde nådd aldersgrensen for stillingen.²³² Kirken var fylt til siste benkerad og utdrag fra talene som ble holdt i hans begravelse ble trykket i avisen. Hans yrkeskarriere preget seremonien.

Fra prestens tale:

(...)Han strålte når nogen kunde bli hjulpet, og blev glade fordi den himmelske kongens ord nådde dem. Direktør Smedal hadde en egen evne til på en stille måte å tale sterke ord, advarende ord, tuktnes ord – men hans ord hadde ikke noget kjølig over sig. De hadde en understrøm av liv fra gud, en lys tro. Derfor fikk han så mange venner, ikke minst blant de ulykkeligste. Han fikk meget å kjempe med, men når han hadde nådd gjennom det, så var han den samme glade venn.²³³

Frøken Olga Larsen, som hadde overtatt stillingen som fengselsdirektør, la ned blomst på vegne av de innsatte på landsfengselet og sa:

Det ble sorg på kvinnefengselet den dag budskapet kom om Direktør Smedals død. Det blev en egen stillhet. Han var i ordets videste betydning fangenes venn. De visste at til ham gikk de aldri forgyttes. Han fant alltid en utvei til å hjelpe dem. Han hadde et varmt hjerte for dem og hadde den lykke å nå

²³⁰ Aftenposten torsdag morgen 9. mai 1912: 3.

²³¹ Aftenposten mandag, aften 6. august 1928: 4.

²³² Fengselsstyrets årbok 1930-1950: 3.

²³³ Alt fra bisettelsen er hentet fra Aftenposten, mandag morgen 4. desember 1939 side 9.

langt i sitt arbeid for disse samfundets ulykkeligste. Fanger og tvangsarbeidere ved kvinnefengselet i dag har bedt meg legge blomster ved hans bære.²³⁴

Det er sjelden en båretale ikke setter en person i et godt lys. Det samme gjelder gratulasjoner for jubileer i avisen. Likevel synes jeg disse tekstene kan tillegges en viss vekt. I en forsamling der alle som stod vedkommende nær er tilstedet, kan en ikke tillate seg å komme med direkte usannheter. I begravelsen var ikke direktøren i embetets medfør, men likevel ble hans virke med de ulykkeligste i samfunnet fremholdt som det vesentligste i båretalen. Fangene og tvangsarbeiderne hadde ikke trengt å sende blomster til begravelsen, det hadde vært vel så naturlig hvis hilsenen kom fra kollegaene ved landsfengselet, men disse nevnes ikke i Olga Larsens tale, hun hilser bare spesifikt fra de innsatte. Det at det er de samme egenskapene som fremheves i alle de ulike kildene gjør dem mer troverdige, enn hvis beskrivelsene hadde vært sprikende. Hans engasjement for å hjelpe fangene til et nytt og bedre liv etter løslatelsen blir til stadighet trukket frem, og dette ser ut til å ha vært direktør Smedals største hjertesak i hans arbeid med tvangsarbeiderne.

Fangenes brev

Kildene forteller at direktøren ikke pynter på sannheten med utsagnet om at fangene henvendte seg til fengselet for hjelp og lot høre fra seg etter løslatelsen. I fengselsdirektørens arkiv fra landsfengselet finnes disse brevene enda. Dette er en unik kilde, da brevene er de eneste kildene som stammer direkte fra tvangsarbeiderne selv. Brevene kan selvsagt ikke ses på som et representativt utvalg av alle fangenes holdninger, da det sannsynligvis bare var de som hadde hatt et godt forhold til de ansatte ved fengselet som sendte slike brev. Men antallet brev er såpass stort i forhold til størrelsen på anstalten at det er tydelig at det slett ikke var uvanlig. I mange tilfeller må det altså ha vært et godt forhold mellom fanger og funksjonærer, og direktøren spesielt.

Under vil jeg gjengi noen av disse brevene som ble sendt til anstalten sommeren 1924, som eksempler. Eksemplene er fra 1924 alene, men det er tilsvarende mange brev i journalene fra et tilfeldig utvalg av år jeg har gått igjennom så denne sommeren skilte seg ikke ut på noe vis. Jeg har gjengitt teksten i brevene direkte som den står så langt det har vært mulig. Enkelte steder er håndskriften vanskelig å tyde, og der jeg ikke har klart å tyde hele ordet har jeg satt inn et spørsmålstegn i parentes. Alle navn utenom direktør Smedals har jeg forkortet til initialer av hensyn til personvern.

Her direktør Smedal

Dette er M. G. som var hos dere som vil skrive og be dere om en ting da jeg er så svært bedrøvet og derfor så tenkte jeg muligens at de kan hjelpe meg. Je, skal si dere Direktør at jeg er nu forlovet her i

²³⁴ Aftenposten mandag morgen 4. desember 1939: 9

byen med en meget bra gut, og han er forferdeli ærekjær og som di vet Smedal saa har je, vært av den uheldie og vært ind paa kvindejemme hos dere og her i byen er folk forførdeli onskapsfulde - di forsøker bare at sette folk ned saa langt dem kan i stedet for å være med aa reise en op det er nu meningen at jeg skal gifte meg men folk her i byen gaar bare og si det at je har vært son og son saa at mote mit er (?) jeg synes at jeg ikke lenger kan holde det ut – og jeg har saa forferdeli lyst at være ordentli- kan ikke di direktør Smedal skrive et brev til min forlovede og fortele vorledes jeg var om di tror om meg – For jeg vet jeg har aldri sittet der vist ikke den J. B. hadde ødelakt meg – han har jeg at takke for det at jeg har en skamlet saa jeg er svært nedtrykt over. Jeg haaper at Direktøren vil skrive til min forlovede og opmuntre han saa ikke de onskapsfulde menesker skal vinde seiren- jeg skriver til direktøren om veiledning og jeg haaper Direktøren ikke tar det upasel (?) op Da jeg er svært nedbrudt.

Hils alle Frøken E. og J. Og Frøken N. og Frøken H ogsaa er de hilser i fra meg M. en nedbrut -

M. C. G.²³⁵

Dette er et av mange brev som finnes i fengselsdirektørens arkiv. M. C. G. ble innsatt på tvangsarbeidsavdelingen som fange nr. 168 i 1922.²³⁶ Brevet er høyst sannsynlig skrevet av en tidligere prostituert, ettersom hun henviser til forlovedens æresfølelse og sin egen skam, og omtaler tvangsarbeidshuset som et kvinnehjem. Hun har heller ingen henvisninger til alkohol eller avholdenhet, noe som hadde vært naturlig om dette hadde vært årsaken til at hun hadde vært innsatt. Det er påfallende at hun omtaler tvangsarbeidshuset som et kvinnehjem, og ikke som tvangsarbeidshus eller fengsel, som det faktisk var. Kvinnehjemmene som jeg vil behandle nærmere i neste kapittel, skulle være en mildere form for soning enn tvangsarbeidshusene, og der var det også mange kvinner som hadde søkt plass frivillig eller blitt henvist dit uten noen dom, slik som tvangsarbeiderne hadde fått. At hun omtaler landsfengselet som et kvinnehjem tyder på at hun i hvert fall ikke så på et opphold der som verre enn fengsel, slik de innsatte på Opstad gjorde.²³⁷

Et annet brev fra samme sommeren er dette:

Her Smedahl!

Jeg tenkte det kanskje vilde glede dem at vite at jeg nu har tagit meg sammen og gaar den rette vei. Jeg har nu arbeidet her i to måneder snart, jeg begynte den 14 april Det er tungt arbeide jeg har, men det er bare bra. Jeg har ikke mange minutter om dagen å tenke på. Men om aftenen kommer tankene, jeg gaar i stadig angst om at nogen skal faa vite noget om min fortid Det er ingen jeg kan betro mig til og ingen som forstaar mig Det som plager mig mest er tanken på Knut, jeg har ikke hørt noget fra ham siden vi skiltes der oppe Det jeg egentlig vilde be dem om var at besøke Knut og hilse ham fra mig og saa skrive til mig og si hvordan han har Jeg har ikke fred før jeg faar vite det

Hilsen A. K.²³⁸

²³⁵ RA, Landsfengselet for kvinner., Journalsaker rekke 1: Alminnelig rekke, 1888-1938, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor* 1924. *Brev* 11/7 1924.

²³⁶ RA, Landsfengselet for kvinner, Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926, RA/S-3164/K/L0013.

²³⁷ Olsen, 2007: 76.

²³⁸ RA, Landsfengselet for kvinner, Journalsaker rekke 1: Alminnelig rekke, 1888-1938, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor* 1924.

I disse to brevene er det tydelig at kvinnene som har skrevet dem befinner seg i vanskelige situasjoner, og ikke har mange å henvende seg til. At de da velger å ta kontakt med institusjonen der de har sonet lange tvangsarbeidsdommer tyder på at de ikke bærer nag og bitterhet overfor tvangsarbeidshuset og direktøren spesielt. De ser på Smedal som en de kan gå til for støtte og veiledning. Forfatteren av det siste brevet ber også om en ganske tidkrevende tjeneste av direktøren. Dersom direktøren hadde hatt et veldig autoritært forhold til fangene, er det vanskelig å forestille seg at de ville ha funnet det naturlig å spørre direktøren personlig om han kan besøke en mulig ekskjæreste eller annen bekjent på hennes vegne, og skrive tilbake til henne. Jeg har dessverre ikke funnet noen videre korrespondanse mellom de to, så om direktøren faktisk hjalp henne med dette er usikkert.

I andre brev ønsker kvinnene bare å fortelle hvordan de har det og hvordan hjemreisen har vært, uten at de har noen tjenester å be om. Det er mye det samme som går igjen i brevene. De forteller om mottakelsen hjemme, om nye arbeidsplasser, og de fleste lover at de skal være snille og ta seg sammen i tiden som kommer. Det virker som om det er viktig for dem å få fortalt at de klarer seg bra og oppfører seg skikkelig. Dette brevet ble også sendt direktøren i 1924:

Herr direktør Smedahl

Jeg vil nu fortælle dem hvordan jeg hadde det paa reisen. Jeg hadde et fortryllende reis over høyfjeldet. Min mor var på stasjonen og tok imot mig, hun graat stakkars hende. Men nu vil jeg haape at alt gaar bra. Jeg skal være snil og kjæk så maa det jo gaa bra med meg ogsaa, engang. Jeg var i dag og meldte meg til forsorkforeningen Hun synes at jeg kunde faa komt paa et hjem. Ogsaa har jeg ogsaa snakket med frk Hansen. og hun ønsket mig ogsaa alt godt. ---- Vi har et pent reis i Bergen. Frk N. var så snil og kom om morningen og sa forvell til meg hun er nesten som en mor. Vær snil og Hils hende fra mig. Jeg vilde ikke tro mig selv i dag, da jeg vaagnet er det virgelikt at jeg er hjemme jeg synes det var rart. Jeg skal være hjemme en 8 dage og saa for jeg vel mig en god plads jeg skal skrive nermere vis di ønsker

Hilsen M. D.

(Adresse)

Bergen²³⁹

I både det første brevet fra M. G. og i dette siste brevet over, ber forfatterne av brevene direktøren om å hilse til forskjellige frøkner. Begge hilser til en frøken Nilsen, som må ha vært ansatt ved landsfengselet. Sistnevnte sier at frøken Nilsen har vært nesten som en mor for henne, noe som forsterker inntrykket av at forholdet mellom innsatte og ansatte har vært godt under direktørens ledelse.

²³⁹ RA, Landsfengselet for kvinner, Journalsaker rekke 1: Alminnelig rekke, 1888-1938, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor* 1924.

Konklusjon

Kildene om direktør Smedal vitner om en mild fengselsdirektør som hadde et godt lag med fangene. Kildene blir gjort mer troverdige ved at påstandene om at han var mild mot fangene kommer fra både støttespillere og kritikere og at kildene er såpass samstemte. Han hadde trolig en annen filosofi om hvilken behandling som skulle til for å hjelpe de innsatte til å endre levesett enn det direktørene ved Opstad hadde, siden han fokuserte så mye på undervisning og lite på straff. Der de innsatte på Opstad klaget på at de aldri hadde opplevd så strenge straffer for små forseelser, fikk direktør Smedal klager fra andre ansatte på at han ikke straffet de innsatte nok. Fengselsdirektørene hadde stor frihet til å forme soningstiden til de innsatte på sine respektive arbeidsplasser. Direktør Smedal og hans filosofi rundt fengselsdrift har derfor hatt stor betydning for hvordan tvangsarbeidet for kvinner ble utformet i min periode. Blant annet i form av mye undervisning, og milde straffer, særlig sammenlignet med forholdene på Opstad. Hans lederstil høstet mye ros, men som vist også krass kritikk som til slutt kostet ham jobben ved Akershus landsfengsel.

5. Kvinnehjemmene

Dette kapittelet vil omhandle hvordan kvinnehjem ble benyttet i forbindelse med soningen for kvinner dømt etter løsgjengerloven. Som kapittelet vil vise var disse kvinnehjemmene en veldig betydelig aktør i behandlingen av de dømte kvinnene, og et viktig supplement til soningen på tvangsarbeidshuset. Jeg vil først gjøre rede for hvordan kvinnehjemmene kunne bli brukt som soningsanstalt for tvangsarbeidere og de praktiske reglene rundt denne ordningen. Videre vil jeg gjøre rede for den ideologiske bakgrunnen for driften av kvinnehjemmene og tradisjonen med redningsarbeid for prostituerte kvinner, som disse hjemmene var en del av.

På kvinnehjemmet Solli Lærehjem satt tvangsarbeiderne side om side med jenter som hadde blitt satt bort av Vergerådet og disse to gruppene fikk tilsvarende behandling og oppfølging. Vergerådsloven viser hvordan tankegangen bak løsgjengerloven kom til uttrykk i flere deler av det norske samfunnet i første halvdel av 1900-tallet, og jeg vil derfor kort gjøre rede for hvordan Vergerådsloven fungerte overfor unge jenter som ble plassert på skole- og lærehjem. Dette er spesielt relevant i forhold til de kvinnelige tvangsarbeiderne fordi disse ikke bare kunne sone på tvangsarbeidshuset, men også på redningshjem og lærehjem og dermed blir avstanden til vergerådsbarna og skolehjemmene enda kortere.

Jeg vil videre se nærmere på de to kvinnehjemmene som i 1929 ble godkjent som soningsanstalt for tvangsarbeidere, og som derfor er særlig relevante i denne sammenhengen, Solli Lærehjem for unge piker og Grini Kvinnehjem. Hvilket innhold fikk soningen for de kvinnene som ble sendt på disse kvinnehjemmene og hvilken rolle fikk bestyrerne av hjemmene i forhold til vurderingen av oppholdet?

Et interessant spørsmål å stille er hvordan staten fulgte opp og evaluerte arbeidet som ble drevet på skolehjemmene og kvinnehjemmene. Behandlingen av vergerådsbarn og tvangsarbeiderne ble satt bort til private aktører på disse hjemmene. I tvangsarbeidernes tilfelle uten at det ble gitt videre føringer for hvordan de skulle behandles. Siden kvinnene ble tvangsmessig internert ved disse hjemmene i årevis og hjemmene ble gitt det fulle ansvaret med å gjennomføre det behandlingsopplegget som løsgjengerloven i prinsippet skulle være tuftet på, er det nærliggende å tro at virksomhetene på hjemmene ble holdt under nøye oppsyn. Var dette tilfellet? Hvordan fulgte myndighetene med på hva som foregikk på hjemmene de hadde delegert ansvaret for kvinnene til?

Kvinnehjemmene som soningsanstalt for tvangsarbeid

I 1929 ble det, som tidligere nevnt, godkjent av Justisdepartementet at to kvinnehjem kunne benyttes til soningssted i stedet for tvangsarbeidshus. Denne ordningen var tiltenkt for de yngste tvangsarbeiderne, som en mente at det var godt håp for å kunne lede på rett vei igjen. De to hjemmene som ble godkjent for dette formålet var Solli Lærehjem for unge piker utenfor Bergen, og Grini Kvinnehjem i Bærum.²⁴⁰ Dermed kunne enkelte av de dømte kvinnelige tvangsarbeiderne tilbringe hele soningstiden sin på et slikt hjem i stedet for i et tvangsarbeidshus.

Disse kvinnehjemmene var ikke fremmed for arbeid med dømte tvangsarbeidere i tiden før de ble godkjent som soningsanstalt for dette heller. Det var en utbredt praksis også før 1929 at kvinner som var dømt til tvangsarbeid ble løslatt på prøve før de hadde fullført hele soningen, med prøvetid på et år der de ble gitt en mulighet til å overbevise om at de kunne leve et hederlig liv. Ofte ble det satt som en forutsetning for prøveløslatelsen at denne tiden ble tilbrakt på et kvinnehjem.²⁴¹ Det var flere hjem som ble brukt til dette formålet. I Oslo var det i hovedsak tre slike hjem, Grini Kvinnehjem i Bærum, som var det absolutt største, men også Ebenezer og Hasleheimen ble benyttet.²⁴² I resten av landet var det også flere andre hjem som kunne brukes lokalt, som for eksempel Solli. Kvinnehjemmene kunne også benyttes direkte i etterkant av at dommen var avsagt. Da var hensikten at den dømte kunne slippe at bemyndigelsen til tvangsarbeid ble brukt, og at hun dermed kunne unngå hele tvangsarbeidsoppholdet dersom hun ble værende et eller to år sammenhengende på kvinnehjemmet og oppførte seg godt der.²⁴³ Kvinnehjemmene ble sett på som et mildere og gunstigere alternativ for den dømte, enn tvangsarbeidshuset.

Kvinnehjemmene var ikke fengsler, men åpne hjem der en ikke hadde mulighet til en tvangsmessig behandling av kvinnene døgnet rundt, slik som på tvangsarbeidshuset.²⁴⁴ På hjemmene var det ingen celler eller fengselsmurer. Derfor var det bare tilfeller der en ikke fant en overhengende fare for rømming som kunne sendes hit for soning.²⁴⁵ Likevel var det mange tilfeller av kvinner som rømte fra disse hjemmene, men i de fleste tilfellene jeg har funnet ble de snart arrestert og anbrakt på tvangsarbeidshus for å sone ferdig dommen under strengere forhold.

²⁴⁰ *Norsk Lovtidende 1933*, Brev fra Justisdepartementet riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd, 16. okt. 1933: 566.

²⁴¹ *Norsk Lovtidende avd. 2. 1916*, Skrivelse fra Fængselsstyrelsen til riksadvokaten: 431.

²⁴² *Aftenposten*, aften, 27. juni 1929: 3.

²⁴³ RA, Justisdepartementet Fængselsstyrelsen D. Del 1, Rednings og arbeidshjem. Grini. 1928-34. RA/S-1043/D/Db/L1044.

²⁴⁴ *Norsk Lovtidende 1933*, Brev fra Justisdepartementet riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd, 16. okt. 1933: 566.

²⁴⁵ *Ibid*:567.

Et tydelig symbol på at dette ikke var noen straffanstalter var at kvinnene her fikk gå i sine egne klær og ble omtalt med navn, og ikke fangenummer, slik en gjorde på landsfengselet. Dette er små ting som nok betydde mye for hvordan et slikt opphold ble opplevd. Å ankomme et slikt lærehjem gav på grunn av disse detaljene ikke den samme følelsen av å bli fratatt all identitet og selvbestemmelse, som en ville opplevd på landsfengselet da en fikk utdelt fangedrakt og nummer. Likevel var hverdagen på anstalten i stor grad preget av det samme: strenge rutiner, mye arbeid, og kristen påvirkning med andakter, bønn, kirkegang og salmesang.

Kvinnehjemmene var private og var avhengig av økonomiske bidrag fra frivillige støttespillere, men fikk statlig støtte og fikk betaling for hvert døgn de hadde tvangsarbeidere hos seg som hadde blitt plassert der av politiet.²⁴⁶ De ble drevet i samarbeid mellom hjemmenes styre og en bestyrerinne. Det var bestyrerinnene som hadde ansvaret for den daglige driften, og hun var dermed den som hadde mest kontakt med kvinnene på hjemmet. Styrene i hjemmene bestod av representanter fra ulike yrkesgrupper som var engasjert i arbeidet for disse kvinnene, og representanter for Vergerådet. Yrkesgruppene som dominerte mest i styret var prester og pastorer, men det var også en del innslag av leger, lektorer, kjøpmenn, og politi. Blant kvinnene var det for det meste fruer som var gift med menn av tilsvarende yrker, men også noen kvinnelige doktorer. Fordelingen mellom kjønnene i styrene var omtrent lik.²⁴⁷

Prøveløslatelse og innsettelse på tvangsarbeidshus

Dersom vilkårene for soning på kvinnehjemmet ble brutt eller reglene som hjemmet hadde satt opp ikke ble fulgt, skulle hjemmet varsle påtalemyndighetene som hadde brakt inn kvinnen, og politiet skulle anholde kvinnen i varetekt mens de fattet en beslutning på om kvinnen da skulle bli anbrakt i tvangsarbeidshus for å fullføre soningen.²⁴⁸ Som på arbeidshuset var det bestyrerinnen og fengselsstyret som avgjorde hvor lang straffen som ble avsonet på kvinnehjemmene skulle være, gjennom bruk av prøveløslatelser.²⁴⁹ Bestyrerinnene på disse hjemmene hadde generelt liten eller ingen erfaring fra fengselsvesenet eller juridisk bakgrunn. De fleste var diakonisser eller de kunne være mannlige pastorer eller diakoner.²⁵⁰ De hadde altså ikke et veldig solid faglig grunnlag for å

²⁴⁶ *Norsk Lovtidende 1933*, Brev fra Justisdepartementet riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd, 16. okt. 1933:567.

²⁴⁷ Alle hjemmenes årsberetninger fra Statsarkivet og Riksarkivet. Se litteraturliste.

²⁴⁸ *Norsk Lovtidende 1933*, Brev fra Justisdepartementet riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd, 16. okt. 1933: 567.

²⁴⁹ *Norsk Lovtidende 1933*, Brev fra Justisdepartementet riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd, 16. okt. 1933: 567.

²⁵⁰ *Kvinnehjemmets 60-årsberetning 1919, 1920* (Grini): 4 og Georg Madsen: *Solli" lærehjem for unge piker : Nestun pr. Bergen, 50 års beretning*, Bergen 1932: 4.

vurdere når formålet med en tvangsarbeidsdom skulle være oppfylt og kvinnene kunne løslates. Likevel fikk de myndighet til å bestemme når, eller om det i det hele tatt skulle søkes om prøveløslatelse for den enkelte, slik at de indirekte avgjorde lengden på tvangsarbeidsstraffen. Dermed ble de ble veldig delaktig i beslutningen om de skulle løslates før tiden, eller om oppholdet på kvinnehjemmene måtte avbrytes og soningen fullføres på tvangsarbeidshuset isteden.

Adskillelse for å verne de yngste

Da løsgjengerloven ble utarbeidet i 1900 var det i utgangspunktet planlagt at det skulle finnes to ulike anstalter for hvert kjønn, der de innsatte skulle fordeles etter alder, vandel og tidligere oppførsel på anstalten for residivistene. I tillegg til dette skulle det være en egen drukkenskapsanstalt for menn, men dette ble ikke planlagt for kvinnene da alkoholisme hovedsakelig ble sett på som et problem for menn.²⁵¹ Disse planene ble imidlertid strøket senere på grunn av økonomiske forhold, og det ble opprettet to store anstalter, en for hvert kjønn, der alle ble plassert samlet, uavhengig av bakgrunn. Dette var en ordning mange mente at fungerte dårlig. Miljøet på arbeidshuset for kvinner blir flere steder beskrevet som lite gunstig for de yngre kvinnene, på grunn av dårlig innflytelse fra de mer erfarne prostituerte. Å skille de relativt anstendige kvinnene fra de ”verste” var derfor et tiltak som blant annet direktør Smedal på Landsfengselet for Kvinner jobbet for. Han mente også at kvinnehjemmenes virksomhet burde utvides, slik at dette tilbudet ble tilgjengelig for enda flere kvinner og at unge jenter kunne fanges opp her før det gikk så langt at de havnet på tvangsarbeid.²⁵² Den store frykten var at en kunne ende opp med å gjøre noen verre etter et opphold i tvangsarbeidshus, enn de var da de kom inn, på grunn av negativ innflytelse fra medfangene. Å skille ut de unge som var lettere påvirkelig og som ikke hadde kommet for langt, var et tiltak som kunne forhindre dette. Selv om hensikten med å skille ut disse kvinnene fra miljøet på arbeidshuset var å forhindre negativ innflytelse fra de eldre kvinnene, oppstod det et tilsvarende problem på kvinnehjemmene der de ble sendt for å sone. Særlig på Solli der pikene på hjemmet var svært unge og aldri hadde vært involvert i prostitusjon, men var der fordi en fryktet at dette kunne bli neste steg for dem dersom de ikke ble fulgt nøye opp. På dette hjemmet var det kvinnene som var dømt til tvangsarbeid som utgjorde den negative innflytelsen. Hjemmene fikk tilgang til domsdokumentene til pikene som de ble forespurt å ta inn, og dersom de mente at de ikke ville passe inn på hjemmet eller var kommet for langt, hadde de rett til å nekte dem opphold på hjemmet.²⁵³ Dersom bestyrerinnene ikke

²⁵¹ *Stortingets forhandlinger 1898-1899. 3. indre dep, Oth. Prp. Nr.2. Udkast til lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap, samt om tvangsarbeidshuse.:* 9.

²⁵² *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912, 1913:* 132.

²⁵³ *”Solli lære hjem” for unge piker. Nesttun pr. Bergen. 48. årsberetning, 1930:* 4.

mente at kvinnene som var anbrakt på hjemmet av politiet kunne gå greit sammen med de yngre og enda mer ”uskyldige” pikene på hjemmet, uten å påvirke dem i negativ retning, hadde hun anledning til å utvise dem og sende dem til Tvangsarbeidshuset for å sone der. Dette ble også tilfellet i mange saker. Kvinnehjemmene var først og fremst beregnet på de yngste kvinnene, og særlig prostituerte, men i 1933 ble det også godkjent å sende kvinner dømt etter drukkenskapsparagraferne hit.²⁵⁴ Likevel var det for det meste prostituerte som havnet her, da disse utgjorde det store flertallet av de yngre tvangsarbeiderne. Det kom aldri noe eget behandlingstilbud for de kvinnene som var alkoholisererte, men som ellers levde ”nogenlunde hæderlige liv” slik Direktør Smedal uttrykte det.²⁵⁵

Mørketall for soning av tvangsarbeidsstraffer for kvinner

Før 1929 ble opphold på kvinnehjemmene som sagt ikke ansett som en avsoning av tvangsarbeidsdommen. Alle kvinnene som måtte sitte på kvinnehjem for å unngå tvangsarbeidsdommene sine ble derfor ikke registrert som innsatte etter løsgjengerloven i statistikken som er offentliggjort gjennom Statistisk sentralbyrå. Statistisk sentralbyrå har heller ingen oversikter over hvor mange som faktisk ble dømt etter løsgjengerloven, men bare over hvor mange som sonet straffer for disse dommene. Alle disse kvinnene som satt på kvinnehjem for å unngå soning på tvangsarbeidshuset utgjør altså ganske betydelige mørketall for hvor mange kvinner som egentlig ble rammet av sanksjoner i form av frihetsstraff etter løsgjengerloven. Jeg har ingen helhetlig oversikt over hvor mange kvinner dette gjelder fordi dette ikke ser ut til å ha blitt systematisk registrert noen steder. Den eneste kilden til omfanget av denne praksisen er regningene som kvinnehjemmene sendte til Justisdepartementet for antall dager de hadde hatt de enkelte tvangsarbeiderne hos seg, og enkelte steder der det blir oppgitt antall sporadisk i hjemmenes årsberetninger. Jeg har bare hatt tilgang til arkivene etter kvinnehjemmene Solli og Grini og har derfor bare oversikt over hvor omfattende praksisen var ved disse hjemmene. Siden de andre hjemmene som ble benyttet til dette formålet var ganske små og ikke ble godkjent for soning for tvangsarbeid etter 1929 var det trolig heller ikke så mange kvinner som ble plassert der. Tallene fra Solli og Grini vil derfor sannsynligvis gi et ganske godt inntrykk av hvor mange kvinner som kan ha falt innunder denne ordningen.

I Grinis årsberetning fra 1926 står det at påtalemyndigheten hadde plassert kvinner dømt til tvangsarbeid hos dem i større grad enn tidligere de senere årene. Altså ser det ut til at denne praksisen har økt i omfang og blitt mer systematisk med innsending av trykte regninger for kvinnene som bodde på hjemmet hvert kvartal fra 1926-1927 og utover. Siden praksisen er

²⁵⁴ Fængselsstyrets årbok 1926-1930: 2.

²⁵⁵ *Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912*, 1913: 132.

omtalt som etablert i Norsk Lovtidende allerede i 1916 er det tydelig at det har pågått før dette også, men trolig i mindre grad

Bare i løpet av 1927 var det til sammen 39 kvinner innom Grini Kvinnehjem som satt der i stedet for å sone tvangsarbeidsdommer. Det vil si at de ville slippe tvangsarbeid dersom de fullførte oppholdet på ett eller to år på hjemmet uten å rømme eller å bli utvist. Det var 18 kvinner som satt der ved årets begynnelse, og 21 nye kom til i løpet av året.²⁵⁶ Når en ser dette i forhold til at det på tvangsarbeidshuset kom inn 34 nye tvangsarbeidere i løpet av fengselsåret 1926/1927 er kvinnene på Grini prosentvis en stor andel kvinner som faller utenfor den eksisterende statistikken over innsatte etter tvangsarbeidsdommer.²⁵⁷ Basert på antall regninger som ble sendt fra redningshjemmet til Justisdepartementet for disse kvinnenes opphold, var antallet på rundt 30 kvinner innom kvinnehjemmene årlig, representativt for årene før fra 1922 og utover.²⁵⁸ Når denne praksisen egentlig startet har jeg ikke kunnet finne noen kilder til, men allerede i 1916 var det altså en etablert ordning og ble omtalt i Norsk Lovtidende.

Etter 1929 blir antall kvinner satt på kvinnehjem som soning oppgitt i kriminalstatistikken, men det ble ikke alle de som fremdeles ble satt der for å unngå straff på tvangsarbeidshuset, og ikke som soning, selv om oppholdet i praksis fortonte seg helt likt for de to ulike gruppene av kvinner.²⁵⁹ De måtte følge de samme reglene, enten de tilbrakte soningstiden sin der eller de var der for å slippe soning. Forskjellen på disse to gruppene er veldig utydelig og kan være vanskelig å forstå. Noen kvinner fikk altså oppholde seg på kvinnehjemmene i soningstiden sin i stedet for tvangsarbeidshuset, etter at det var besluttet at de skulle innsettes til soning for brudd på løsgjengerloven. Andre igjen ble sendt dit før det ble besluttet å innsette dem for å sone tvangsarbeidsdommen, for å få en mulighet til å bevise at det ikke var nødvendig å benytte bemyndigelsen til innsettelse på tvangsarbeid. Dersom en kvinne ble forespeilet at hun ville slippe unna tvangsarbeid dersom hun oppholdt seg på hjemmet i to år, og vedkommende rømte etter ett og et halvt år på hjemmet, gjaldt ikke denne tiden som soningstid og hun fikk dermed ikke nødvendigvis denne tiden trukket fra tvangsarbeidsdommen sin, som kunne være på alt fra 18 måneder til seks år. Dermed kunne enkelte risikere å få dette som en ekstra ”skjult” soningstid i tillegg til de allerede uforholdsmessig lange dommene for brudd på løsgjengerloven. Uavhengig av om oppholdet på kvinnehjemmene ble regnet som soning eller ikke, innebar et slikt opphold en total

²⁵⁶ *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1928*, 1929: 5.

²⁵⁷ *Fengselsstyrelsens årbok 1925-1930*: 72.

²⁵⁸ RA, Justisdepartementet. *Fengselsstyrelsen. D. Del 1. Kvinnehjemmet på Grini. 1917-1927*. RA/S-1043/D/Db/L1047.

²⁵⁹ Ssb.no, *Statistisk årbok for Norge 54de årgang 1935*, utgitt av Statistisk sentralbyrå, Oslo 1935: 157, lastet ned 08.02.13.

frihetsberøvelse og mangel på selvbestemmelse. Selv om denne ordningen var ment som en mildere reaksjonsform og skulle gi kvinnene en sjanse til å unnsnippe tvangsarbeidshuset, eksemplifiserer også denne praksisen hvordan politi, bestyrere og fengselsrådet i felleskap hadde veldig fritt spillerom til å kunne kontrollere kvinnes liv i årevis fremover, etter at en tvangsarbeidsdom hadde falt. Dette kan ses som enda et eksempel på manglende rettssikkerhet for tvangsarbeiderne. Selv om det i utgangspunktet er domsstolene som skal stå for straffutmålingen for lovbrøtere, hadde de overnevnte aktørene uforholdsmessig stor makt til å tilpasse, forlenge og forkorte soningen for kvinner dømt etter løsgjengerloven, med bemyndigelse til tvangsarbeid slik de fant det best uten innblanding av rettsapparatet. Etter at bemyndigelsen var gitt hadde dommeren ingen innflytelse på lengden av straffen eller hvordan straffen ble sonet. Med bruken av kvinnehjemmene kunne soningstiden også gå utover den makstiden som lovverket hadde satt for soning, i og med at oppholdet på kvinnehjemmet ikke talte som soning for flertallet av de som ble plassert der.

Videre vil jeg gjøre rede for det ideologiske tankegodset som lå bak driften av slike kvinnehjem, og for driften av de to hjemmene som ble benyttet som soningsanstalt for tvangsarbeidere spesielt.

”Fra faldne kvinder til dyktige piger”- Magdalenahjemmene

260

²⁶⁰ Bildet viser kvinner fra Redningshjemmet Ebenezer for prostituerte i Oslo og er fra 1910-1920. Oslobilder.no, lastet ned 08.02.13.

Bakgrunnen for opprettelsen av disse kvinnehjemmene var de såkalte Magdalenahjemmene, som var redningshjem rettet mot prostituerte kvinner. Det fantes mange slike i Norge og ellers i Europa og Nord Amerika. Redningshjem for prostituerte hadde eksistert helt fra middelalderen i forbindelse med klostervesenet, men med industrialiseringen i andre halvdel av 1800-tallet økte prostitusjonen i omfang, og det gjorde også antall redningshjem²⁶¹. Det første Magdalenahjemmet her til lands ble åpnet i 1859 i Oslo.²⁶² Magdalenahjemmene hadde bibelhistorien om Maria Magdalena som forbilde for sitt arbeid. Hun møtte Jesus, ble tilgitt for sine synder og startet et nytt liv. Dette var kortfattet målet for driften av Magdalenehjemmene også. Gjennom god kristen påvirkning skulle de prostituerte hjelpes til å starte nye liv, og gå fra ”falne kvinner til dyktige piker”²⁶³. Å motta hjelpen skulle også være frivillig fra kvinnenens side. Frivilligheten var hovedsakelig det som skilte kvinnene på disse redningshjemmene fra de som satt på tvangsarbeidshusene, før hjemmene også ble tatt i bruk for tvangsarbeidere. De hadde selv angret sine synder og oppsøkt hjelp, og det gjorde dem til mer verdige trengende enn tvangsarbeiderne. Selv om hjemmene skulle være frivillige synes grunnleggeren av det første Magdalenahjemmet i Danmark, Thora Vilhelmine Ecshe, da hun dro på studietur til blant annet Norge for å se på Magdalenahjemmene her, at hjemmene var altfor institusjonspreget og minnet mer om fengsler enn hjem.²⁶⁴ I masteroppgaven ”*Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger...*” En studie av redningshjem for prostituerte kvinner i Norge i andre halvdel av det nittende århundre, konkluderer Joachim Solum med at redningshjemmene brukte arbeid som et disiplineringsverktøy overfor prostituerte i andre halvdel av 1800-tallet på samme måten som tvangsarbeidshusene, selv det var en forskjell mellom institusjonene ved at redningshjemmene var frivillige. Han mener også at det ble satt et skille mellom de som ble innsatt på tvangsarbeidshus etter fattiglovene som uverdige trengende, mens de som oppsøkte hjelpen selv på redningshjemmene ble sett på som verdige trengende.²⁶⁵

Kvinnehjemmet Grini og Solli lære hjem ble begge stiftet som Magdalenahjem²⁶⁶. I 1882 ble det som senere skulle bli Solli lære hjem etablert på det tidligere lyststedet Nygjærdet på Laksevåg i Bergen, og i begynnelsen var det hovedsakelig prostituerte de jobbet med.²⁶⁷ I 1918 ble hjemmet autorisert som et hjem der Vergerådet kunne sende unge og ”vanskelige” jenter som ellers hadde blitt sendt i fosterhjem eller lignende, eller ikke hadde gunstige

²⁶¹ Joachim Solum, ”*Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger...*” En studie av redningshjem for prostituerte kvinner i Norge i andre halvdel av det nittende århundre. Masteroppgave i kulturhistorie fra UiO 2011: 7, 37.

²⁶² Solum, 2011: 8.

²⁶³ Tittel på Christopher John Harris artikkel fra 1984, digitalarkivet.no, Lastet ned 08.02.13.

²⁶⁴ kvinno.dk, Thora Esche (1850-1920), lastet ned 27.11.12.

²⁶⁵ Solum, 2011: 54.

²⁶⁶ Baerumkommune.no, Kvinnehjemmet Grini, lastet ned 12.09.2012.

²⁶⁷ Georg Madsen: *Solli" lære hjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 50 års beretning*, Bergen 1932: 4

forhold hjemme av andre grunner. Dette gjorde at det ble en endring i klientellet, der jentene ble yngre og de var ikke kommet like langt i sine utskielser som kvinnene som utgjorde flertallet på hjemmet tidligere. Enkelte av pikene var helt nede i 14-årsalderen. Arbeidet ble da mer preventivt for å hindre at jenter som stod i faresonen skulle komme inn i prostitusjonen. Det ble da også bestemt at en skulle skifte navn fra Magdalenahjem til lærehjem for å bli kvitt det belastende stempelen som var knyttet til Magdalenahjem.²⁶⁸ Selv om Kvinnehjemmet Grini også kvittet seg med det belastede Magdalena-navnet, gikk ikke de like langt bort fra arbeidet Magdalenehjemmene hadde stått for, rettet direkte mot prostituerte, som Solli, og her fortsatte en å drive hjemmet med tanke på å redde ”falne kvinner” fra sitt yrke. Da disse hjemmene ble åpnet for å ta imot tvangsarbeidere gikk en også bort fra den frivilligheten som hadde vært utgangspunktet for Magdalenahjemmene, og skillet mellom verdige og uverdige trengende som Solum setter opp i sin masteroppgave ble mindre tydelig.

Vergerådsloven og internering av unge jenter

De rene Magdalene-hjemmene som utelukkende jobbet med prostituerte ble det ferre av på 1900-tallet. Blant annet Magdalenahjemmet på Nygjerdet, som senere skulle bli Solli Lærehjem, endret karakter til å jobbe med unge kvinner og jenter som hadde ulike utfordringer, og ikke bare prostituerte. Mange av disse jentene var som nevnt plassert der mot sin vilje av Vergerådet. Vergerådsloven hadde mange likhetstrekk med løsgjengerloven og viser at løsgjengerloven ikke var unik i sin samtid. Den var et produkt av tiden, der myndighetene hadde stor tro på forebygging og behandling av de som ble sett på som problemindivider eller potensielt kriminelle. Vergerådsloven ble vedtatt i 1896 og trådte i kraft i 1900. Loven var starten på det vi kan kalle et barnevern i Norge, og var i bruk til den ble avløst av barnevernsloven i 1953.²⁶⁹ Hensikten med vergerådsloven var å fange opp unge ”problembarn” som allerede hadde utført kriminelle handlinger, eller som en mente stod i faresonen for å gjøre det, dersom en ikke grep inn, og for å hjelpe forsømte barn som foreldrene ikke klarte å ta seg av. En skulle gripe inn tidlig og gi disse barna en skikkelig oppdragelse for å forhindre at de gikk inn i en kriminell løpebane, slik at samfunnet senere ville bli spart for utgiftene ved straffeforfølgning og fengsel.²⁷⁰ Tiltaket var ikke ment som straff, men oppdragelse for barn som ikke fikk det i tilstrekkelig grad i hjemmet.²⁷¹ Vergerådsloven var i enda større grad enn løsgjengerloven adskilt fra strafferettslige prinsipper da det ikke var nødvendig å gå veien om rettsvesenet for at barn og unge kunne bli

²⁶⁸ Ibid: 8

²⁶⁹ Tove Stang Dahl, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, Oslo 1978: 9.

²⁷⁰ Tove Stang Dahl, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, Oslo 1978: 9.

²⁷¹ Tove Stang Dahl, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, Oslo 1978: 9.

plassert på institusjoner etter denne loven, og verken barna eller foreldrene trengte å ha forbrutt seg mot noen lover.

I noen tilfeller var det foreldrene selv som ønsket å få satt barna bort, mens barna i andre saker kunne bli satt bort imot foreldrenes vilje og til stor fortvilelse for familien.²⁷²

Det skulle være vergeråd i alle kommunene og det var offisielt 751 vergeråd i landet, selv om de fleste av disse ikke var i drift.²⁷³ Vergerådet bestod av 7 medlemmer: sorenskriveren og en prest var utnevnt av staten og var faste medlemmer. I tillegg skulle kommunen utnevne 5 medlemmer, der to skulle være kvinner og representere den moderlige omsorg.²⁷⁴ Disse 7 stod fritt til å ta beslutninger på barnet og foreldrenes vegne om innsettelse på skolehjem, barnehjem eller bortsetting til en egnet fosterfamilie, alt etter hva de mente var best for barnet og for samfunnet. Solli Lærehjem var et alternativ til skolehjem for litt eldre piker. Skolehjemmene kunne huse barn og ungdommer fra 9 til 21 år. Det fantes til sammen 5 slike skolehjem for jenter i landet i vergerådslovens virketid og flere for gutter.²⁷⁵ Skolehjemmene ønsket å påvirke barna ved bruk av samme metoder som tvangsarbeidshusene: internering, arbeid, streng disiplin og faste rutiner over lengre tid. Tove Stang Dahl gir i boken, *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, (1978) en knusende dom over vergerådslovens behandling av barna og kaller loven et samfunnsvern og ikke et barnevern fordi samfunnets interesser fikk komme foran hensynet til barnas beste.

Solli Lærehjem for unge Piker

Det som senere skulle bli Solli lærehjem holdt som nevnt til på Laksevåg frem til 1926, da de flyttet virksomheten til Solli på Nesttun. Her ble hjemmet drevet videre under navnet ”Solli lærehjem for unge piker” frem til 1940. Da måtte driften opphøre på grunn av vanskelige forhold som følge av krigen, og den kom aldri i gang igjen etter dette.²⁷⁶

Hjemmet var hovedsakelig ment for kvinner og jenter som selv ønsket å flytte inn for å få skikk på livet sitt, eller som ble sendt dit av Vergerådet. Fordi alderen på brukerne av hjemmet varierte fra 14 år til begynnelsen av 20 årene kan de omtales som både kvinner og jenter, men jeg velger å bruke ”piker” siden det var dette ordet hjemmet konsekvent brukte selv. (På Landsfengselet og Kvinnehjemmet Grini der gjennomsnittsalderen var betydelig

²⁷² Berit Amundsen Mouna, *Institusjon for unge jenter, Toten Skolehjem*, Mellomfagsoppgave i Kriminologi ved UiO, 1988: 8-9. Og Ustvedt, 2000: 197.

²⁷³ Ustvedt, 2000: 230.

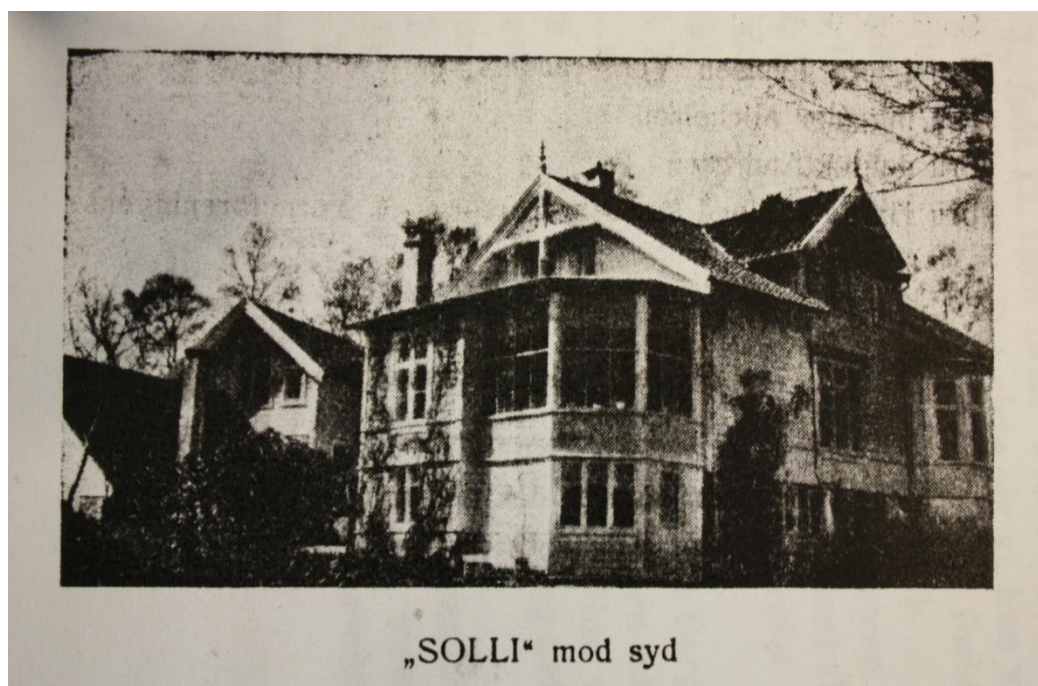
²⁷⁴ Regjeringen.no, Barnevernet i Norge. Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer 2000. lastet ned 24.03.13.

²⁷⁵ Regjeringen.no, Barnevern og spesialskoler under lupen, 2004: 4.4, lastet ned 24.03.13.

²⁷⁶ SA, Solli lærehjem for unge piker, Solli lærehjems fond/legat 1957-1963, SAB/PA-23501/Y, Brev til Vilhelm og Marie Holdts Legat fra Solli Lærehjem, november 1960.

høyere omtales de innsatte som kvinner.) Hjemmet var som sagt ikke et fengsel, det var åpne forhold der pikene kunne forlate hjemmet dersom de ønsket det. Solli kunne huse 16 piker på hvert sitt lille rom, men belegget var for det meste på rundt ti piker om gangen.²⁷⁷ De fleste var mellom 14 og 21 år, og de flertallet av jentene var under 18 år. De aller yngste var som regel under vergerådsforeningens oppsyn. Disse pikene var der for å forebygge, slik at de ikke skulle havne i et uføre med prostitusjon eller utsvevende livsførsel.²⁷⁸ En kunne skrive seg inn frivillig, men veldig mange av de som var der av fri vilje forlot hjemmet etter relativt kort tid. I tilfeller der Vergerådet mente jentene de fikk ansvar for stod i fare for å havne på stråplanet med prostitusjon, alkohol, kriminalitet og lignende problemer kunne de sende piker til Solli.²⁷⁹ Pikene var altså en samling unge jenter som ble sett på som vanskelige, mistilpassede, eller av andre grunner trengte en ekstra myndig hånd for å ledes inn på den smale sti på vei mot voksenlivet.

Lærehjemmet lå i en hvitmalt villa i landige omgivelser da eiendommen på Nesttun ble kjøpt.

280

Det var drevet av en gruppe ildsjeler, og i det meste av min periode var sogneprest Georg Madsen formann i lærehjemmets styre, som ellers for det meste bestod av kvinner.²⁸¹ De ansatte som jobbet direkte med pikene var også kvinner. De hadde en bestyrerinne som var hovedansvarlig for den daglige driften, og hun hadde som regel to medhjelpere. I perioder

²⁷⁷ Georg Madsen, Norges Barnevern 4. utgave, 1927, *Solli Lærehjem for unge piker*, 1927: 72.

²⁷⁸ Georg Madsen: *Solli" lærehjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 50 års beretning*, Bergen 1932: 17.

²⁷⁹ *Solli " lærehjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 52. års beretning*, Bergen 1934: 4.

²⁸⁰ Bildet er hentet fra forsiden på ” *Solli lærehjem” for unge piker. Nesttun pr. Bergen. 47. årsberetning*, 1929.

²⁸¹ Georg Madsen: *Solli" lærehjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 50 års beretning*, Bergen 1932: 2.

hadde de også en kjøkkensjef som hadde ansvar for matlaging og opplæringen i matlaging for de innlosjerte pikene. Bestyrerinnen bodde på hjemmet med pikene.

Styret hadde satt opp syv grunnregler for hvordan hjemmet skulle drives. Hovedtrekkene i disse var at virksomheten skulle bygges på kristelig grunn, og at hjemmets målgruppe var piker som var kommet på avveie eller stod i fare for å komme på avveie. Opptaksgrunnlaget var slik veldig bredt, og det var ikke nødvendig å ha kommet langt på det berømmelige skråplanet før en kunne sendes til eller søke opptak til et slikt hjem. Målet var å hjelpe dem til å bli hederlige og selvhjulpne mennesker. Enhver pike som oppførte seg så dårlig at det kunne ha en uheldig innflytelse på de andre pikene, kunne utvises fra hjemmet.²⁸² Denne regelen satte strenge begrensninger for hvilke av tvangsarbeiderne som kunne sendes hit. Det finnes flere henvisninger i årsberetningene om piker som måtte sendes tilbake til Oslo fordi deres oppførsel var for dårlig. Ubetinget lydighet overfor bestyrerinnen og de resterende ansatte var en absolutt regel under oppholdet.²⁸³ Det var også bestyrerinnen som hadde det overordnede ansvaret for selve oppdragelsesarbeidet på hjemmet.

Læring på lærehjemmet

Navnet, Solli Lærehjem, gir inntrykk av at læring var en stor del av målet med tiden på hjemmet. Men hva var det egentlig pikene skulle lære av et opphold på Solli? Hjemmet tok sikte på å lære opp pikene i husstell, både teoretisk og praktisk, og det ble drevet vaskeri, strykestue og systue, i tillegg til kjøkkentjeneste.²⁸⁴ Hjemmet var innrettet som en fagskole med teoretisk og praktisk utdanning utelukkende i husstell. Målet var altså å hjelpe pikene til å bli gode husmorenner eller tjenestepiker. De fleste som gikk ut fra hjemmet, og som ikke gikk tilbake til sine gamle liv, fikk plass som tjenestepike etterpå, eller de flyttet hjem igjen for å jobbe hjemme hos sine foreldre. Til tross for at det var et lærehjem, var det ikke noen skolefaglig opplæring på Solli slik det var på tvangsarbeidshuset, der det var skoleplikt for alle under 30 år, til tross for at jentene på Solli var mye yngre enn de som satt på tvangsarbeid. Opplæringen var ensrettet mot husstell, og skolefaglig utdanning var ikke en prioritet. Denne ordningen varte nesten hele min periode, helt frem til det ble tatt opp som problematisk på et styremøte i 1936. Året etter ble det innført en ny arbeidsplan som hadde en begrenset mengde undervisning, med noe kroppsøving og teoretisk opplæring.²⁸⁵ På arbeidshuset var en opptatt av at kvinnene skulle få mulighet til å tilegne seg kunnskap som kunne hjelpe dem å forsørge seg selv på ærlig vis som yrkesaktive kvinner. Mangelen på

²⁸² Georg Madsen: *Solli" lærehjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 50 års beretning*, Bergen 1932: 17.

²⁸³ *Ibid*: 18.

²⁸⁴ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D del 1, Solli rednings- og arbeidshjem for unge piker, RA/S-1043/D/Db/L1048, Brev til Justisdepartementet signert KS.

²⁸⁵ *Solli lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen. 54. årsberetning 1936: 2.*

teoretisk opplæring av jenter helt ned til 14 år på Solli, viser at en her var mer opptatt av å lære pikene opp til å bli gode tjenestepiker og hjemmeværende hustruer, ikke til å kunne forsørge seg selv. På tvangsarbeidshuset hadde en også et mål om at alle som ble løslatt derfra skulle kunne lese og skrive skikkelig, det hadde de ikke på Solli. Her var den religiøse opplæringen nærmest enerådende med salmesang, gudstjenester og bibelgrupper. Den kristne påvirkningen var hovedmidden som skulle brukes for å føre pikene inn igjen på den smale sti.

Det vanskelige arbeidet

Når pikene ble innlosjert var den vanlige tiden for oppholdet satt til to år. Pikene skrev seg inn for denne tiden og forpliktet seg til å bli der i disse to årene, men hvis de ønsket å dra tidligere kunne en som sagt ikke hindre dem. Hjemmets styre mente at to år var passelig tid for å oppnå den endringen en ønsket med pikene, men mange dro før denne tiden årene var omme. I årsberetningene fortviler styret ofte over at det var så vanskelig å få de trengende pikene til å forplikte seg og gi opp friheten sin for den perioden som var nødvendig for å kunne nå inn til dem og virkelig utrette en endring.

...I en hel del tilfeller er det vanskelig; de unge som kommer til oss vil ikke noget for alvor. Så er de hos oss i en kortere eller lengre stund, men de higer stadig etter å komme ut i friheten igjen, og når de så synes at målet en dag er fult, drager de sin vei – ut i friheten mener de; ut i trelldommen, vet vi. Men vi har ingen midler til å tvinge dem, det ligger nu i det hele ikke på linje med vårt arbeide. Men trist er det at være vidne til all denne uforstand og vill-ledte frihetslengsel. Det er derfor ikke annet enn vi må vente at det går så som så med disse, som endelig må ut.²⁸⁶

At så mange av de som frivillig hadde skrevet seg inn forlot hjemmet etter ganske kort tid, kan tyde på at hjemmets reglement, arbeid og oppdragelse ble oppfattet som for strengt av pikene. Fordi det var så få som var villig til å binde seg for to hele år frivillig, endret en på 1930-tallet denne tiden til ett år.²⁸⁷

Hjemmet skrev hvert år kort i årsberetningene om alle pikene som har forlatt hjemmet og hvordan det har gått med dem. Selv om de gjerne ville ha holdt på mange av dem i lengre tid, ble det fortalt en del solskinnshistorier der det gikk veldig bra, i hvert fall den første tiden etter at de forlot hjemmet. Pikene ble ikke fulgt opp over lengre tid, så hvordan det gikk på sikt sier årsberetningene ingenting om. Med andre gikk det mindre bra, de tok opp igjen sine gamle liv så snart de forlot hjemmet. Generelt er det et ganske dystert bilde og lave forventninger til pikene som var under behandling som tegnes i årsberetningene. Det legges vekt på stadige nederlag med unntaksvise lyspunkter. Det er også en ganske deterministisk holdning som skinner gjennom på pikenes vegne. De var født og oppvokst inn i elendigheten, og hvordan skulle da hjemmet kunne vende dem ut av det som fra fødselen av var deres

²⁸⁶ "Solli", *lærehjem for unge piker*, 53. årsberetning, 1935:4.

²⁸⁷ "Solli", *lærehjem for unge piker*, 52. årsberetning, 1934: 4.

livsbane, i løpet av den lille tiden de har til rådighet for å omforme dem? Hjemmets styreformann uttrykte det slik i 1934:

Som det vil sees er det så å si utelukkende ganske unge piker som kommer til oss, hva der jo helt stemmer med våre ønsker. Men det er jo dessverre så at også blandt ganske unge piker kan der finnes sådanne som synes å være uimottagelige for all god påvirkning; det vil da som regel ha som sin indre årsak medfødte eller i tidlig alder på grund av oppdragelsesforholdene erhvervete skavanker, som innvarsler en mørk framtid for dem. Selv er de ikke i stand til å se det; vi som ser det står dessverre så maktesløse.²⁸⁸

Selv om det ikke er noen utstrakt behandlingsoptimisme på Solli, hadde de ansatte selvsagt tro på sin egen gjerning. Solli var ikke et statlig drevet foretak, men en institusjon som hvilte på frivillige filantropers innsats og pengestøtte. Hvis en ikke mente at hjemmets filosofi fungerte, er det liten grunn til å anta at disse menneskene skulle ønske å ofre så mye tid og penger på hjemmet. I årsberetningen fra 1937, da hjemmet hadde vært i drift i 50 år, skriver styreformann og pastor Georg Madsen:

At arbeidet ikke har vært forgjeves i de forløpne 50 år det føler vi oss som sagt forvisset om, og vi er takknemlige for at vi har kunnet rekke så mange hjelpeløse unge kvinner en hjelpende hånd, da det knep som verst for dem.

Tvangsarbeidere på Solli

Da lovendringen som gjorde det mulig for kvinner å sone dommen for tvangsarbeid på redningshjem kom, skulle Solli huse straffedømte kvinner sammen med de som sonet der frivillig og veldig unge jenter som var satt der av vergerådet. Flertallet av kvinnene på hjemmet var fremdeles frivillige innskrevne, men det var jevnt mellom en og fire tvangsarbeidere der hvert år.

Etter hvert kom bebyggelsen stadig tettere innpå også den nye tomten til hjemmet på Nesttun, og det ble et problem på 30-tallet i forhold til gutter som forstyrret jentene på hjemmet med både ondsinnet mobbing og fristende tilbud for å lokke pikene bort fra hjemmet.²⁸⁹ En av disse episodene illustrerer tydelig forskjellen på et redningshjem og tvangsarbeidsanstalten. En søndag da pikene var på vei hjem fra gudstjenesten møtte en guttegjeng dem på veien og henvendte seg til jentene. De fikk lokket tre av dem med seg, og stakk av med disse. Igjen stod bestyrerinnen maktesløs og hadde ingen mulighet til å stoppe dem. Jentene angret seg tydeligvis og kom tilbake igjen til hjemmet senere samme natt.²⁹⁰ Hvilke konsekvenser dette fikk for jentene sier ikke kildene noe om, men de tre ble ikke utvist fra hjemmet i følge årsberetningene. Hjemmet kontaktet politiet flere ganger for å få hjelp til å få bukt med problemet med guttegjengene, men det ser ikke ut til at det var mye politiet kunne gjøre, da guttene strengt talt ikke brøt noen lover. Det var pikene som ikke hadde lov til å snakke med

²⁸⁸ "Solli", lærehjem for unge piker. 52. årsberetning: 3-4.

²⁸⁹ Solli" lærehjem for unge piker: Nesttun pr. Bergen 55-årsberetning: 2.

²⁹⁰ SAB, Solli Lærehjem for unge piker, C- journaler over utgående brev 1880-1940, SAB/PA-23501/C/L0002.

utenforstående og ikke omvendt. Noe slikt kunne aldri hendt på tvangsarbeidshuset, som i praksis var et fengsel med tykke murer og låste celler. Tvangsarbeiderne der fikk bare benytte fengselets egen kirke, og var aldri ute blant folk på gaten på denne måten. Guttene hadde helt sikkert kjennskap til hjemmet og hvilke ”type jenter” som holdt til der. De må ha vært ganske lett gjenkjennelig for de andre kirkegjengerne i nærmiljøet, der de kom i flokk og følge med bestyrerinnen for å delta på gudstjenesten. Om pikene opplevde disse turene til kirken som hyggelige eller ubehagelige og stigmatiserende sier ikke kildene noe om. Mot slutten av 30-tallet søkte hjemmet etter en ny eiendom som lå mer skjermet, men dette ble det aldri noe av da hjemmet ble nedlagt få år senere.

Kvinnehjemmet på Grini

I Bærum lå Kvinnehjemmet på Grini, som var et større kvinnehjem med tradisjon for redningsarbeid for prostituerte helt tilbake til 1859, med forskjellige adresser. Arbeidet var rettet mot mer voksne kvinner enn Solli lære hjem, og her var det for det meste utelukkende prostituerte som havnet. Hjemmet hadde et belegg på i overkant av 30 kvinner om gangen, og av disse var de fleste tvangsarbeidere som var anbrakt dit av politiet.²⁹¹ Også her var det de minst forkomne og yngste tvangsarbeiderne som fikk mulighet til å sone, men alderen på de

innlosjerte på Grini var betydelig høyere enn på Solli, så klientellet på de to hjemmene var ganske ulikt. Det var veldig få under 18 år, flertallet var over 25 år gamle, og mange var også passert 30.²⁹² I tillegg til kvinnene som satt der på ulikt grunnlag på bakgrunn av tvangsarbeidsdommer, var det mange kvinner på hjemmet som hadde tatt opphold der frivillig. I motsetning til Solli hadde Grini også mannlige bestyrere etter forbilde fra det tyske

²⁹¹ Bildet er hentet fra *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1933, 1934*.

²⁹² *Årsberetninger for Grini Kvinnehjem fra årene 1922- 1928*, (Se litteraturliste)

kvinnehjemmet Hildesheimen, men de hadde en kvinnelig husmor ved hjemmet i tillegg. Bestyrerne var pastorer eller diakoner.²⁹³ Hjemmet var i drift frem til 1946.²⁹⁴

Kvinnene og arbeidet på Grini

I årsberetningene fra Grini er det en veldig positiv holdning til arbeidet de gjorde, og det er tydelig at de hadde stor tro på at arbeidet deres nyttet og at det ville gå godt for de fleste av kvinnene de sendte fra seg. Selv om de ikke la skjul på at de også opplevde mange skuffelser. Det er påfallende hvor mye mer positiv Grinis årsberetninger er i omtalen av hjemmets piker enn årsberetningene fra Solli. I og med at Grini var et hjem hovedsakelig for prostituerte, og Solli var et hjem som satset mer på forebyggende arbeid for å unngå at kvinnene skulle havne på ”skråplanet” kan det hende dette er et uttrykk for at kvinnene på Grini var med inneforstått med at de trengte hjelpen de mottok og var mer takknemlig for den sjansen de hadde fått ved å få oppholde seg på Grini. De ansatte på Grini hadde kanskje også et mer blasert forhold til kvinnenens livshistorier og oppførsel, da de hadde sett mer og verre forhold enn det en var vant til på Solli. I Oslo-området var det flere kvinner som trengte tilbudet de kunne få på kvinnehjemmet, og på Grini var det plassmangel i motsetning til på Solli, der de slet med å få fylt opp de 15 plassene de hadde.²⁹⁵ Bestyrelsen beklaget seg over at de på grunn av plassmangel måtte avvise kvinner som tidligere hadde vært på hjemmet og som det senere hadde gått galt for igjen, som ønsket hjemmets hjelp. Altså stikk motsatt enn på Solli, der en klaget over at en ikke hadde nok søkere som var villig til å forplikte seg for et opphold der.²⁹⁶ Derfor er det naturlig å anta at flere av kvinnene på Grini var mer motivert for å være der, og siden de var eldre bodde nok også flere på hjemmet på eget initiativ, og ikke på grunn av pålegg fra vergerådet eller fattigstyret som tilfellet var på Solli. Den positive omtalen kan derfor være et resultat av mer sammenfallende forventninger fra de ansatte og kvinnene som bodde der enn på Solli.

Grini hadde også betydelig større resurser til sin anvendelse, både når det gjaldt støttespillere som bidro med underholdning og foredrag på hjemmet, og til utflukter og arrangerte festligheter i forbindelse med høytider og lignende.²⁹⁷ Hjemmet arrangerte fest også for å markere når en pike hadde vært på hjemmet ett år. Da ble det gjort ekstra stas på henne, og hun fikk gaver av hjemmet.²⁹⁸ I løpet av et år var det mange slike fester, utflukter og andre positive aktiviteter. Utfluktene var som regel sponset av privatpersoner eller foreninger, som

²⁹³ *Kvinnehjemmets 60-årsberetning 1919, 1920: 4.*

²⁹⁴ *Bærum.kommune.no, Kvinnehjemmet på Grini, lastet ned 03.05.13.*

²⁹⁵ *Solli "lærehjem for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 51. års beretning, Bergen 1933: 3.*

²⁹⁶ *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1927, 1928: 5 og Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1926, 1927: 5.*

²⁹⁷ *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1926, 1927: 2-3.*

²⁹⁸ *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1925, 1926:4.*

inviterte dem på besøk eller på båt-, eller bilturer. De besøkte også mange ulike kirker i området i løpet av et år. Slikt finnes det lite spor av på Solli, utenom kirkebesøkene. På Grini drev de med mye av den samme sysselsettingen som på Solli, med fokus på huslige sysler og lite skolegang. Teoretisk skole er ikke nevnt i kildene noe sted, så dette var det trolig lite eller ingenting av. Det var vask, kjøkkentjeneste, stryking, søm, strikking og annet husarbeid. I forbindelse med Grini var det også en gård, så kvinnene kunne jobbe i fjøset og med annet gårdsarbeid utendørs, og det var også en del hagearbeid.²⁹⁹ Grini hadde mye fokus på påvirkning gjennom felles møter, og slike hadde de hver dag. Det var enten en enkel andakt, eller funksjonærene eller andre som var hentet inn utenfra som holdt taler, og det var sang og musikk.

Nesten alle kvinnene på hjemmet hadde hatt Oslo som sitt siste oppholdssted før de kom til kvinnehjemmet, men de fleste kom opprinnelig fra mindre byer og var innflyttere til hovedstaden. Dette stemmer godt overens med demografien til de kvinnelige tvangsarbeiderne på tvangsarbeidshuset.³⁰⁰ I tillegg til at de var dømt etter paragrafer fra løsgjengerloven, hadde mange av tvangsarbeiderne som bodde på kvinnehjemmet dom etter paragraf 155 i straffeloven. Denne omhandlet som tidligere nevnt å smitte noen med kjønnssykdom mens en selv var klar over at en var smittebærer. Dette vil altså si at en stor andel av kvinnene på hjemmet var smittet med kjønnssykdom, noe som også forklarer hvorfor det var hyppige sykehusinnleggelses fra hjemmet. Det var også en egen mødre-avdeling der kvinner kunne bo sammen med sine barn eller mens de ventet på å føde. De aller fleste av barna som ble født her ble adoptert bort, og dette oppfordret hjemmet til.³⁰¹

Fanger og frie kvinner -uklare roller på kvinnehjemmene

I 1923 forteller bestyrelsen på Grini i et brev til Justisdepartementet at det var plassmangel på hjemmet og at oslopolitiet ikke fikk plass til alle kvinnene som de ønsket å ha på hjemmet.³⁰² Allerede da, lenge før hjemmet ble godkjent som soningsanstalt for tvangsarbeidere, var disse i stort flertall på hjemmet, enten for å unngå å måtte sone på landsfengselet eller etter at de hadde sonet og var ute på prøve. Denne praksisen fortsatte også etter at hjemmet var godkjent som soningsanstalt for tvangsarbeidsdommer. Dermed var det en blanding av kvinner som var ferdig å sone, som ville unngå å sone og som sonet for tvangsarbeidsdommer på hjemmet, i tillegg til de som var der frivillig og som kunne forlate hjemmet etter eget ønske når som helst. På Solli bodde tvangsarbeiderne også sammen med fra 14 til 18 år gamle vergerådsbarn.

²⁹⁹ *Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1933*, 1934: 4.

³⁰⁰ Bildet hentet fra Kvinnehjemmet Grinis årsberetning fra 1933 og viser kvinnehjemmet med tilhørende gårdsbygninger.

³⁰¹ *Kvinnehjemmets 60-årsberetning 1919*, 1920: 4.

³⁰² RA, Justisdepartementet. Fengselsstyrelsen. D. Del 1. Kvinnehjemmet på Grini. 1917-1927. RA/S-1043/D/Db/L1047.

Dette fremstår som en ganske rotete praksis der rollene ble blandet og en ikke hadde et klart skille mellom hvem som egentlig var fange og fri. I prøvetiden fikk de fleste som slapp ut fra landsfengselet leve i frihet, men under ekstra oppsyn fra politiets side og meldeplikt. Andre måtte altså inn igjen på en ny anstalt som også ble brukt som soningsanstalt for hele soningstiden til enkelte tvangsarbeidere. Det samme gjaldt mange som satt der før bemyndigelsen til innsettelse på tvangsarbeid i det hele tatt ble brukt. Dersom den siste gruppen ikke skikket seg vel mens de var på hjemmet eller rømte, måtte de sone dommen sin på tvangsarbeidshuset likevel, og da fikk de ikke fratrukket for tiden de hadde sittet på hjemmet da dette for denne gruppen ikke ble regnet som soning. Det som var soning og straff for noen ble regnet som tid i frihet for andre og som oppdragelse for vergerådsbarn.

Fordi Grini, som Solli, var et åpent hjem uten murer og låste dører var det fristende å rømme, og rømminger forekom hyppig. Jeg har funnet mange tilfeller der kvinner ankommer tvangsarbeidshuset direkte fra et av kvinnehjemmene på grunn av rømning eller fordi de ikke hadde god nok oppførsel til en slik åpen form for soning. Akkurat hvor mange dette gjaldt har jeg imidlertid ikke noen fullstendige tall på da det ikke ser ut til at dette ble systematisk registrert, men brevvekslinger mellom direktøren på landsfengselet, bestyrelsen på Grini og Justisdepartementet viser at dette forekom hyppig. At tiden på kvinnehjemmene ble en ekstra soningstid for noen i tillegg til tiden på tvangsarbeidshus var altså ikke bare en teoretisk mulighet, for mange ble det også tilfellet.

Statlig kontroll med skole og lærehjemmene

Det fantes både private og statlige skolehjem. Alle var drevet etter de samme prinsippene, og alle fikk statsstøtte. Hjemmene var imidlertid veldig lukket og det var liten kontroll med virksomheten der. En skulle tro at det var høyt prioritert å holde en viss kvalitetskontroll med hjemmene som fikk i oppdrag å sette tankene i vergerådsloven ut i live og gjennomføre oppdragelsen av vergerådsbarna, men dette ble i liten grad fulgt opp. Det var regler for at det skulle være jevnlig tilsyn med hjemmene, men inspeksjonene var overfladiske, og barna selv hadde sjelden anledning til å uttale seg om hvordan de hadde det på hjemmet. Det er skrevet en mellomfagsoppgave i Kriminologi om forholdene på Toten Skolehjem for piker på 1950-tallet. Dette er en av veldig få tekster om det indre livet på skolehjem for piker. Av denne oppgaven kommer det fram at det i løpet av 4 år på begynnelsen av 50-tallet bare var bestyrerinnen som fikk snakke med inspektøren på tomannshånd, og jentene selv fikk aldri uttale seg i forbindelse med inspeksjonene som alltid var anmeldt på forhånd, selv om de egentlig skulle være uanmeldte. Det kom nye og strengere regler for inspeksjonen med skolehjemmene i 1950 så det er ingen grunn til å anta at kontrollen skulle ha vært noe bedre før dette, heller verre. På Bastøy foregikk inspeksjonene mye på samme måte. Der ble guttene

spurt om de trivdes, fikk nok mat og klær og lignende, men direktøren stod alltid og overvåket det hele og fulgte med på svarene.³⁰³ Det følgende sitatet er fra Stortingets talerstol der en representant forteller sjokkert om hva han hadde blitt vitne til da han besøkte skolehjemmene for å se forholdene med egne øyne:

Flere ganger har man brukt den lavere betjening til å straffe guttene, for å slå dem. En gårdsgutt for eksempel som hadde fortalt at han ble anvist til å slå både på baken og over ryggen, mellom skulderbladene. Han slo med tre store pisker, som uten bestyrerens vitende hadde ligget i vann om ettermiddagen for å bli seige. Han slo med begge hender, alt han evnet å slå. Både på rygg og bak blødde gutten etter slagene. Han greide ikke å gå tilbake til skolen den kvelden – han måtte bæres hjem.³⁰⁴

Tilsvarende skrekkhistorier finnes ikke for skolehjemmene eller lærehjem for jentene. Solli var ikke et skolehjem, men et lærehjem. Det vil si at det var et hjem for noe eldre piker, (fra 14 år og oppover) og skoleundervisning var som nevnt i kp. 5 ikke prioritert. De skulle lære husstell, ikke å regne og skrive. Jeg har ikke kunnet finne tilsynsrapporter for dette hjemmet, og i arkivene etter Solli finnes det heller ingen spor etter at det har forekommet tilsynsrapporter. Jeg kan ikke konkludere endelig med at jevnlig tilsyn ikke fant sted, til det har jeg ikke foretatt systematiske nok arkivssøk, men det er bemerkelsesverdig stille i kildene i forhold til inspeksjoner både i lærehjemmets egne arkiver og hos Justisdepartementet. Hos Justisdepartementet er det eneste som er å spore etter noe tilsyn med dette hjemmet, et enslig kort brev fra 1930 som ser ut som det er sendt fra en representant som var sendt ut for å undersøke forholdene ved hjemmet. Det er naturlig at Justisdepartementet ikke hadde kontroll med hjemmet før 1929 da dette sannsynligvis ikke falt på deres bord før tvangsarbeiderne begynte å sone der dette året. Vedkommende skriver blant annet:

Det (hjemmet) har plass til 15 piker, som får hvert sitt lille rum, alle nette og pene. For tiden er der bare 7 piker. Betjeningen utgjøres av bestyrerinnen frk. Visted, en meget grei og tiltalende dame, og dessuten for tiden to arbeidsledere, 1 for systuen og 1 for vaskeriet. (...) Pikene læres opp i alle huslige sysler, begynner i vaskeriet, hvor der er håndvask, ikke maskiner, så i strykeriet, systuen og i kjøkkenet. De lærer også havestell. Jeg fikk inntrykk av at det er et utmerket hjem.³⁰⁵

Rapporten er nevner ikke pikene selv eller deres trivsel, bare hjemmets praktiske innretning og hva som læres. Ut fra brevet ser det ut til å ha vært en veldig overfladisk inspeksjon. Brevet inneholder også så grunnleggende informasjon at det virker ikke som om det har vært statlige kontroller med hjemmene tidligere. Burde ikke Justisdepartementet da hatt oversikt over så grunnleggende forhold som hvor mange piker det var plass til, hvem bestyrerinnen av hjemmet var og hvilke type arbeid pikene ble satt til på hjemmet?

³⁰³ Ustvedt, 2000: 218.

³⁰⁴ Ustvedt, 2000: 137.

³⁰⁵ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D del 1, RA/S-1043/D/Db/L1048, Brev til Justisdepartementet signert KS.

Var kvinnehjemmene like ille som skolehjemmene?

Som med Tvangsarbeidshuset er det et problem også i forhold til kvinnehjemmene at det finnes så få kilder fra kvinnene selv, eller kilder som i større grad kan bidra til å nyansere bildet kvinnehjemmene skapte av seg selv gjennom årsberetningene. På grunn av mangel på andre kilder, har hjemmene i stor grad fått skrive sitt eget ettermæle. Det var heller ikke noen store debatter eller rettssaker mot disse hjemmene, slik det i 1907 var mot enkelte av skolehjemmene for gutter. Disse sakene bidro til å skape kilder fra flere hold og avslørte brutaliteten guttene hadde blitt møtt med der. Hvis en bare hadde lest skolens egne beretninger om hva som foregikk på Bastøy og de andre guttehjemmene hadde en sittet igjen med et ganske annet bilde enn det vi vet om skolehjemmet i dag. Likevel er det mye som tyder på at kvinnehjemmene ikke kan plasseres i samme kategori som guttehjemmene når det gjelder brutalitet og mistriivsel blant elevene. For det første var disse kvinnehjemmene åpne hjem. De lå ikke isolert plassert og de hadde mye mer kontakt med omverden i form av besøk og utflukter. Dermed var driften mye mer gjennomslukt enn de totalt lukkede institusjonene som skolehjemmene ofte var. Det var stor gjennomtrekk av kvinner inn og ut som kunne komme og forlate hjemmene når de ville. På Grini hadde de ofte plassproblemer og måtte avvise kvinner som ønsket å ha opphold her. Prostitusjonsmiljøet i Oslo var ikke større enn at ryktene hadde spredd seg raskt om hjemmet ikke var et leverlig sted å oppholde seg, og søkingen til hjemmet hadde avtatt. At flere kom tilbake til Grini for et nytt opphold frivillig viser også at det ikke kan ha vært en utbredt mistriivsel. På Solli hadde en problemer med både søkingen til hjemmet og at jentene forlot hjemmet etter kort tid. Hjemmet selv forklarte dette med jentenes evige frihetstrang, som de ikke klarte å undertrykke. Mistriivsel på hjemmet kan nok ha vært en annen forklaring som ikke kommer fram i årsberetningene. Noe terrorvelde var det nok likevel ikke. Pikene som stakk av med noen av nabolagets gutter etter gudstjenesten, og som selv kom slukøret tilbake til hjemmet og bad om tilgivelse og godt vær, er milevis fra fortellingene fra skolehjemløyene om gutter som, med livet som innsats og bevæpnet med hjemmelagde kniver, tar seg over til fastlandet til et liv på rømmen, og med små sjanser for å slippe unna.³⁰⁶ Ble de tatt, visste de godt at det ville vanke både pisk og ukevis på enecelle når de kom tilbake. Slik var det åpenbart ikke på Solli.

Konklusjon

Kvinnehjemmene ble benyttet som sanksjonsform for kvinner dømt etter løsgjengerloven i mye større utstrekning enn det som tidligere har vært kjent og utover det som har blitt registrert i statistikken. Først og fremst var det yngre kvinner i prostitusjonsmiljøet som ble

³⁰⁶ Ustvedt, 2000: 79 og 199.

rammet av dette, men senere også yngre kvinner som var dømt etter drukkensparagrafene. Bruken av ett- eller toårige opphold på kvinnehjemmene for å slippe å sone på tvangsarbeidshuset kunne ende opp med å bli en ekstra soningstid dersom de ikke klarte å fullføre oppholdet av ulike grunner, og derfor likevel endte opp med å måtte sone dommen på tvangsarbeidshuset. Denne praksisen fortsatte også etter 1929 da hjemmene ble godkjent som soningsanstalt for tvangsarbeid, slik at det som talte som en dag på tvangsarbeid for noen, talte som en dag i frihet for andre under samme forhold.

Det var stor pågang av prostituerte kvinner fra hovedstaden som frivillig ønsket å bo på Kvinnehjemmet Grini, og som tydeligvis så på dette som et godt tilbud og god hjelp for å starte et bedre liv. Det kan på ingen måte utelukkes at dette også gjaldt for mange av kvinnene som var der på grunn av tvangsarbeidsdommer. At mange av de dømte kvinnene rømte fra hjemmet viser imidlertid at dette ikke gjaldt alle. En stor forskjell mellom kvinnene som var der frivillig og de som var dømt etter løsgjengerloven, var at de dømte kvinnene hadde en overhengende trussel om at dersom de forlot hjemmet ville de bli arrestert og risikerte å havne på tvangsarbeidshuset for soning der. Derfor fungerte kvinnehjemmet for denne gruppen i praksis som et fengsel til tross for at det ikke fantes celler eller fengselsmurer.

Det var svært liten statlig kontroll med hjemmene som ble gitt ansvar for å gjennomføre soningen til de dømte tvangsarbeiderne og hjemmene fikk utstrakt frihet når det gjaldt å utforme ”behandlingsopplegget” kvinnene skulle gjennomgå i de årene de tvangsmessig ble holdt på hjemmene. De fikk også et stort medbestemmelsesansvar i forhold til kvinnenes skjebne, i og med at det var opp til bestyrerinnene ved hjemmene om de skulle søke om å få dem løslatt på prøve før makstiden for oppholdet var utløpt, og dermed kunne de påvirke lengden på soningstiden for kvinnene.

6. Fremstillingen av kvinnene i kildene

Som nevnt i innledningen er det store flertallet av kildene til denne oppgaven skrevet av det apparatet som samlet stod for innesperringen av kvinnene som satt på tvangsarbeid: stortingsrepresentanter som utformet og vedtok lovene, politiet som brakte dem inn, dommerne som anvendte lovene i rettsapparatet og direktøren og andre ansatte ved tvangsarbeidsinstitusjonene som stod for fullbyrdelsen av den idømte straffen, eller behandlingen som det den gangen ble definert som. Flere kilder som stammer fra kvinnene selv, og som kunne ha bidratt til å nyansere det bildet vi sitter igjen med, hadde selvsagt vært kjærkomment i arbeidet med denne oppgaven. Men alle disse ulike aktørenes syn på tvangsarbeiderne er et veldig interessant spørsmål i seg selv fordi deres oppfatning av hvordan disse kvinnene var, og hvilke farer de utgjorde for samfunnet, gir grunnlag for å forstå hvorfor de mente det var nødvendig å sperre dem inne i årevis for å gjøre dem til bedre mennesker. Dette gjelder særlig for politiet, i og med at de var de største forkjemperne for å stramme inn løsgjengerloven ytterligere, og det var de som tok ut tiltaler mot kvinnene. Synet disse menneskene hadde på kvinnene, som var målgruppen for løsgjengerloven, var avgjørende for hvordan de mente kvinnene burde behandles. Dermed påvirket deres holdninger overfor kvinnene hvordan tvangsarbeidet til slutt ble utformet.

Det er også interessant å se på hvordan de som arbeidet med kvinnene, som var dømt, så på sin egen virksomhet og om de selv hadde tro på behandlingsopplegget de drev med på tvangsarbeidshuset. Derfor er det fruktbart å foreta en analyse av hvordan kvinnene og arbeidet på tvangsarbeidshuset blir fremstilt i kildene. Altså av hvordan kvinner dømt etter løsgjengerloven og arbeidet med dem fremstilles av representanter for kontrollapparatet rundt dem.

Fremstillingene til de ulike aktørene er delt inn i fire grupper: 1. Fengselsdirektør Smedal vil bli behandlet for seg selv da han er den eneste fengselsdirektøren som arbeidet med kvinnelige tvangsarbeidere i min periode. 2. De ulike prestene som var tilknyttet Landsfengselet i perioden. 3 Lærerinnene ved tvangsarbeiderskolen på landsfengselet. Og til slutt 4. Ulike representanter for politiet og påtalemyndighetene. Er det forskjeller i synet på kvinnene og deres oppførsel og egenskaper mellom de ulike gruppene? Kan politiets

fremstilling av kvinnene si noe om hvorfor de mente det var viktig å sette dem på tvangsarbeid?

Jeg har valgt å utelukke aktørene som arbeidet på kvinnehjemmene fra dette kapittelet fordi en på kvinnehjemmene omtalte alle kvinnene de hadde hos seg samlet, så det er umulig å skille ut tvangsarbeiderne fra de andre som bodde på hjemmet uten dom. Det finnes også få kilder til deres omtale av de innsatte, og det som finnes blir omtalt i kapittel 5. Det som finnes av kilder til holdningene til dommere og politikere også begrenset og er allerede omtalt i kapittel 1 og 2, så dette vil også bli utelatt her for å unngå gjentakelser.

Kildene fra Landsfengselet

Hvert år sendte fengselsdirektøren inn sine vurderinger av arbeidet på anstalten og de innsatte til fengselsstyrelsen, som igjen valgte ut hvilke deler av dette som ble trykket i årbøkene de gav ut. Disse årsberetningene var fengselsvesenets måte å informere omverdenen om sin virksomhet på, og en måte å innrapportere til sine overordnede i Justisdepartementet. Derfor er det klart at disse beretningene må leses med kildekritiske øyne. Direktøren hadde naturlig nok et mål om å sette driften i et positivt lys, og ville ikke innberettet noe som ikke tålte dagens lys eller kunne føre til at det ble startet etterforskning på om forholdet ved fengselet var etter reglementet. Espen Schaanning mener at disse rapportene på grunn av dette viser hva fengselsdirektøren, presten og legen mener er akseptable forhold ved et fengsel, og at rapportene derfor likevel er veldig interessante.³⁰⁷ Hva som ikke er nevnt i rapportene kan også være interessant å merke seg. Det er naturlig å tenke seg at de områdene ved driften som ikke blir nevnt ikke er like mye å skryte av som det som nevnes. Et eksempel på dette er årsrapportene som kom fra skolehjemmet på Bastøy de første årene av driften, som senere har blitt avslørt som hensynsløst brutale overfor guttene.³⁰⁸ I disse rapportene legges det vekt på vær og vind, driftsbygninger, religiøse og oppbyggende arrangementer og lignende saker, mens guttene, deres helse, trivsel og oppførsel blir fullstendig utelatt, selv om dette kanskje burde vært det mest relevante å rapportere inn om.³⁰⁹ Stillheten om guttene i årsmeldingene kunne ha vekket mistanker om at noe ikke var som det skulle på øya.

En må derfor se med et kritisk blikk på de ansattes fremstilling av arbeidet med kvinnene på anstalten. Men som det vil bli vist i dette kapittelet er det ikke et utelukkende positivt bilde som blir presentert i årsberetningene, så det ser ikke ut til at det har vært en utstrakt selvsensur for å gi inntrykk av at behandlingsopplegget var en stor suksess. Til tross for at en må ta hensyn til at forfatterne kan ha hatt nytte av å gi et falskt positivt bilde av anstalten når en

³⁰⁷ Schaanning 2007: 142.

³⁰⁸ Ustvedt, 2000: 72, 95-99, 114.

³⁰⁹ Ustvedt, 2000: 91.

leser årsberetningene, er det vanskelig å se hvorfor direktøren og de andre ansatte skulle ha nytte av å gi en falskt positiv fremstilling av de innsatte kvinnene og deres egenskaper. De var tross alt satt på anstalten for en grunn, og det var ingen som forventet at disse kvinnene skulle være mors beste barn. Det er også merkbare forskjeller mellom direktøren og prestens beretninger. Dette viser at det ikke var noe veldig tydelig mønster i hvordan kvinnene ble fremstilt og at det derfor var rom for å gi både positive og negative karakteristikk av dem i disse rapportene. Hvis beskrivelsene hadde vært entydig gjennom hele perioden hadde det vært større grunn til mistanke om selvsensur og forvrengninger av virkeligheten. Avvikene mellom presten, direktøren og lærerinnens beskrivelser trenger heller ikke å bety at den ene har rett mens de andre farer med løgn. Det er ingen av beskrivelsene som er direkte motstridende, men forskjellene ser heller ut til å ha grunnlag i ulike vurderinger og at de fokuserte på ulike sider ved kvinnene og deres oppførsel. Der direktøren legger mer vekt på de praktiske tingene, som disiplin og oppførsel, legger presten mer vekt på det åndelige, som moral, anger og synd sett fra et religiøst perspektiv. Det er heller ingen vesentlige forskjeller å spore mellom notatene som var ment for internt bruk på anstalten og tekstene som ble sendt inn til Justisdepartementet, noe som også forsterker troverdigheten til opplysningene i årsberetningene.

Direktør Smedals omtale av fangene

Som vist i kapittel 4 gir kildene, særlig fra pressen, et bilde av en omsorgsfull fengselsdirektør med hjerte for de skjebnene han møtte på tvangsarbeidsanstalten. Men hvilket bilde tegner direktør Smedal av tvangsarbeiderne han arbeidet med?

Direktøren var i det store og hele positiv i sin omtale av de innsatte på anstalten i årsberetningene. Det er tydelig at Smedal mente at det var enkelte av tvangsarbeiderne som var vanskeligere å ha med å gjøre enn andre, men dette tones ned og de positive sidene fremheves heller enn de negative, selv om det skinner igjennom at disse også fantes.

I årboken fra 1919-1920 står det: ”Direktøren for Arbeidshuset for Kvinner uttaler at enkelte av tvangsarbeiderskene har vært ujevne og hastige i sin oppførsel, men at de fleste er snille, tekkelige og flittige”³¹⁰ Dette utdraget er veldig typisk for det direktøren rapporterer inn de fleste årene. En annen uttalelse er trykket i årboken fra 1924-1925 der direktøren meddelte at:

De fleste tvangsarbeidersker har opført sig meget godt, og at det ikke er forekommet noget særlig uheld. Alle tvangsarbeidersker er lært op i et eller annet fag som de kan ernære seg ved, og man har forsøkt å

³¹⁰ Fengselsstyrelsens årbok 1920: 20.

øve dem op til flid og selvkontroll. De fleste synes å befinne sig ganske vel under opholdet i tvangsarbeidshuset³¹¹

Dette året ble også bare fe, av ca 47 tvangsarbeidere utsatt for refselsler en gang hver, der to ble satt ned i klasse og tre ble satt på straffecelle, så denne uttalelsen synes å være en ganske rimelig vurdering av de faktiske forholdene.

I et intervju med Aftenposten i 1927 blir Smedal spurt om hvordan det er å jobbe med så mange ulike type mennesker og at enkelte må være mindre greie å ha med å gjøre. Til dette svarer Smedal:

Man må balansere med forsiktighet – forsøke at faa det til at gaa med det gode og appellere ikke bare til deres æresfølelse, men ogsaa til deres fornuft. Vi har aldrig kjedeligheter med fangene her. De forstaar, at vi vil hjelpe dem saa godt vi kan. Og det kan bare gjøres ved at man tar seg av hver enkelt.³¹²

Han benekter ikke at enkelte er mindre greie, og bekrefter vel med det journalistens påstand, men han fokuserer ikke på dette og slår fast at det *aldri* er kjedeligheter med de innsatte på landsfengselet. Dette er en ganske sterk uttalelse, og i og med at det samme år var syv refselsler av tvangsarbeiderne på landsfengslet det året, der to fikk innskrenkning av kosten, fire ble nedsatt i klasse og en ble innsatt i straffecelle, var det nok en liten skjønning av forholdene.³¹³ Hvilke motiver direktøren har hatt for å fremstille klientellet i så positive vendinger er ikke sikkert. Uttalelsene legitimerer på ingen måte arbeidet på anstalten eller nødvendigheten av å holde kvinnene der, så dette kan ikke ha vært motivet. At noen av de innsatte var vanskelige, kommer også indirekte frem ved at Smedal var opptatt av å hindre uheldig påvirkning av de bedre emnene fra de andre fangene. Han mente at det var påfallende hvor mye lettere det var å jobbe med de som sonet i enerom, enn de som hadde et flerårig felleskap med andre tvangsarbeidere.³¹⁴ I det hele tatt fokuserer direktøren på de positive sidene ved både de innsatte og arbeidet på anstalten. Han fremhever hvor bra det går med de som sitter i enerom, og nevner lite om flertallet som ikke gjør det. Det er naturlig at direktøren som sjef og ansvarlig for driften velger å rapportere mest inn om det som fungerer godt og tier om resten. Hvis en sammenligner med innrapporteringene som kom fra Opstad ser man imidlertid at det ikke var noen trend at direktørene generelt tegnet et overdrevet positivt bilde av tvangsarbeiderne. Fra Opstad kommer det beskrivelser som er både negativ, generaliserende og stigmatiserende om de innsatte år etter år. En del av denne forskjellen kan forklares med at det faktisk var en markant forskjell mellom kvinnene på landsfengselet og mennene på Opstad. Kvinnene var som tidligere vist yngre, mindre alkoholisererte og hadde

³¹¹ Fængselsstyrelsens årbok 1925: 17.

³¹² Aftenposten Magasinet nr 45, 3. november 1927: 6.

³¹³ Fængselsstyrets årbok 1925-1930: 11.

³¹⁴ Fængselsstyrelsens aarbok 1917: 19.

bedre helse. I og med at så mange var prostituerte hadde mange også relativt god økonomi og bedre materielle levekår enn mennene. Disse faktorene førte nok til forskjeller på kvinnenes og mennenes fysiske og mentale helse. Smedal hadde åpenbart høyere tanker om kvinnene på Landsfengselet enn direktørene på Opstad hadde om mennene der. Dette kom blant annet til uttrykk ved at Smedal lot kvinnene tilbringe mye tid på skolebenken og hadde et stort fokus på at de skulle trenes i yrker de kunne leve av senere når de ble løslatt. Presten hadde imidlertid ikke et like stort behov for å skjønne forholdene som Smedal.

Fengselsprestenes omtale av fangene

I uttalelsene fra prestene i årbøkene er det et annet bilde som kommer frem. Her er det lite å spore av direktørens rosemalning av forholdene, selv om også prestene innimellom glimter til med noen gode ord. Prestenes uttalelser stemmer mer overens med de årlige meldingene som kom om de mannlige tvangsarbeiderne på Opstad.

I årboken fra 1908-1909 er det et lite optimistisk bilde som tegnes av de innsatte tvangsarbeiderne av daværende fengselsprest Sigvart Hauge:

De fleste tvangsarbeidere er i høy grad letsindige og sterkt bundet av sit tidligere daarlige levesæt. I innbyrdes samtaler og i sit eget følelsesliv lever de sine forrige utskeielser op igjen, og det er dem en yderst vanskelig sak at vende viljen til en ren og sømmelig vandel. Erkjendelsen av at de har gjort seg skyldig i indsættelse i arbeidshuset, er ofte ringe, og der er saaledes ofte liten tilknytning for tale om omvendelse. Gatelivet synes at ha utslettet ansvarsfølelsen hos dem, og de har liten forstaaelse av det moralske krav som samfundet opretholder ved at avbryte deres usle levevis og holde dem til arbeide i ufrihet. Hos enkelte merker man dog tilløp til selvbebreidelser og ønske om at komme inn i et bedre spor, men meget få synes at kjende trang til at bygge sitt liv på kristelig grund, og løsheten i deres karakter viser seg da i de stadige tilbakefald i lasten, naar de blir satt på frifot. Den moralske tilstanden hos tvangsarbeiderne er mer ensartet end hos straffangene, d.v.s. den er jevnt umoralsk. Likesom tvangsarbeidernes ytre menneske har fått et preg av utskeielsene, således er de i sin personlighet en nedbrutt og i store træk desværre en haapløs slegt. Dette utelukker ikke at en for enkelte kan ha haap om kursendring naar de løslates, og der gjøres ved deres utgang av arbeidshuset saa meget for dem at man skulde ha grund til at haape noget, men vore erfaringer bestaar væsentlig av skuffelser.³¹⁵

Presten trekker her frem at det er liten forståelse blant mange tvangsarbeidere om at de har gjort seg fortjent til oppholdet i tvangsarbeidshuset. Dette var vanlig også blant de mannlige tvangsarbeiderne på Opstad, der det var mye bitterhet, og straffen ble opplevd som veldig urettferdig av mange.³¹⁶ Presten forsvarer likevel tydelig innsettelsen på anstalten ved å definere tvangsarbeidet som et moralsk krav som samfunnet opprettholder ved å holde dem på arbeid i ufrihet. Det er ikke bare tvangsarbeidernes egenskaper som fremstilles negativt, selv om presten forsvarer innsettelsene er det ikke mye behandlingsoptimisme og tro på forbedring

³¹⁵ Fængselsstyrelsens aarbok 1909: 23-24.

³¹⁶ Christie, 1960: 23.

å spore hos fengselsprest Hauge. Neste eksempel fra året etter er ikke mer optimistisk på tvangsarbeidernes vegne:

(...) Med tvangsarbeiderne faller forresten arbeidet mest haabløst. Man har visst nok tidligere vært vænnet til skuffelser, navnlig med de i fængslet hensittende tyvekvinde, da tilbakefaldsprocenten jo for disse vedkommende er temmelig stor. Men de løslatte tvangsarbeiderne gjenoptar som regel kort efter utgangen sine utskielser. Ved løslatelsen blir de gjerne anbragt i stillinger, men yderst faa har stadighet til at beholde dem nogen tid. Der er flere som ikke engang forlater byen for at overta sin tjeneste. Letsindigheten og syndeavanene har faat så stor magt over dem at de er som forhekset overfor disse tillokkelser.³¹⁷

En annen ting man kan merke seg i uttalelsene fra presten er at det er helt tydelig at det var tvangsarbeiderne som etter hans mening utgjorde det mest håpløse klientellet på landsfengselet sammenlignet med straffangene. Dette kan kanskje oppfattes som noe underlig fordi tvangsarbeiderne etter dagens straffelov ikke engang kan regnes som kriminelle, og også i samtiden ble deres ”ugjerninger” bare regnet som forseelser, og ikke forbrytelser. Straffangene satt i motsetning inne for mer eller mindre alvorlige forbrytelser. Dette kan likevel forklares med at tvangsarbeiderne var dømt, ikke på bakgrunn av en enkelt handling, men etter en mer helhetlig vurdering av hele deres levesett, og som regel som følge av en rekke utskielser over lang tid som til slutt vekket politiets interesse fordi de vekket forargelse i det offentlige rom med sin oppførsel. Straffangene kunne også være vanekriminelle, men ofte var det enkelthandlinger som hadde ført til oppholdet i fengsel. Dermed var det å bli dømt til tvangsarbeid oftere en konsekvens av et mer vedvarende levesett i motsetning til mange forbrytelser, som kunne være gjort i et enkelt øyeblikk av svakhet. Presten nevner spesifikt de unge straffangene som satt inne for barnedrap som de som viste mest anger og var mest mottakelig for påvirkning.³¹⁸ En kan tenke seg at det var lettere å vise anger overfor en enkelthandling enn et levesett en har fulgt i årevis. I 1911 ble det ansatt en ny fengselsprest, prost Lützow-Holm, men innberetningene blir ikke mer positive på tvangsarbeiderenes vegne med et personbytte i prestestillingen.³¹⁹ I 1914-1915 er det igjen tvangsarbeiderne som blir trukket frem som særlige ”problemfanger”:

Presten fremhæver i sin indberetning den store forskjell der er paa fangene, som i almindelighet behandles i celle, og tvangsarbeiderne. Arbeidet med de siste faller trøstesløst tungt, da deres karakter er ganske underminert paa grund av drikk, udeliv og usedelighet. Følelsesmennesker - som de ofte er - kan de nok sættes i bevegelse til graat og angerfulde utrop, men under det bløte skal findes saa vidt en sløvet samvittighet og en utbrænt vilje, som lænkebundet under gamle syndeavaner ikke gider opta nogen alvorlig kamp for tilværelsen i ærlig arbeide. Og naar de saa kommer ut, vil de saa ofte før eller senere gjenopta sit natteliv paa gaterne og sin drikketraffic. Undtagelser findes der heldigvis ogsaa her.³²⁰

³¹⁷ Fængselsstyrelsens aarbok 1910: 7-8.

³¹⁸ Fængselsstyrelsens aarbok 1915: 12.

³¹⁹ Aftenposten, mandag aften 6. august, 1928: 3.

³²⁰ Fængselsstyrelsens aarbok 1915: 12.

Det kan i denne sammenheng nevnes at presten ved landsfengselet for kvinner i denne perioden også jobbet som fengselsprest ved Akershus landsfengsel. I de årlige innberetningene til Justisdepartementet fra arbeidet ved dette fengselet omtales fangene i stor grad på samme negative måte, både i forhold til moral og oppførsel og i forhold til behandlingsoptimisme.³²¹ Prestens holdninger overfor fangene var altså ikke noe som begrenset seg til landsfengselet for kvinner spesielt.

Noe av forskjellen fra fengselsdirektørens positive holdning til tvangsarbeiderne til prestens svartmaling, kan kanskje forklares ut fra deres profesjon som henholdsvis fengselsdirektør og prest. Tvangsarbeidernes levesett og uhøvlede vesen gjorde gjerne mer inntrykk på prestene på grunn av deres utdannelse innenfor god kristen moral og etikk. Direktør Smedal var også utdannet teolog, men hadde hele sin yrkeskarriere arbeidet med samfunnets svakeste, blant annet som fengselsdirektør ved Akershus, og hadde aldri hatt en ren prestestilling. Fengselsprest Hauge hadde tidligere jobbet som lærer i folkeskolen og som personalprest, mens Lützow-Holm hadde erfaring som sogneprest og lærer ved to pikeskoler før han tok stillingen som fengselsprest.³²² Det er ikke vanskelig å forestille seg at overgangen fra pikeskole til tvangsarbeidshus ble stor. Dermed kan deres tidligere stillinger ha farget synet prestene hadde på tvangsarbeiderne. Det er også en forskjell på hvilke trekk ved tvangsarbeiderne prestene og direktøren velger å fokusere på. Direktøren skriver mest om tvangsarbeidernes oppførsel på anstalten: de er snille, har god disiplin og skaper lite problemer. Presten legger derimot mer vekt på kvinnenenes moralske egenskaper og personlighetstrekk, som er mye mer stabile trekk enn oppførsel, som kan endres fra dag til dag. Prestene skriver mye om løsgjengernes moral og de legger stor vekt på deres syndige liv utenfor anstalten, før og etter oppholdet på tvangsarbeidshuset. Direktøren velger å ha et større fokus på hvordan kvinnene var der og da, og ser ikke ut til å dvele for mye ved deres fortid. Dette fokuset forklarer nok mye av de store forskjellene mellom direktøren og prestens beretninger.

Prestene var også i de fleste tilfeller svært negativ med tanke på anstaltens egentlige hensikt som var å hjelpe tvangsarbeiderne til å legge sine utskielser bak seg og begynne et lovlydig liv:

(..) Flere ganger har presten iagttatt paatagelig bevægelse – noget hvorom baade brev og samtaler kan bære nok saa kjendelige vidnesbyrd ukevis bakefter -, men er der letfængelige sind naar ordet fra Gud kommer til dem, saa er hos mange av disse letfængeligheten endnu større, naar røstene fra lidenskapene i deres egen barm og de lokkende toner fra det gamle syndeliv kalder paa dem. Dette gjælder da især løsgjengerflokkene, gatepikene, som gennem et et ryggløst liv i aarrækker – ofte helt

³²¹ RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D Del 1, Statistikk over landsfengslene med tvangsarbeidshusene 1909-1911, RA/S-1043/D/Db/L0058.

³²² Aftenposten, torsdag morgen 21 april, 1932: 3. Og Aftenposten, mandag aften 6. august, 1928: 3.

fra 14-års alder – har faat sine moralske begreper saa inficert og sin karakter og vilje saa utmarvet, at det oftest synes haabløst at bringe dem paa ret vei.³²³

Men, det er ikke et utelukkende svartmalt bilde som kommer fra prestene, det finnes eksempler på en forsiktig optimisme, i hvert fall i troen på arbeidet som blir gjort på anstalten. Presten ved tvangsarbeidshuset for kvinner skriver i årboken fra 1925:

Kvinnefengselet er i mange måter, slik som dets arbeide i det daglige ledes av gode og forståelsesfulle kvinner, et slags ”kuranstalt” med lægedom både for sjel og legeme. Og at de bedre elementer blant dem forstår dette, får man inntrykk av både i samtaler og i de brev de skriver. Og brev som sendes fengselet, efter at fangene er kommet ut i friheten, er ofte rørende i deres uttrykk for takknemlighet.³²⁴

Dette utdraget sier ingenting om noen suksessrate i forhold til om opplegget på anstalten faktisk fungerer. Det kommer tydelig fram av de tidligere sitatene at dette fungerte heller dårlig med tanke på tilbakefallsprosenten når de slapp ut, men presten har i hvert fall stor tro på arbeidet som blir gjort og at det ikke er der feilen ligger. Ansvar for at behandlingen feiler blir plassert hos håpløsheten blant de innsatte, og ikke hos behandlingsopplegget eller anstalten selv. Presten karakteriserer altså flertallet av tvangsarbeiderne som ikke mottakelig for den påvirkningen en forsøkte å gi dem på tvangsarbeidshuset, men viser likevel ingen tegn til å være kritisk til behandlingsopplegget på anstalten.

Lærerinnens omtale av fangene

En annen aktør som hadde mye kontakt med de innsatte var lærerinnene ved fengselet. Det var ansatt én lærerinne om gangen, men det var flere utskiftninger i denne stillingen i løpet av min periode. Selv om det var flere ulike kvinner i denne stillingen i undersøkelsesperioden finner jeg ingen tydelige endringer i måten elevene beskrives når lærerinnen skiftes ut, og jeg vil derfor behandle lærerinnenes vurderinger av elevene samlet. Disse arbeidet, som de andre ved anstalten, både med fanger og tvangsarbeiderne. Lærerinnenes jobb var både å undervise i skolen, håndtere lånene i biblioteket og å ha samtaler med de innsatte i enerom så ofte som det var tid til dette. Lærerinnen beklaget seg over at det ble for lite tid til slike samtaler.³²⁵

Lærerinnene skrev hvert år årsberetninger om arbeidet i skolen, og her vurderte hun elevenes samlede oppførsel. Det må nevnes at ikke alle tvangsarbeiderne som var innsatt gikk på skolen. Undervisningen var forbeholdt de under 30-35 år, som ikke hadde tatt fagene før ved tidligere opphold, og noen få over skolepliktig alder som ønsket å gå på skolen frivillig. Lærerinnens vurderinger gjelder altså, i motsetning til presten og direktørens vurderinger, ikke alle tvangsarbeiderne, men bare de som gikk på skolen. Dette gjaldt i underkant av

³²³ Fængselsstyrelsens aarboek 1911: 7-8.

³²⁴ Fængselsstyrelsens årbok 1925: 16.

³²⁵ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001Innberetning for skolen 1918/1919: 4. side.

halvparten av de innsatte. I årene 1922, 23 og 24 ble vurderingene i årsberetningene mer detaljert ved at hun i dagboken for skolen vurderte hver enkelt fremgang og oppførsel. Dette er en interessant kilde fordi det er sjelden en kommer så tett på de innsatte i kildene at hver enkelt av tvangsarbeiderne skilles ut og vurderes så konkret. Hvorfor hun bare skriver slike vurderinger disse tre årene kommer ikke frem, men hvis hun skrev dette fordi disse årene avvek fra normalen hadde dette kommet frem i årsberetningen hun skrev fra de samme årene, noe det ikke gjør. I årsberetningene for disse årene beskrives elevene samlet som stort sett snille, interesserte og med god fremgang, noe som går igjen de fleste år.³²⁶ Derfor kan en regne med at dette ikke var år som skilte seg vesentlig fra normalen i forhold til elevenes oppførsel. Alle elevene som gikk i skolen de tre årene blir også vurdert, så det er ikke gjort noe utvalg av spesielle elever av lærerinnen. Karakteristikkene hun gir av de enkelte er veldig varierende, det blir beskrevet alt fra gode og snille piker, til kalde og hensynsløse bråkmakere. Under er det gjengitt noen eksempler på hvordan disse vurderingene ser ut. Disse har jeg valgt ut av til sammen 55 vurderinger, for å gi et mest mulig representativt bilde og vise bredden fra positive til negative vurderinger (det er totalt 58 vurderinger, men tre av dem var så vanskelig å tyde at jeg har valgt å ta dem ut av utvalget). Noen blir beskrevet med få ord, og andre får litt mer plass. Tallet foran hver vurdering er de innsattes fangenummer.

127: Flink i alt. Klok og alvorlig. Meget behagelig vesen.

119: Vanskelig for at samle tankene. Nervøs. Uheldig vesen. Ikke elskverdig. Hensynsløs- kald. Har dog gjort en del fremgang.

127: Flink, snill. Godt vesen. Vindende, viser hjertelag. Gode evner. Spør godt, har gjort god fremgang.

117: Nokså god vilje, men virker lat og litt doven. Altfor tjuk til anstrengelser. Lite fremskritt.

107: Interessert og bra fremskritt.

224: Ganske bra til at arbeide. Mangler litt evner. Snill og villig. Litt fremgang

141: En søt pike. Ikke store evner. Går dog frem.

155: Fremgang, men sent. Filosofisk anlagt.³²⁷

Ut i fra karakteristikkene lærerinnen gir virker det som om de innsatte var en veldig sammensatt gruppe av ulike personlighetstyper og det er ikke noen tydelige fellestrekk som går igjen hos de fleste. Der noen beskrives som stille og nervøse, omtales andre som utagerende og voldsomme i sin opptreden. Enkelte beskrives som flinke og har gode evner, mens andre fremstilles som mindre intelligente. Flertallet av vurderingene er positive. 22 av 55 tvangsarbeidere får betegnelsen snill. Bare åtte får klare negative karakteristikk av sin personlighet med bruk av ord som *hensynsløs*, *brutal*, *ikke elskverdig*, *kald*, eller *uheldig vesen*. Totalt sett får 28 en generell positiv beskrivelse og skryt, ni får en negativ vurdering, mens de resterende 18 får en ganske nøytral beskrivelse og fremstilles verken spesielt positivt

³²⁶ RA, Landsfengselet for kvinner. Kopibok for læreren. 1883-1937. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen: 1922/1923: andre side.

³²⁷ RA, Landsfengselet for kvinner. Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926, RA/S-3164/K/L0013: 1922/1923, og 1923/1924.

eller negativt. Totalt sett kan en altså si at tvangsarbeiderne kommer ut på plussiden i lærerinnens øyne.

Lærerinnens beskrivelser er mer nyansert enn både fengselsdirektøren og prestens beskrivelser. Dette har selvsagt en sammenheng med enkeltbeskrivelsene over, der hele spekteret av elever kommer frem. Hos lærerinnen får en ikke inntrykk av at de ”aldri har noen kjedeligheter med fangene” slik fengselsdirektøren hevdet, men en ser heller ikke det svartmalte og håpløse bildet som presten tegnet. At det tidvis var enkelte ”kjedeligheter” vises i notatene i marginen i dagboken fra tvangsarbeiderskolen, men disse enkelthendelsene som blir notert er ikke verre enn det som må kunne regnes som normalt i en hvilken som helst norsk skoleklasse i dag. Noen eksempler fra 1922 kan nevnes: Nr. 102 nektet å sette seg på en annen plass og ble utvist fra klassen. Hun kom og bad om unnskyldning etterpå. Nr. 131 var stygg, sint og viste dårlig oppførsel. Også hun kom og bad om unnskyldning. Nr. 173 hadde en ”gyselig oppførsel”, og var markant uoppdragen. Lærerinnen har notert at nr 173 må tas ekstra. Dette betyr antagelig at hennes oppførsel i skolen førte til en formell refselse, mens de to andre slapp unna med en advarsel og å bli forvist fra klasserommet. 10. oktober 1924 var det uro blant elevene hele skoledagen på grunn av et slagsmål på systuen tidligere.³²⁸ Denne type notater viser at det tidvis var problemer, men de fleste anmerkningene er ganske uskyldige, og de mer alvorlige som hærverk og slagsmål er så sjelden at dette virker ikke som noe vanlig problem.

Totalt sett faller lærerinnens beskrivelser av elevene på skolen mer sammen med direktørens beskrivelser enn prestens pessimisme, men lærerinnen skyver ikke problemtilfellene under teppet, slik det kan se ut til at direktøren har tilbøyelighet til å gjøre. Problemtilfellene kommer tydeligst fram i dagbøkene for skolen, og disse var skrevet for internt bruk. Alle tekstene fra direktør Smedal om tvangsarbeiderne var skrevet for lesere utenfor anstalten, og han kan ha tilpasset beskrivelsen etter hvordan han ønsket at anstalten skulle framstå utad. Likevel er det ikke store avvik mellom lærerinnens beretninger for internt bruk og direktørens beretninger ment for omverden. Prestens beretninger var også ment for utenforstående, og det ser ikke ut til at han har lagt noen bånd på seg i sin negative fremstilling av de innsatte av den grunn.

³²⁸ RA, Landsfengselet for kvinner. Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926, RA/S-3164/K/L0013: 1924/1925.

Politiet og påtalemyndighetens beskrivelser av den kvinnelige målgruppen for løsgjengerloven

Kildene om politiets uttalelser skiller seg litt ut fra de foregående fordi de ikke egentlig uttaler seg om dømte og innsatte tvangsarbeidere, men om den gruppen av kvinner som var aktuelle for en tvangsarbeidsdom, og som de mente burde vært innsatt på tvangsarbeid. Hovedsakelig gjelder dette prostituerte kvinner.

Som det ble beskrevet i kapittel 1, var politiet den offentlige instansen som argumenterte mest høylytt for at løsgjengerloven burde innstrammes ytterligere, og at det burde bli enda lettere å få noen dømt etter denne loven. Da løsgjengerloven hadde vært i bruk noen år sendte Justisdepartementet ut en rundskrivelse til alle landets politimyndigheter og bad om deres tilbakemeldinger på hvordan de mente loven fungerte. I følge politiadjutant Wiesener var tilbakemeldingen de fikk så godt som enstemmig i å utrykke misnøye og skuffelse.³²⁹ Det er vanskelig å spore noen tegn på sympati med argumentasjonen for en sterkere rettsikkerhet for løsgjengerne hos politi og påtalemyndighetene. Det skinner igjennom en tydelig holdning om at det ikke var nødvendig med håndfaste bevis fordi politiet visste godt hvem disse løsgjengerne var og kjente igjen ”typen” folk som burde straffes for løsgjengeri når de så dem. Når påtalemyndighetene førte sak mot en løsgjenger måtte de føre sannsynlighetsbevis for at den tiltalte trolig ikke hadde hatt noe lovlig arbeid. Den tiltalte kunne da komme med motbevis for at dette ikke stemte. Politiadjutant Wiesener, som selv hadde vært aktor i mange saker med tiltale etter løsgjengerloven, var svært misfornøyd med dommernes vurdering av disse bevisene.

Av en mand som virkelig arbeider nogenlunde stadig og i det hele ernærer sig på lovlig vis, maa det kunne forlanges, at han avsvækker den præsumtion, hans ytre livsførelse har vakt imot ham. Ikke ved paastande, men ved positive oplysninger om sit arbeide m. v. Mens vore domsstole synes at være ganske strange i kravet til, hva paatalemyndigheten maa bevise, er de imidlertid etter min mening ofte temmelig fordringsløse i kravet til motbeviset fra tiltalte. De fattigsligste oplysninger om en arbeidsjob nu og da, vidneforklaringer fra tiltaltes kamerader og andre, som ikke er stort bedre end tiltalte selv, alt utnyttet av en behændig forsvarer, bringer ofte domstolene i en slik tvil, at de ikke drister sig til at dømme. Og i stedet for at komme paa det eneste sted, hvor han i virkeligheten hører hjemme, arbeidsanstalten, forlater tiltalte retsstedet som seiersherre med fribrev for sig selv og sine kamerater for lange tider.³³⁰

Denne holdningen er en tydelig tøyning av prinsippet om at påtalemyndighetene sitter med hele bevisbyrden og at en er uskyldig inntil det motsatte er bevist. Wiesener fremholder i samme foredrag Sverige som et eksempel på hvordan løsgjengerloven kunne ha fungert dersom politiet fremdeles hadde hatt myndighet til å sette tvangsarbeidere på arbeidshus etter administrativt vedtak. En ikke navngitt kollega av ham i Sverige hadde angivelig uttalt i en spøkefull tone:

³²⁹ *Forhandlinger ved Den norske kriminalistforeningens syvende møte, december 1912, 1913: 66.*

³³⁰ *Forhandlinger ved Den norske kriminalistforeningens syvende møte, december 1912, 1913: 83-84.*

Løsgjengere? Vi har ingen løsgjengere. Ja, det vil si, vi har dem naturligvis, Men vi lar dem ikke gå løse. Ti saasnt samfundet begynder at faa ulempe med dem, kommer de på arbeidsanstalt. Intet ordnet samfund kan finde sig i, at løsgjengere vandrer frit omkring. For enten er de forbrytere, eller vil de utvikle sig til at bli det.³³¹

Som sagt var ikke dette Wiesners egne ord, men at han valgte å gjengi dette sitatet i sitt foredrag betyr at han mente at det var noe å hente fra det. Holdningen om at enten var de kriminelle eller så kom de til å bli det, var kanskje en tankegang som var gjeldende hos mange polititjenestemenn som så denne gruppen av løsgjengere i gatene hver dag og ble vitne til at de samme menneskene ble mistenkt eller arrestert for småkriminalitet som nasking og grovere tyverier gang på gang.

Det var også en gjennomgående holdning i politiet om at ervervsmessig utukt burde sidestilles med straffbare handlinger i løsgjengerloven. Da ville alle prostituerte kunne rammes av loven uavhengig av om de vekket offentlig forargelse eller var utagerende i sin jakt på nye kunder. Politimesteren i Kristiania uttalte til Justisdepartementet i 1914 at løsgjengerloven ikke var nok til å bekjempe den ervervsmessige utukten som foregikk i Oslos gater. Han mente at det var viktig å bekjempe prostitusjonen, ikke bare på grunn av at det stred med vanlig skikk og orden, men fordi de prostituerte utgjorde en fare overfor kundene sine. De bestjal ofte kundene og de var ofte i dårlig selskap med enda farligere mannlige forbrytere.³³² De prostituerte burde arresteres for å beskytte kundene sine mot dem. En effektiv forfølgelse av de prostituerte ville derfor føre til en generell nedgang i kriminaliteten og en tryggere by. Han ville altså ikke bare straffe de prostituerte på grunn av de lovbruddene de selv stod for, men på grunn av annen kriminalitet begått av bakmenn og andre som var i følge med dem. Hvordan en skulle gå fram for å få tatt disse mannlige følgesvennene til de prostituerte nevnes ikke. Politimesteren mente også at det var viktig å hindre prostitusjon i private hus fordi dette kunne være til stor sjenanse for naboene og gå ut over verdien på eiendommene i området der slik trafikk foregikk. Politimestrene i de andre store byene sluttet seg til holdningene til politimesteren for Kristiania.³³³ De prostituerte måtte tas fordi deres virksomhet førte til økt kriminalitet og derfor måtte deres aktivitet i seg selv gjøres straffbar, slik at en kunne få dem vekk fra gatene. Det finnes ingen spor etter sympati med kvinnenens situasjon eller debatt rundt hvorvidt kvinnene selv har gjort seg skyldig i et lovbrudd som fortjener straff. Poenget til politimestrene var at straff for prostituerte ville vært tjenelig for samfunnet fordi det ville ført til en generell nedgang av kriminalitet og gjøre gatene tryggere. At mange prostituerte kvinner bestjal kundene sine var jo et klart lovbrudd i seg selv, og hvis tyveri kunne bevises ville de kunne fengsle de prostituerte på grunnlag av dette. Det ville ikke være nødvendig å

³³¹ *Forhandlinger ved Den norske kriminalistforeningens syvende møte, desember 1912*, 1913: 95.

³³² Stortingets forhandlinger 1914, Ot. Prp nr 14. 1914: 13.

³³³ *Ibid.*

anvende løsgjengerloven. Problemet var at det var vanskelig å finne beviser for disse forholdene, og det var få kunder som ønsket å anmelde slike forhold eller vitne i retten fordi de ikke ønsket å bli avslørt som kjøpere. Det ville derfor være en enklere løsning dersom en kunne ta alle prostituerte under en kam, uavhengig av om en kunne bevise at de stjal eller ikke. Synet på de prostituerte var altså generelt dystert blant politiet. De ble mistenkeliggjort og overvåket fordi en antok at de bedrev kriminalitet ved siden av prostitusjonen og bidro til økt kriminalitet gjennom sitt dårlige selskap. Selv om det ikke var straffbart å være prostituert, ble de prostituerte overvåket av politiet på grunnlag av sitt yrke. I Drammen førte for eksempel politiet i 1920-årene kontrollbok over alle kvinner i området som de mistenkte for gatetraffikk der det ble notert hvem de var, hva de gjorde og hvor de ble observert, selv om de ikke gjorde noe straffbart. Dette skjedde altså fremdeles 30 år etter at den offentlige visitasjonen og offisielle kontrollen med prostituerte var avskaffet.³³⁴

Det er verdt å merke seg at det var representanter for politiet, som hadde den absolutt mest negative holdningen overfor prostituerte kvinner, som var ansvarlig for å avgjøre deres skjebne i forhold til videre straff etter at de var dømt etter løsgjengerloven. Domstolene var mer tilbakeholden med å ønske å anvende straffetiltak overfor denne gruppen kvinner, noe representanter for politiet irriterte seg over.³³⁵ Domstolene, politikerne og behandlingsinstitusjonene der tvangsarbeiderne sonet hadde i større grad et fokus på tvangsarbeidets rolle som behandling og den enkelte tvangsarbeiders behov for hjelp til å komme seg ut av sitt uheldige levesett. Politiet hadde mer en internerings- eller reoveringstankegang rundt bruk av tvangsarbeidet. Holdningen blant politiet ser ut til å ha vært at løsgjengerne og de prostituerte utgjorde et ordensproblem i gatene, de var forstyrrende for alminnelig ro, orden og sedelighet, og det var derfor viktig å få dem fjernet fra gatene for å få en tryggere og ”renere” by. I deres argumentasjon for hvorfor en burde utvide løsgjengerloven til å også omfatte prostituerte, ble det aldri nevnt at tvangsarbeid var en velegnet behandlingsform for disse kvinnene. Alt fokuset lå på hvilke problemer de forårsaker i byene og på hvorfor det derfor var viktig å fjerne dem fra gatene. Dette var naturlig nok, i og med at det var å holde orden i gatene som var politiets ansvarsområde. Fra politiets sider var nok derfor internerings, og renovasjonstankegangen bak tvangsarbeidet den viktigste.

³³⁴ Arkivverket, *Piker som er mistenkt for gatetraffikk*, <<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Kongsberg/Smakebiter-fra-arkivene/Gatetraffikk>> Lastet ned 02.02.13.

³³⁵ *Forhandlinger ved den norske kriminalistforenings syvende møte, desember 1912*, 1913:78

Konklusjon

Som vist er det tydelige forskjeller på holdningene til tvangsarbeiderne mellom de ulike gruppene. De mest positive omtalene kommer fra direktøren og lærerinnene ved tvangsarbeidshuset, som var de som arbeidet tettest på kvinnene og som hadde mest kontakt med dem over tid. Prestens negative fremstilling kan forklares ut i fra at han så dem gjennom sine religiøse briller, og noen ideelle søndagsskolepiker var unektelig tvangsarbeiderne ikke. I motsetning til politiet, som var mest negativ, hadde disse også bare kontakt med kvinnene mens de var inne på arbeidshuset og var underlagt deres strenge regler, og de traff dem ikke i friheten der forseelsene de ble dømt for fant sted, slik som politiet gjorde. De ulike holdningene kan dermed altså forklares delvis ut i fra de ulike aktørenes forhold til kvinnene. Presten så umoral fra et religiøst perspektiv. Læreren vurderte dem basert på flid, progresjon og evner. Politiet så et ordensproblem som måtte håndteres og helst fjernes. Direktøren er det litt vanskeligere å plassere i en like tydelig bås. Han hadde et mer overordnet blikk på anstalten og var involvert i alle de ulike aspektene ved driften av tvangsarbeidshuset, og han fulgte også opp mange av tvangsarbeiderne etter at de var løslatt. Det var direktøren som skulle avgjøre om det skulle søkes om prøveløslatelser for hver enkelt, og dermed hadde han et ansvar for å vurdere deres progresjon og hvordan behandlingen fungerte på dem. Derfor så kanskje Smedal mennesker som trengte hjelp? Omtalene hans av de innsatte bærer også preg av at han sa mennesker som det var håp om å hjelpe, og mennesker som det var verdt å hjelpe til et bedre lovlydig liv. Hvorvidt midlene han hadde for å gjennomføre dette på tvangsarbeidshuset var de beste for å hjelpe, har ettertidens dom over tvangsarbeidsinstitusjonene derimot stilt seg veldig tvilende til.

7. Konklusjon

Løsgjengerloven gjorde det mulig for myndighetene å sanksjonere like hardt overfor relativt harmløse individer som mot tungt kriminelle. Dette fikk hundrevis av norske kvinner erfare i perioden denne oppgaven tar for seg fra 1907-1938. I denne tiden var det 878 innsettelse av kvinner på tvangsarbeidshuset og i tillegg kommer et betydelig antall innsettelse på kvinnehjem i stedet for soning på tvangsarbeidshuset, som vi ikke har endelige tall på. Loven rammet mange, og den rammet hardt.

Det er markante forskjeller på hvordan løsgjengerloven rammet kvinner og menn. Selv om kvinnelige tvangsarbeidere i antall var betydelig færre enn mennene, var det over dobbelt så stor andel kvinner som ble dømt etter løsgjengerloven i forhold til andelen kvinner som ble dømt etter straffeloven generelt. 20-25 % av de dømte etter løsgjengerloven var kvinner, mot ca 10 % av landets straffedømte totalt på samme tid. Kvinnene som ble dømt etter løsgjengerloven fikk i snitt lengre straffer enn mennene. For kvinnene fantes det også flere mulige sanksjonsmidler enn for mennene, da de kunne bli anbrakt på kvinnehjem i tillegg til soningstiden på tvangsarbeidshuset. Løsgjengerloven kunne altså ramme kvinnene som ble dømt enda hardere enn den rammet mennene. At kvinnene fikk lengre straffer skulle etter strafferettslige prinsipper bety at deres forseelser ble sett på som mer alvorlig enn mennenes, eller det ble antatt at de ville trenge lengre opphold på arbeidshuset for å bli "kureret" for deres utsvevende levesett. Både straffeutmålingene og ulike autoritetspersoners uttalelser om de innsatte, tyder på at de kvinnelige tvangsarbeiderne ble ansett som mer moralsk fordervede enn mennene. De fleste kvinnene som ble dømt var relativt unge prostituerte, som ofte også hadde et høyt alkoholforbruk. Deres livsstil var deres forbrytelse og hovedgrunnet for innsettelsen.

Etter at den nye løsgjengerloven tok over for de gamle fattiglovene i 1907, måtte det en rettskraftig dom til før statsadvokaten og politiet fikk fritt spillerom til å sette kvinner og menn på tvangsarbeid etter løsgjengerloven. Selv om dette gav de dømte en viss rettssikkerhet, og la en større bevisbyrde på politiet før noen kunne settes inn, mistet ikke politiet hele sitt diskresjonære maktmiddel overfor løsgjengerne. Etter at dommen først var falt hadde politiet mye sterkere kort å spille ut på hånden enn de hadde under de gamle fattiglovene, og en tvangsarbeidsdom kunne forfølge de dømte i årevis utover den tiden de hadde blitt dømt for som maksstraff på tvangsarbeidshuset. På grunn av praksisen med bruk av kvinnehjem, slik det er beskrevet i kapittel 5, gjaldt dette i enda større grad for kvinner enn for menn. Selv om mye av denne tiden ble tilbrakt i frihet, kunne en tvangsarbeidsdom i

praksis bli hengende ved kvinnene i opp mot et tiår på det meste. De kunne først få en sjanse til å bevise at en ikke trengte oppholdet på tvangsarbeidshuset enten i frihet, der de ble holdt under oppsyn av politiet, eller på et kvinnehjem. Deretter måtte mange sone dommen likevel, for så å bli prøveløslatt før makstiden var utløpt, enten i frihet eller mot at de oppholdt seg på et kvinnehjem. Dersom styrelsen ved hjemmet ikke fant deres oppførsel god nok kunne de risikere å bli gjeninnsatt på resttiden uten at tiden på kvinnehjemmet talte med i soningstiden. Dermed kunne tiden kvinnene tilbrakte i ufrihet bli betydelig forlenget gjennom bruken av slike kvinnehjem. Etter at dommen hadde falt kunne det bli tatt mange avgjørelser med store følger for kvinnenes skjebner utenfor rettsvesenet i langt større grad enn det var spillerom for med vanlige dømte forbrytere. I tillegg kommer prinsippet om at det ikke trengtes fellende bevis, men bare en tilstrekkelig grunn for å anta at et brudd på løsgjengerloven hadde funnet sted for å få noen dømt. Denne formuleringen lettet bevisbyrden for politiet overfor akkurat denne gruppen i rettsvesenet. Dermed kan en spørre seg om løsgjengerne egentlig fikk en vesentlig bedre rettssikkerhet med innføringen av den nye løsgjengerloven. Politiet hadde fremdeles langt større makt og handlingsrom når det gjaldt behandlingen av løsgjengerne enn for vanlige forbrytere. Med løsgjengerloven fikk de også sterkere virkemidler med de lange straffene enn de hadde hatt under fattiglovene. Selv om det skulle mer til for å bli dømt, og det var færre som ble rammet, fikk det å bli dømt for løsgjengeri mye større konsekvenser for de det gjaldt etter at løsgjengerloven ble innført i 1907, enn det hadde hatt under fattiglovene med mye kortere straffer.

De forskjellige aktørene som arbeidet med kvinnene gav en veldig ulik fremstilling av dem, avhengig av profesjon. Politiet hadde den mest kritiske og negative fremstillingen, og anså dem som en fare for samfunnet og et ordensproblem i byene som måtte håndteres og slås ned på ved å gjøre det enda lettere å dømme spesielt prostituerte kvinner etter løsgjengerloven. Prestene på Arbeidshuset tegnet også et lite nyansert og negativt bilde av de innsatte kvinnene, og karakteriserte tvangsarbeiderne som gjennomgående verre stilt moralsk enn straffangene som sonet i fengselet. Prestene fokuserte på deres manglende anger og vilje til forbedring. Lærerinnen hadde et noe mer nyansert bilde. Hun beskrev enkelte av de innsatte som håpløse, både moralsk og fra et læringsståsted, mens de fleste fikk positive omtaler og ble beskrevet som snille og med relativt gode evner. Fængselsdirektøren, Smedal, er den som gav de mest positive omtalene av kvinnene og han så få eller ingen problemer med de innsatte. I hvert fall gav han ikke uttrykk for dem. Han øynet gode sjanser for forbedring for dem etter endt tvangsarbeidsopphold og viste stor tro på arbeidet som ble gjort på Tvangsarbeidsanstalten. Det ser også ut som om han har hatt et godt forhold til mange av de innsatte, og at disse også hadde et positivt syn på direktøren. Det var altså direktøren og

lærerinnen, de som jobbet tettest med kvinnene over tid, og som derfor trolig kjente dem best, som hadde de mest positive omtalene av dem.

Bakgrunnen for dommene etter løsgjengerloven var ikke at de dømte hadde forbrutt seg mot noen eller voldt noen skade, de hadde i bunn og grunn bare vært til sjenanse for samfunnet. Dette gjelder nok særlig de utagerende prostituerte som også hadde et høyt alkoholforbruk. De var et uromoment som en ønsket fjernet fra gatene og løsgjengerloven ble middelet for å gjøre nettopp dette. Løsgjengerloven feilet med tanke på å skulle innføre den rettsikkerhet for løsgjengerne som fattiglovene ble kritisert for å mangle. Bevisgrunnlaget i rettssakene var mindre strengt enn i andre saker. Straffene var også uforholdsmessig lange og harde for nærmest ubetydelige forseelser, noe som strider med strafferettslige prinsipper om at straffen skal stå i forhold til lovbruddet. I tillegg ble mange avgjørelser i forhold til anvendelse av straff, typen straff og lengden på straffen tatt uten for rettsapparatet.

Behandlingsopplegget og ideologien bak løsgjengerloven var ikke unik i samtiden. Denne typen behandling rettet mot det som ble sett på som plagsomme, men ikke nødvendigvis direkte kriminelle individer, ble brukt på flere områder i Norge i samtiden. Vergerådsloven og arbeidsskoleloven er andre eksempler på en tilsvarende tankegang, der staten inntok rollen som oppdrager og tok i bruk vidtgående internerende virkemidler. Disse lovene var rettet mot barn og unge, og var ment å virke mer forebyggende enn løsgjengerloven.

Løsgjengerloven kan ses på som et mislykket hjelpeprosjekt der samfunnets interesser fikk gå foran rettighetene og hensynet til de som skulle hjelpes. Mange hadde gode intensjoner i sitt arbeid som lovgivere, politi, jurister og ansatte på soningsanstaltene, og det er tydelig at mange hadde en oppriktig tro på at arbeidet de gjorde var til de dømte og samfunnets beste. Likevel feilet løsgjengerloven og ”behandlingsopplegget” på så godt som alle områder. Behandlingen fungerte ikke. De dømte ble innsatt igjen og igjen fordi de havnet tilbake i sitt gamle miljø med en gang de slapp ut. Mange av kvinnene kom seg ut av prostitusjonen, men alt tyder på at de også ville ha klart dette uavhengig av noe opphold på tvangsarbeidshuset. Dette viser Ulvund (2002) og Kopperdals (2003) konklusjoner om at prostituerte og straffedømte kvinner hadde korte, intense karrierer på kant med loven som ble avsluttet uavhengig av tvangsarbeidsdommer og før løsgjengerloven ble innført. Natvik (2008) konkluderer med at arbeidsskoleloven var like mislykket, og Tove Stang Dahl (1978) er ikke mer positiv til vergerådslovens virkninger. En hadde en tydelig filosofi bak disse lovene om at mennesker som ble sett på som en byrde for samfunnet skulle interneres, behandles og deretter slippes ut igjen i samfunnet som ”normaliserte” og bedre mennesker, som skulle passe inn i samfunnets standarder for god moral og oppførsel. Erfaringen viser at menneskene

som kom ut igjen etter årevis med tvangsoppdragelse, ikke var det spor bedre tilpasset samfunnet enn de hadde vært da de ble satt inn.

Det ble gjort store endringer i planene om den praktiske gjennomføringen av tvangsarbeidet fra loven ble utarbeidet i 1900 til den ble tatt i bruk i 1907. Etter at lovarbeidet var ferdig ble det bevilget for lite resurser til å gjennomføre tiltakene slik de egentlig var tenkt. Planene om å ha egne anstalter for alkoholisererte ble forkastet, og behandlingsaspektet ble betydelig redusert. Resultatet ble to store anstalter, en for hvert kjønn, der alle ble samlet og behandlet likt, uavhengig av hva som var årsaken for innsettelsen. Behandlingsopplegget var altså på ingen måte tilpasset individene de skulle behandle. For kvinnes vedkommende ble det opprettet en avdeling for tvangsarbeid, vegg i vegg med kvinnefengselet. Det er veldig vanskelig å peke på hva som egentlig var den store forskjellen mellom tvangsarbeidsavdelingen og fengselsavdelingen på samme anstalt. Der det fantes forskjeller kom som regel fangene best ut i forhold til kortere straffer, flere rettigheter og mer undervisning. Behandlingen ble i praksis som et overdrevet langt fengselsopphold som ikke stod i forhold til alvorlighetsgraden av lovbruddet. Det samme kan sies om arbeidsskoleloven og vergerådsloven. Disse forholdene ble sammen med de dårlige resultatene bakgrunnen for at alle disse lovene til slutt ble opphevet. Det ble vanskelig å forsvare de lange straffene med behandlingsargumentet når oppholdet var vanskelig å skille fra et vanlig fengselsopphold og ble oppfattet som en straff av de som ble utsatt for det.

Det ser heller ikke ut som om myndighetene var spesielt opptatt av å følge opp hvordan behandlingen av de kvinnelige tvangsarbeiderne egentlig foregikk. I de tilfellene der behandlingen av kvinnene ble "satt ut" til andre aktører på kvinnehjemmene, ble heller ikke forholdene på disse hjemmene, eller behandlingen kvinnene ble utsatt for der, videre fulgt opp. De ansatte på kvinnehjemmene ble ikke gitt noen opplæring i hva den såkalte behandlingen skulle bestå i, og de hadde heller ikke noen utdanning eller faglig bakgrunn som skulle tilsi at de var kvalifisert til å stå for et slikt behandlingsopplegg. Det som så ut som en god ide under planleggingen sviktet i gjennomføringsfasen. Hensynet til samfunnsvernet ser ut til å ha vært viktigere enn hensynet til individene som ble dømt etter loven. Hvordan disse ble behandlet, og hvordan de selv opplevde behandlingen, har ikke vært vesentlig i fokus. Dette kan nok også være en del av forklaringen på hvorfor tvangsarbeidet fikk fortsette i Norge helt frem til 1970.

Abstract

The Vagrancy Act was in use in Norway between 1907 and 1970. This law was intended against able-bodied vagrants, unemployed or homeless people, alcoholics and prostitutes who in different ways were considered a burden to society. The intention was to keep the convicts under forced labor over an extended period of time to teach these lazy individuals good working habits, and to make them appreciate honest, hard work. Due to this the sentences were very long relative to the nature of their crime. This thesis is concerned with the women who were convicted under this law in the period in which it was most frequently used (between 1907 and 1938), and the conditions that met them after their conviction. 20-25 % of the convicts under the Vagrancy Act were women, and a majority of these women were prostitutes. In addition, alcohol usage was very high among the convicts. On average, the female convicts were significantly younger than the male convicts, were in better health, and received longer penalties than the men. The most common length of the penalty for women was four years of forced labor.

The majority of the women were sent to serve their sentence in the Women's Workhouse connected to the Women's State Prison in Oslo. From 1929 it was also legal to send the women to serve their sentence in one of two different rescue homes for women, in addition to the workhouse. It was also common that the women were obliged to stay in these homes when they were out on probation, both before and after 1929. Furthermore, they could also be sent there in order to prove that they did not need to do time in the workhouse. If they behaved well enough they could avoid the workhouse sentence. For many women this stay became an extra sentence in addition to the already disproportionately long sentences of the Vagrancy act. In theory, the sentence was supposed to be a treatment to teach the inmates good working habits. In practice, their stay was almost identical to a prison sentence, the only significant difference being longer working hours.

The women's legal rights were not properly attended to. It was not necessary to prove an actual crime to have them convicted under the Vagrancy Act. If it could be proved that the lifestyle of the accused made it likely that she had been involved in illegal activities in order to make a living, she could be convicted. In addition, the length of the sentence, or whether the sentence should be enforced, was not decided in the court room. This decision was made by the State Attorney and the Police. Hence, the discretionary power given to the police, that had been so loudly protested earlier, was to a certain degree passed on from the old Poor Laws to the new Vagrancy Act.

Litteratur og kilder

Litteratur

Berit Amundsen Mouna, *Institusjon for unge jenter, Toten Skolehjem*, Mellomfagsoppgave i Kriminologi ved UiO, 1988

Anders Bratholm, ”En sosialstatistisk analyse av klinetelet på Opstad arbeidshus” vedlegg i: *Innstillinger og betenkninger fra Kongelige parlamentariske kommisjoner, departementale komiteer m.m. Del 1*, Orkanger 1964

Bergen Byleksikon 1999, redaktør: Gunnar Hagen Hartvedt

Ida Blom og Anna Tranberg, *Nordisk lovoversikt, viktige lover for kvinner 1810-1980*, Oslo 1985

Ida Blom, Sølvi Sogner (red.) Gro Hagemann, Kari Melby, Hilde Sandvik og Ingvild Øye, *Med kjønnsperspektiv på Norsk Historie* Oslo 2006 :261-262

Ida Blom, *Medicine, morality and political culture. Legislation on venereal disease in five Northern European countries, c.1870-c.1995*, Lund, 2012

Nils Christie, *Tvangsarbeid og alkoholbruk*, Oslo 1960

Vegard Ellingsen, *Kvinner og kriminalitet, En undersøkelse av innsatte ved landsfengselet for kvinner i perioden 1881.1902*, Hovedoppgave i Historie, UiO, 1985

Michel Foucault, *Overvåking og straff. Det moderne fengslets historie*. Trondheim 2001 (Opprinnelig utgitt i 1975)

Anne Frøberg. *Detaljenes disiplin. Fangers fengselsopphold i Kristiania Landsfengsel i perioden 1900-1927*. Masteroppgave i kulturhistorie, UiO 2010

Ragnar Hauge, *Straffens Begrunnelse*, Oslo 1996

Bente Kopperdal ”Med utukt som levevei” *Ei undersøkelse av livsløpa til ei gruppe prostituerte i Bergen 1877-1894*. Masteroppgave ved UiB 2003

- Elisabeth Koren, *"En trussel for selve samfundene" Venerisk sykdom: tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt 1880-1927*. Materoppgave i Historie ved UiB, 2003
- Erik Larsen, *Mellom moral og medisin. Løsgjengerlovens tilblivelse og tilpasning 1900-1918*, Bergen 2010
- Harald Natvik. *Arbeidsskoleloven av 1928: Straff eller behandling - behandlingsoptimisme møter virkeligheten*, 2008
- Kristin Norang, *Bruk av festningssslaveri som straffesanksjon i Noreg i andre halvdel av 1700-talet. Slaveriet ved Bergenhus festning 1766-1810*
- Ståle Olsen: *Til Jæderen for å trille tåke. Historien om Opstad tvangsarbeidshus*. Oslo 2010
- Teemu Ryymin, Svein Atle Skålevåg, Astrid Andersen, Sissel Rosland, *Å gripe Fortida. Innføring i Historisk forståing og metode*, Oslo, 2012
- Espen Schaanning: *Menneskelaboratoriet. Botsfengselets historie*. Oslo 2007
- Joachim Solum, *"Fra Faldne Kvinder til Dyktige Piger..." En studie av redningshjem for prostituerte kvinner i Norge i andre halvdel av det nittende århundre*. Masteroppgave i kulturhistorie fra UiO 2011
- Tove Stang Dahl *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*, Oslo 1978
- Anne Marit Thorsrud, *Kampen om løsgjengerloven*, i *Rus & avhengighet* nr 4. 2000
- Frode Ulvund, *Byens utskudd?": Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75*, Bergen 2002
- "Dei farlege fattige- fattigdom som avvik i Noreg ca 1840-1940." I Yngve Nederbø (red.) *Fattigfolk i bergens stift 1755-2005*, Førde 2005
- "A deterrent to vagabonds. Lazy persons and promiscuous individuals": Control and Discretion in the Norwegian Workhouse System 1845-1907, Tilgjengelig i: *Crime, history & society*, 2012/2, 2012
- Yngvar Ustvedt, *Djeveløya I Osloffjorden, Historien om Bastøy, og andre straffanstalter for slemme gutter*, Gjøvik 2000

Trykte kilder

Fængselsloven (1903), "Lov om Fængselsvæsenet og om tvangsarbeide", av 12. desember 1903

Løsgjengerloven (1900), "Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap" av 31. mai 1900

Norges lover 1901-1915. Norsk Lovsamling, Oslo, 1926

Norsk Rettstidende 1911, 1912, 1913, 1918, 1928, 1929, 1932, 1933, 1934

Norsk lovtidende avd. 2. 1907, "Rundskrivelse fra Justisdepartementet til samtlige amtmænd" 27. juli 1907.

Norsk Lovtidende avd. 2. 1907, "Skrivelse fra justiddepartementet, fængselsstyrelsen, til riksadvokaten. Om reglem. bestemmelser vedk. tvangsarb.huse m.v." 7.august 1907

Norsk Lovtidende avd. 2. 1916, "Skrivelse fra Fængselsstyrelsen til riksadvokaten om godtgjør. til redningshjem for kvinder, som optages der istedenfor at sættes i tvangsarbeidshus." 8. september 1916

Norsk Lovtidende 1918

Norsk Lovtidende avd. 2. 1925. "Skrivelse fra Justisdepartementet, Fængselsstyret, til riksadvokaten om tvangsarbeidere som er løslatt på prøve." 28. sep. 1925

Norsk Lovtidende, 1929, "Brev fra Justisdepartementet til riksadvokaten, Anbringelse i redningshjem efter løsgjengerlovens § 5 siste ledd." 18. oktober 1929

Norsk Lovtidende 1933, "Brev fra riksadvokaten. Anbringelse i redningshjem etter løsgjengerlovens § 18 siste ledd." 16. okt. 1933

Love med forarbeider 1900. Bind 1. Lov nr 19. "Angaaende utfærdigelse af en lov om løsgjengeri og drukkenskap.", Kristiania 1900

Love med forarbeider 1903, II. Love nr 20-21, samt forh. I oth. og lagth. Ot. Prp nr. 2. (1903-1904) "Angaaende utfærdigelse af en lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide." Og Forhandlinger i lagtinget 1903/1904. «Odelstingets beslutning til lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide» 1904

Stortingets forhandlinger 1898-1899. 3. indre dep, Oth. Prp. Nr.2. "Udkast til lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap, samt om tvangsarbeidshuse." 1899

Stortingsforhandlinger 1899-1900, 8. Forh. i odels- og lagtinget. Ot. Prp nr. 118, 1900

Stortingsforhandlinger 1906/1907.3. Ot.prp. 1-30. Ot. Prp. Nr. 9. 1906/1907

Stortingsforhandlinger 1914. 3. Ot.prp. nr 1-55. Ot. Prp. Nr 14. "Om forandringer i løsgjengerloven." 1914

Stortingsforhandlinger 1916. 3,a, Ot. Prp. Nr. 23. "Om forandringer i løsgjengerloven." Og: Bilag: Politimester Goll, Aug. "Burde utugtserhverv straffes?" 1916

Stortingsforhandlinger 1916. 6,b. Indst. O. Besl. O. og L., Indst. O. XXI "Indstilling fra justiskomite nr. 1 om forandringer i løsgjengerloven. (Ot Prp. Nr 23) til Odelstinget" 1916

Stortingsforhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, "St. med. nr. 25. Smedal saken", 1929

Stortingsforhandlinger 1929, 2, tillegg nr 1-15 til st. prp. Nr 1, st prp. Nr. 2-53 samt st. med. 1-32, "St. med. nr. 26, Omsted-saken." 1929

Fængselsstyrets årbøker 1907-1950 (Kalt Fængselsstyrelsens aarbok frem til 1918, skiftet da navn til Fængselsstyrelsens årbok, fra 1925-1950 Fængselsstyrets årbok)

Omforandringer i løsgjengerloven, i Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings syvende møte i december 1912, 1913

Georg Madsen, Norges Barnevern 4. utgave, 1927, "Solli Lærehjem for unge piker," 1927

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen. 47. årsberetning, Bergen 1929

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen. 48. årsberetning, Bergen 1930

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 50. års beretning, Bergen 1932

"Solli lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 51. års beretning, Bergen 1933

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 52. års beretning, Bergen 1934

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 53. årsberetning, Bergen 1935

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 54. årsberetning, Bergen 1936

"Solli Lærehjem" for unge piker. Nesttun pr. Bergen, 55. årsberetning, Bergen 1937

Kvinnehjemmets 60-årsberetning 1919, 1920 (Grini)

Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1925, 1926

Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1926, 1927

Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1927, 1928

Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1928, 1929

Årsberetning for Kvinnehjemmet på Grini i Bærum 1933, 1934

Aviser

Aftenposten, lørdag aften 19. oktober, 1901

Aftenposten, torsdag morgen 9. mai, 1912

Aftenposten, onsdag morgen 28. juli, 1926

Aftenposten, Magasinet nr 45, 3. november, 1927

Aftenposten, mandag, aften 6. august, 1928

Aftenposten, onsdag morgen 12. juni, 1929

Aftenposten, torsdag morgen 17. januar, 1929

Aftenposten, tirsdag aften 25. juni, 1929

Aftenposten, onsdag morgen 26. juni, 1929

Aftenposten, aften, 27. juni, 1929

Aftenposten, torsdag morgen 21. april, 1932

Aftenposten, morgenen, 1. mars, 1934

Aftenposten, onsdag morgen 30. september, 1936

Aftenposten, lørdag aften 10. april, 1937

Aftenposten, onsdag morgen 29. desember, 1937

Aftenposten, mandag morgen 4. desember, 1939

Aftenposten, morgenen 14. november, 1963

(Alt fra Aftenposten er hentet fra Aftenpostens digitale arkiv. Tilgjengelig fra:

[<eavis.aftenposten.no/aftenposten/87545/archive/demo/>](http://eavis.aftenposten.no/aftenposten/87545/archive/demo/))

Internett

Arkivportalen. *Landsfengselet for kvinner. Historikk*. Tilgjengelig fra:

<<http://arkivportalen.no/arkivportalen-web/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-01000000736822>> Lastet ned 13.02.13

Arkivverket. *Piker som er mistenkt for gatetraffikk*. Tilgjengelig fra:

<<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Kongsberg/Smakebiter-fra-arkivene/Gatetraffikk>> lastet ned 02.02.13

Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2000) *Barnevernet i Norge*.

Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer. NOU 2000: 12, Oslo, Statens Forvaltningstjeneste. <www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/nouer/2000/nou-2000-12/4/1.html?id=358167> Lastet ned 12.01.13

Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2004) *Barnevern og spesialskoler under lupen*. NOU 2004: 23. Oslo. Statens Forvaltningstjeneste.

<www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/nouer/2004/nou-2004-23/5.html?id=387965> Lastet ned 12.02.13

Arne Evensen, Store Norske Leksikon. *Fengsel - Fengselsstraff i Norge*, Tilgjengelig på

<http://snl.no/fengsel/fengselsstraff_i_Norge> lastet ned 24.02.13

Liv Frøysaa Moe, *Kvindehjemmet Grini*, Bærum Kommune, Tilgjengelig fra:

<<https://www.baerum.kommune.no/Organisasjonen/Kommunaltekniske-tjenester/Natur--og-idrettsforvaltningen/Kulturvern/Manedens-kulturminne-2010/Mai--Kvinnehjemmet-Grini/>> Lastet ned 12.09.12

Christopher John Harris, *Fra faldne kvinner til dyktige piger*, 1984. Tilgjengelig fra:

<<http://digitalarkivet.no/sab/bergensposten2/piker.htm>> Lastet ned 22.11.12

Ragnar Hauge, *Utviklingslinjer i straffelovgivningen i det 20. århundre*. Tilgjengelig fra

<<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2002/nou-2002-04/4.html?id=380347>> Lastet ned 13.08.12

Justis og beredskapsdepartementet, Pressemelding 21.12.5005. *Løsgjengerloven oppheves fra nyttår*, <<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/pressemeldinger/pressemeldinger/2005/losgjengerloven-oppheves-fra-nyttar.html?id=103412>> lastet ned 17.08.12

Tor Langeland, *Syfilis*, Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra <<http://snl.no/syfilis>> lastet ned 14.03.13

Karin Lützen, *Thora Esche (1850-1920)*, Dansk Kvinnebiografisk Leksikon. Tilgjengelig fra: <<http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/639/origin/170/>> Lastet ned 27.11.12

Oslobilder.no

<http://www.oslobilder.no/OMU/OB.Z11443?query=%22Ebenezer+redningshjem+for+prostituerte%22&count=3&search_context=1&pos=0> lastet ned 08.02.13

<http://oslobilder.no/OMU/OB.FS0074?query=tukthuset&count=70&search_context=1&pos=1> lastet ned 08.02.13

<http://oslobilder.no/OMU/OB.F01167?query=tukthuset&count=72&search_context=1&pos=3> lastet ned 24.04.13

Statistisk sentralbyrå,

Rettsforhold, Tabell 8.10. *Reaksjoner for forbrytelser, etter lovbruyters kjønn og alder*. Tilgjengelig fra: <<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/8-8-10t.txt>> lastet ned 05.12.12

Statistisk årbok for Norge 54de årgang 1935, Oslo 1935

Tilgjengelig fra <<http://www.ssb.no/histstat/aarbok/1935.pdf>>, lastet ned 08.02.13

Folketellingen i Norge 1. december 1910, Første hefte Tilgjengelig fra:

<http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_v_170.pdf> lastet ned 27.02.13

Folketellingen i Norge 1. december 1910, Femte hefte. Tilgjengelig fra

<http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_vi_008.pdf> lastet ned 27.02.13

Arkivkilder

Riksarkivet:

RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, *Statistikk for landsfengslene med tvangsarbeidshusene 1909-1911*, RA/S-1043/D/Db/L0058

RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D, del 1, *Statistikk for landsfengslene med tvangsarbeidshusene 1909-1911*, RA/S-1043/D/Db/L0058, Beretning om arbeidshuset for kvinner 1908/1909

RA, Justisdepartementet. Fengselsstyrelsen. D. Del 1. *Kvinnehjemmet på Grini. 1917-1927*.

RA/S-1043/D/Db/L1047

RA, Justisdepartementet, Fengselsstyret D. Del 1, *Solli rednings- og arbeidshjem for unge piker*, RA/S-1043/D/Db/L1048, Brev til Justisdepartementet signert KS

RA, Landsfengselet for kvinner, *Vektbok - fangenes vekt, tvangsarbeidere* (fengselslegen) 1909-1921. RA/S-3164/L/L0019

RA, Landsfengselet for kvinner, Fangeprotokoller, rekke 2, *Tvangsarbeiderprotokoller, 1907-1925*. RA/S-3164/G/Gd/L0001

RA, Landsfengselet for kvinner, Fangeprotokoller, rekke 2, *Tvangsarbeiderprotokoller, 1918-1928*. RA/S-3164/G/Gd/L0004

RA, Landsfengselet for kvinner, Fangeprotokoller, rekke 2, *Tvangsarbeidsprotokoller, 1928-1931*. RA/S-3164/G/Gd/L0005

RA, Landsfengselet for kvinner, Journalsaker rekke 1: *Alminnelig rekke, 1888-1938*, RA/S-3164/D/Da/L0022, *Kontor* 1924

RA, Landsfengselet for kvinner. *Kopibok for læreren, 1883-1937*. RA/S-3164/K/L0001: Innberetning for skolen: 1922/1923.

RA, Landsfengselet for kvinner. *Dagbok for tvangsarbeiderskolen 1908-1926*, RA/S-3164/K/L0013: 1922/1923, og 1923/1924

Statsarkivet:

SAB, Solli Lærehjem for unge piker, *C- journaler over utgående brev 1880-1940*, SAB/PA-23501/C/L0002

SAB, *Bergen Byrett. Kg.1. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1916-1918*. SAB/A-3402/K.gA

SAB, *Bergen Byrett Kg. 3. Domsprotokoll Forhørs og Meddomsrett 1919-1921*. SAB/A-3402/K.gA

SAB, *Bergen Byrett Kg. 4. Domsprotokoll Forhørs og Meddomsrett 1921-1923*. SAB/A-3402/K.gA

SAB, *Bergen Byrett, K.g 5. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1923-1925*. SAB/A-3402/K.gA

SAB, *Bergen Byrett, K.g.8. Domsprotokoll forhørs og meddomsrett 1929-1930*. SAB/A-3402/K.gA

SAB, *Bergen Byrett O.c. 1. Saksliste meddomsrett 1916-1920. SAB/A-3402/O.c*

SAB, *Bergen Byrett, O.d. 1. Saksliste Straffesaker 1929-1932.*

SAB, *Bergen Byrett, K.i.7, Domsprotokoll for straffesaker ved Bergen Byrett for Iste kvartal 1932, SAB/A-3402/K.i.7.*

Vedlegg

Vedlegg nr. 1. Løsgjengerloven (1918)

Dette er et utdrag av den første delen av løsgjengerloven. Det finnes 11 paragrafer til, men disse var praktisk talt ikke i bruk og er derfor ikke tatt med her. De paragrafene som ble aktivt anvendt var: §§ 2, 4, 5, 11, 16, 17, 18 og 19. Ofte var dommene en kombinasjon av ulike paragrafer. For kvinnene var det i stor grad § 4, siste ledd og §§ 16 og 17 som ble brukt.

LOV

om løsgjengeri, betleri og drukkenskap.

Av 31. mai 1910, som den lyder etter de ved senere love, senest lov av 9. mars 1918, foretagne forandringer

Kapittel 1.

Om løsgjengeri og betleri

§1. Arbeidfør person som hengir seg til ørkesløshet, skal av politiet tildeles advarsel, hvis dette finnes formålstjenelig, og om mulig gjennom stedets fattigstyre, stedets arbeidsanvisningskontor eller annen myndighet gis anvisning på arbeide når han

- a. helt eller delvis skaffer seg midlene til sin livsførsel ved betleri eller maa understøttes av fattigvesenet.
- b. forsømmer sin forsørgelsesplikt eller faller sin familie til byrde, så den utsettes for å komme i trang eller må understøttes av fattigvesenet, eller
- c. unnlater å betale pålagt bidrag til underhold av hustru eller barn eller dettes mor.

§2. Med fengsel inntil 3 måneder straffes den arbeidføre person, som hengir seg til ørkesløshet når han

- a. unnlater å søke eller å utføre det ham av fattigstyret, arbeidsanvisningskontoret eller annen myndighet anviste arbeide, eller
- b. uten grunn forlater sitt arbeide eller på grunn av slett oppførsel må avskjediges fra samme,

så fremt han innen et år deretter kommer i noe av de i § 1 litr. a, b og c omhandlede tilfelle.

§3. Påtalemyndighetene skal oppfordre enhver som hengir seg til ørkesløshet eller driver omkring, til å gjøre rede for sine erhvervskilder, så fremt det er grunn til mistanke om, at han helt eller delvis skaffer seg midler til sin livsførsel ved straffbare handlinger eller ved andres erhvervsmessige utugt.

Når straff etter §4 er anvendelig, skal påtalemyndighetene, hvis det finnes formålstjenelig, advare den skyldige om, at han vil bli satt under tiltale så fremt han ikke innen en oppgitt frist påviser å ha skaffet seg lovlig erhverv. Er han omstreifer må arbeidet være av regelmessig art.

§4. Den som hengir seg til ørkesløshet, eller driver omkring under sådanne forhold, at der er grund til at anta, at han helt eller delvis skaffer sig midlerne til sin livsførsel ved straffbare handlinger eller andres erhvervsmessige uttukt, straffes for løsgjengeri med fengsel inntil 3 måneder.

Det samme gjelder den, som hengir seg til ørkesløshet eller driver omkring, og herunder med voldsom, truende eller påtrengende oppførsel forulemper eller volder fare for andre.³³⁶

§5. I dom etter §§ 2 eller 4 kan retten etter påstand fra påtalemyndigheten bemyndige denne til å hensette domfelte i arbeid for det offentlige eller hos private eller i tvangsarbeidshus.

Til arbeid for det offentlige eller private må domfelte ikke hensettes for lengre tid enn for 18 måneder.

I tvangsarbeidshus kan den, som er dømt etter § 2, beholdes inntil 18 måneder, men inntil 3 år såfremt han tidligere har vært på tvangsarbeid etter denne lov. Er han dømt etter § 4 kan han beholdes i tvangsarbeidshus inntil 3 år, men inntil 4 år såfremt han tidligere har vært på tvangsarbeidshus etter denne lov.

Blir domfelte satt i arbeide eller tvangsarbeidshus kan fullbyrdelsen av den idømte fengselsstraff helt eller delvis falle bort.

Når særlige omstendigheter taler for å stille domfelte på prøve, kan påtalemyndighetene vente med å fatte beslutning om hensettelse i arbeid eller tvangsarbeidshus inntil 1 år etter at dommen er blitt endelig, eller etter at domfelte er løslatt fra en samtidig eller tidligere idømt fengselstraff.

For personer som er domt etter § 4, kan innsettelse i et redningshjem eller annen lignende innretning, som kongen har godkjent, trede i stedet for innsettelse i tvangsarbeidshus.

§ 6. Når en dom etter §§ 2 eller 4 til like gjelder en annen straffbar handling, og domfelte blir hensatt i arbeide eller tvangsarbeidshus, kan fullbyrdelsen av hele den idømte fengselsstraff falde bort, hvis den ikke overstiger fengsel i 3 måneder.

§7. Hvis noen som hengir seg til ørkesløshet eller driver omkring, oppholder seg utenfor sitt bosted og ikke på oppfordring etter §3 gjør rede for sine erhvervskilder på tilfredsstillende måte, kan politiet gi ham pålegg om å vende tilbake til bostedet eller sende han tilbake til det.

Hvis en omstreifer i det tilfellet som første avsnitt nevner, eller ved løslatelsen fra straff eller tvangsarbeid for løsgjengeri ikke kan påvise fast bopel, kan politiet tilholde ham å skaffe seg sådan og skal i tilfelle så vidt mulig hjelpe han med det. Kan eller vil han ikke skaffe seg fast bopel, er han pliktig til å motta en bopel, som blir anvist ham av det offentlige eller nærmere regler, som kongen gir.

Har en omstreifer fått anvist bopel etter annet ledd, kan politiet i et hvert tilfelle, hvor han uten tillatelse forlater bostedet før 5 år er gått, gi han pålegg om å vende tilbake til bostedet eller sende han tilbake til det. Det samme gjelder når han innen 5 år forlater bopel som han frivillig har latt seg anvise, og han flakker om fra stad til sted uten påviselig lovlig erhverv.

Tvist om tilstedeværelsen for betingelsene for hjemsendelse eller forpliktelsen til å motta en anvist bopel avgjøres ved kjennelse av forhørsretten. Med hensyn til forhørsrettens kjennelse og kjæremål mot kjennelsen får straffeprosesslovens regler anvendes.

Innen hjemsendelse eller anvisning til bopel kan foregå kan personen holdes i fengsling forvaring.

(§8. Hvis en omstreifer har erhvervet bopel i henhold til §7, andet ledd, eller som frivillig har latt seg anvise bopel av det offentlige, faller fattigvesenet til byrde, enten selv eller for sin husstrand, skal de nødvendige utgifter bæres med en tredjedel av statskassen og to tredjedeler av den kommune, hvor han ved bosettelsen hadde hjemstavn. Hadde han ved bosettelsen ikke hjemstavnsrett i noen kommune, skal utgiftene helt erstattes av statskassen.

Hvor det måtte finnes billig, og navnlig når vedkommende har vært lenge borte fra eller aldri har oppholdt seg hjemstavnskommunen, eller når dennes økonomiske evne er liten, kan staten

³³⁶ Norsk Rettstidende 1918: 184.

helt eller delvis del på hjemstavnskommunens fallede del av utgiftene såfremt midler dertil er bevilget.

(...) (omhandler fordeling av økonomisk byrde mellom kommune og stat.))

§ 9. *Opphevet ved lov nr 1 av 4. mai 1901 §15.*

§10. *Opphevet ved lov nr 1 av 4. mai 1901 §15.*

§11. Den som betler til sedvane, eller som gjentagende ganger betler på et alminnelig beferdet, eller for alminnelig ferdsel bestemt sted eller gående fra hus til hus, straffes med fengsel inntil 2 måneder, hvis han ikke feldes etter §4.

På samme måte dømmes den, som anvender andre til sådant betleri for seg eller tillater noen under hans forsorg stående umyndig at gjøre seg skyldig deri.

§12. Straff etter forestående paragraf kommer ikke til anvendelse på den, som har betlet, tvungen av en uforutsett nødtilstand, eller som på grunn av særlige omstendigheter har erholdt politiets tillatelse dertil.

§13. Den som betler på en truende måte eller i forening med noen andre eller under falske foregivender, som han søker å gi tiltro ved kunstgrep eller skriftlige bevitnelser, eller som medvirker dertil, straffes med fengsel inntil 3 måneder, hvis han ikke felles etter § 2 eller § 4.

§14. Den som utsteder noen bevitnelse eller lignende erklæring til bruk ved straffbart betleri straffes med bøter.

§ 15. Den som ved falske foregivender søker at tilvende seg eller andre gaver eller understøttelse, eller som medvirker hertil straffes med bøter eller fengsel inntil 3 måneder.

På samme måte straffes den, som skaffer seg eller andre utilbøyelig vinning ved bruk av midler, som er innsamlet i velgjørende eller alminnelige øyemed.

Offentlig påtale etter første ledd finner alene stad etter fornærmedes begjæring.

Kapittel 2.

Om drukkenskap, ansvar for andres beruselse m. v.

§ 16. Den som forsettelig eller uaktsomt hensetter seg i en åpenbar beruset tilstand, hvorunder han blir sett på et alminnelig beferdet sted eller for alminnelig ferdsel bestemt sted, straffes med bøter.

Er han tidligere i løpet av det siste år 3 ganger straffet etter denne paragraf eller etter §§ 17 eller 19, kan fengsel inntil 3 måneder anvendes.

§17. Den som forsettelig eller uaktsomt hensetter seg i en beruset tilstand, hvorunder han forstyrrer den alminnelige fred og orden eller den lovlige ferdsel eller forulemper eller volder fare for andre, straffes med bøter eller fengsel inntil 3 måneder.

§18. Hvis den, som dømmes til fengselsstraff etter §§ 16 eller 17, jevnlig misbruker berusende drikk, kan retten i dommen etter påstand fra påtalemyndigheten bemyndige denne til å sette han i tvangsarbeidshus eller i en kuranstalt som kongen har godkjent.

Han kan i så fald beholdes der inntil 18 måneder, men inntil 3 år dersom han tidligere har vært på tvangsarbeide eller i kuranstalt etter denne lov. Blir domfelte satt i tvangsarbeidshus eller kuranstalt, kan fullbyrdelsen av den idømte fengselsstraff helt eller delvis falle bort.

Når særlige omstendigheter taler for å stille domfelte på prøve, kan påtalemyndighetene vente med å fatte beslutning om hensettelse i arbeid eller tvangsarbeidshus inntil 1 år etter at dommen er blitt endelig, eller etter at domfelte er løslatt fra en samtidig eller tidligere idømt fengselstraff.

§ 6 får tilsvarende anvendelse.

Utgiftene ved innsettelse in kuranstalt kan kreves erstattet hos domfelte.

§ 19. Den som jevnlig misbruker berusende drikk og på grunn herav:

- a. Helt eller delvis skaffer seg midlene til sin livsførsel ved betleri eller man understøttes av fattigvesenet,
- b. Forsømmer sin forsørgelsesplikt eller falder sin familie til byrde, så den utsettes for trang eller må understøttes av fattigvesenet, eller
- c. Unnlater å betale pålagt bidrag til underhold av hustru, barn eller dettes mor, straffes med fengsel i inntil 3 måneder.

Retten kan etter derom nedlagt påstand i dommen bemyndige påtalemyndigheten til å sette domfelte i tvangsarbeidshus eller i en kuranstalt, som kongen har godkjent. Bestemmelsene i de 5 siste ledd av § 18 får samme anvendelse.

Vedlegg nr. 2. Fengselsloven (1903) kapittel 5 om tvangsarbeide.

Kapittel V

Om tvangsarbeide

§ 51. Til anbringelse av tvangsarbeidere oppretter staten mindst to tvangsarbeidshuse eller avdelinger for hvert kjønn. Mellom disse bliver tvangsarbeiderne at fordele under særlig hensyn til alder, tidligere vandel og oppførsel i anstalten.³³⁷

§52. Tvangsarbeiderne bærer den for dem foreskrevne dragt.

§53. I Arbeidstiden beskjeftiges tvangsarbeiderne i regelen sammen med andre. Samtale kan forbydes. De kan under fornøden opsig settes til arbeide utenfor anstalten.

§54. Forsaavidt og saalenge det af særlige grunde findes hensigtsmæssig, kan tvangsarbeidere holdes i enerum døgnet rundt. Likeledes kan tvangsarbeiderne holdes i enerum, naar de selv samtykker heri.

§55. Forsaavidt det findes hensigtsmæssigt, kan der meddeles tvangsarbeidene undervisning.

§ Har en tvangsarbeider, der ikke tidligere i henhold til til loven om løsgjengerti, betleri og drukkenskap af 31. mai 1900 har været indsat i tvangsarbeidshus, før udløpet af den tid, for hvilken han er indsat, som arbeidspenge optjent et beløp, hvis større ved regelementet bliver nærmere at bestemme, bliver han i regelen paa begjæring at løslate på prøve.

Også ellers bliver en tvangsarbeider løslatt på prøve, naar hans oppførsel lader forvente, at Øiemedet med indsettelsen er opnaaet, navnlig, at han vil mottage arbeide, som der maatte være anledning til at skaffe ham, eller naar han helbreds-, familie-, eller erhvervsforhold maatte gjøre løslatelsen særlig ønskelig.

³³⁷ Denne paragrafen ble senere fjernet, og dette punktet ble aldri gjennomført.

Naar på grund av indsettelse i tvangsarbeidshus idømt fængselsstraff ikke fulbyrdes, bliver dog vedkommende tvangsarbeider, om han ikke benaades, at holde i anstalten i saa lang tid, som svarer til den ufuldbyrdede fængselsstraf. Herved regnes en dags tvangsarbeid lik en dags sedvanlig fængsel.

De der på grunn av drikkfeldighet antages at behøve en særlig behandling, kan i ethvert tilfelde beholdes i anstalten saa lenge, som i loven om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31. mai 1900 § 18 er bestemt.

§57. Tvangsarbeider, der er løsladt på prøve, kan inden et aar efter løsladelsen besluttet taget tilbage til samme eller lignende anstalt, naar han overtredet de for løsladelsen satte Betingelser, eller hans forhold for øvrig findes hertil at give grund. Ea han inden nævnte tid paagrebet, kan beslutning derom ogsaa fattes efter aarets udløb.

Den som saaledes igjen indsettes, kan beholdes i Anstalten indtil udløpet av den oprindelig fastsatte tid, hvorved den tid han har været i frihed, ikke medberegnes.

§ 58. De om landsfængslene i § 4, §§ 6-10, § 11, 1ste led, §§ 12 og 13, § 14 1ste punktum, § 15, § 18, 1ste led, §§ 19 og 20, §§ 24-33, §§ 35 og 36, § 38 samt § 39, givne bestemmelser finder tilsvarende anvendelse for tvangsarbeidshusene. Legemlig refselse kan dog anvendes paa alle mandlige Tvangsarbeidere.

338

³³⁸ Paragraf 59 om fordelingen av kostnadene mellom stat og kommune er ikke tatt med.